

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRÂAT İLMİ BİLİM DALI**

**MÜ'MİNÛN VE NÛR SÛRELERİNDEKİ KIRÂAT
FARKLILIKLARI VE MANAYA ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Lachin GULİYEV

BURSA 2020

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRÂAT İLMİ BİLİM DALI**

**MÜ'MİNÜN VE NÛR SÛRELERİNDEKİ KIRÂAT
FARKLILIKLARI VE MANAYA ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Lachın GULİYEV

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE

BURSA 2020

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM PROGRAMI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

07/05/2020

Tez Başlığı/Konusu: **“Mü'minûn ve Nûr Sûrelerindeki Kırâat Farklılıkları ve Manaya Etkisi”.**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısmından oluşan toplam 104 sayfalık kısmına ilişkin, 07/05/2020 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç 2- Alıntılar hariç 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışma Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

07/05/2020

Adı Soyadı : Lachın GULIYEV
Öğrenci No : 701723036
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi
Statüsü : Yüksek Lisans

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE

07/05/2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Mü’minûn ve Nûr Sûrelerindeki Kırâat Farklılıkları ve Manaya Etkisi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

07/05/2020

Adı Soyadı : Lachın GULIYEV

Öğrenci No : 701723036

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Programı : Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi

Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Lachin GULIYEV
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xii+113
Mezuniyet Tarihi : / / 2020
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE

“Mü’minûn ve Nûr Sûrelerindeki Kırâat Farklılıkları ve Manaya Etkisi”

Bu çalışmamızda mütevâtir ve meşhûr imamların kırâatleri olmak üzere on kırâat dediğimiz “kırâat-ı aşere” esas alınmış olup “Mü’minûn ve Nûr sûrelerindeki kırâat farklılıkları ve manaya etkisi” üzerinde durulmuştur.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu ve önemi, araştırmanın metodu, çalışmada izlenen yöntem ve başvurulan eserler hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Kırâat ilminin tanımı, tarihi gelişimi, kırâat imamları, kırâat çeşitleri ve bazı kırâat ıstılahları, kırâat ilminin gayesi ve faydası gibi mevzular ele alınarak kırâat ilmi ile ilgili genel bilgilerden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde Mü’minûn sûresindeki kırâat farklılıkları hakkında bilgi verilmiştir. Burada önce sûre ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Sonra sûredeki kırâat farklılıkları hem usûl, hem de ferşü’l-hurûf açısından ele alınarak manaya etki eden ve etmeyen kırâat farklılıkları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise Nûr sûresindeki kırâat farklılıkları ele alınmıştır. Burada yine önce sûre ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümden farklı olarak bu bölümde usûlle ilgili kaidelere yer verilmemiştir. Sadece manaya etki eden ve etmeyen kırâat farklılıkları esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Kırâat, Mü’minûn, Nûr, Farklılık, Mana.

ABSTRACT

Name and Surname: Lachın GULIYEV
University: Bursa Uludağ University
Institute: Institute of Social Sciences
Department: Basic Islamic Sciences
Field of Science: Recitation of the Holy Quran and Science of the Quran
Recitation
Nature of the Thesis: Master
Number of Pages: xii +113
Date of graduation: /.... / 2020
Thesis Advisor: Assistant Prof. Mehmet EFE

“Differences of Recitation and Reading in the two Surahs, al-Mu’minun and an-Nur and Their Effect on Meaning”

This study, which includes an introduction part and three other chapters, aims to investigate the recitation and reading differences in the two surah, Al Mu’minun, and An-Nur in the Holy Quran based on ‘kırâat-ı aşere’, ten different types of Quran recitation and reading by widely (mutevatir) or well-known (meşhur) leading Quran reciters and readers.

In Introduction part was presented some information on the topic and the importance of the study, the method and the technique used in the study and the sources referred.

In the first part of the study, some general information was given on such topics as the definition of the science of the Quran Recitation and reading, its historical development, leading Quran reciters, that is, the Imams of Quran recitation and reading, the types of recitation or reading and some recitation or reading-related terms, the aim and the benefits of the science of Quran recitation and reading.

The second section focuses first on some general information on the surah, Al Mu’minun and then on the information about the recitation and reading differences in the surah concerned. In the second part, the recitation and reading differences in the Surah and their effect on meaning were studied in terms of both the procedure and the “ferşu'l-huruf”, a pronunciation of the letters.

In the third part was first presented some general information on the surah and then studied the recitation and reading differences in the surah An-Nur. Unlike the second, the third part includes the rules concerned with the procedure based on only the recitation and reading differences which affect or do not affect the meaning.

Keywords: Quran, Recitation, Mu'minun, Nur, Difference, Meaning.

ÖNSÖZ

Kırâat ilmi Kur'ân-ı Kerim'in eda/okunma keyfiyetini kendisine konu alan bir ilimdir. Genel olarak bu konuyu esas alsa da, Kur'an'ın anlaşılması, mana boyutu ve tefsiri ile de bizzat ilgili olmaktadır. Böylece Kur'an kelimelerinin farklı okunuşları ve bu okunuşların ayetler üzerinde ne tarz bir değişikliğe sebep olduğu ilk başta kırâat ilmi sayesinde bilinmektedir.

Kırâat farklılıklarının mana ve tefsir üzerinde etkileri bir takım kırâat ve tefsir kitaplarında anlatılmaktadır. Bu kitaplar arasında sadece kırâat farklılıklarının manaya etkisi açısından Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona kadar detaylı bir şekilde açıklayan özel bir eser bulunmamaktadır. Ayrıca Prof. Dr. İsmail Karaçam ve Prof. Dr. Abdurrahman Çetin'in konuyla ilgili yapmış oldukları çalışmalarda özellikle hukuki bakımdan ayetler üzerinde etki eden kırâat farklılıklarının ele alındığı görülmektedir. Yine son zamanlarda konuyla ilgili olarak yapılmış bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar bazı kitaplar, ilmi çalışmalar ve tezler kapsamındadır.

Biz de söz konusu bu düşünce üzerine Mü'minûn ve Nûr sûrelerini kırâat yönünden inceleyerek kırâat farklılıklarının mana üzerinde nasıl bir etki ettiğini anlatmaya çalıştık. Çalışmamızda kırâat-ı aşere esas alınmış olup şâz kırâatlere yer verilmemiştir. Bu çalışmamızın Kur'ân-ı Kerim'in tamamı üzerinde kırâat farklılıkları ve anlam ilişkisi ile ilgili çalışmaların bir parçası olacağını ümit etmekteyiz.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu ve önemi, araştırmanın metodu ile ilgili bilgiler verilmiştir. Giriş kısmında araştırmanın metodu hakkında bilgi verilirken bölümlerin içeriği hakkında detaylı bilgiler verildiğinden dolayı burada aynı şeyleri -tekrardan kaçınmak adına- yazmadık. Birinci bölümde kırâat ilmi ile ilgili genel bilgiler, ikinci bölümde Mü'minûn sûresindeki kırâat farklılıklarının mana üzerindeki etkisi, üçüncü bölümde ise Nûr sûresindeki kırâat farklılıklarının mana üzerindeki etkisi anlatılmıştır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekirse Mü'minûn sûresinde manaya etki eden kırâat sayısı 14, manaya etki etmeyen kırâat sayısı ise 9 ayette,

Nûr sûresinde ise manaya etki eden kırâat sayısı 13, manaya etki etmeyen kırâat sayısı ise 11 ayette tesbit edilmiştir.

Bu çalışmamızda ilmî ve akademik ölçülere bağlı kalmaya gayret ettik. Tabii ki hata ve eksiklerimiz olabilir. Düzeltme ve yardımcı olma maksadına yönelik yapılacak tüm eleştirilere de şimdiden teşekkür ederiz. Ayrıca başından itibaren bu tezi hazırlamada bize her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen, tez danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE hocama şükranlarımı ifade etmek isterim. Ayrıca tez jürisinde bulunup çeşitli katkılarda bulunan Prof. Dr. Remzi KAYA ve Doç. Dr. Mehmet Çiçek hocalarıma da çok teşekkür ederim. Bu vesileyle derslerinden istifade ettiğim tüm hocalarıma ve bizim için dua eden arkadaşlarıma ve aileme çok teşekkür ederim.

Lachın GULİYEV

BURSA-2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM PROGRAMI.....	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
II. ARAŞTIRMANIN METODU	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRÂAT İLMİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

I. KİRÂAT İLMİNİN TANIMI.....	5
II. KİRÂATLERİN OLUŞMASININ TARİHİ	6
III. KİRÂAT İMAMLARI.....	8
IV. GÜNÜMÜZDE OKUNAN KİRÂATLER.....	9
V. KİRÂAT ÇEŞİTLERİ	10
A. MÜTEVÂTİR KİRÂATLER	10
B. MEŞHUR KİRÂATLER	11
C. ÂHAD KİRÂATLER	11
D. MÜDREC KİRÂATLER.....	11
E. MEVZÛ KİRÂATLER.....	11
VI. KİRÂATLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR.....	13
A. KÂRÎ.....	13
B. KURRÂ.....	14
C. RÂVÎ.....	14
D. TARÎK	14
E. VECİH	15
F. USÛL	15

G. FERŞ'ÛL-HURÛF	15
VII. KIRÂAT İLMİNİN GAYESİ ve FAYDASI.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

MÜ'MİNÛN SÛRESİ VE SÛREDEKİ KIRÂAT FARKLILIKLARI

I. MÜ'MİNÛN SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	17
A. ADI VE NÜZÛLÜ	17
1. Adı.....	17
2. Nüzûlü.....	17
B. AYET SAYISI ve İÇERİĞİ	19
C. FAZİLETİ.....	21
D. KONUSU	22
II. MÜ'MUNÛN SÛRESİNDEKİ KIRÂAT FARKLILIKLARI	25
A. USÛL İLE İLGİLİ KIRÂAT FARKLILIKLARI	25
1. Medd-i Munfasıl ve Medd-i Muttasıl	25
a. <i>Merâtib-i Erbaâ</i>	26
b. <i>Mertebeteyn</i>	26
2. Medd-i Bedel	27
3. Sıla	27
4. İbdâl	28
5. İdgâm	29
6. Nakil	30
7. Terkîk.....	31
8. Tağlîz.....	32
9. Taklîl	32
10. İmâle	33
11. Teshîl	34
12. Revm.....	34
13. İşmâm	35
B. MANAYA ETKİ EDEN KIRÂAT FARKLILIKLARI.....	36
1. لَأَمَانَاتِهِمْ Kelimesi. (8. Ayet).....	36
2. صَلَّىٰ عَلَيْهِمْ Kelimesi. (9. Ayet).....	37

3. عِظَامًا ve الْعِظَامَ Kelimeleri. (14. Ayet)	38
4. سَيْنَاء ve تَنْبُتْ Kelimeleri.(20. Ayet).....	39
5. تُسْقِيكُمْ Kelimesi. (21. Ayet)	40
6. مُنْزَلًا Kelimesi. (29. Ayet).....	41
7. رُسُلَنَا ve تَثْرًا Kelimeleri (44. Ayet).....	42
8. وَإِنَّ Kelimesi. (50. Ayet).....	43
9. تَهْجُرُونَ Kelimesi. (67. Ayet).....	45
10. خَرْجًا فَخْرًا Kelimeleri. (72. Ayet).....	46
11. لِلَّهِ Kelimesi. (87. Ayet).....	47
12. عَالِم Kelimesi. (92. Ayet)	49
13. أَنَّهُمْ Kelimesi. (111. Ayet).....	49
14. لَا تُرْجِعُونَ Kelimesi. (115. Ayet).....	50
C. MANAYA ETKİ ETMEYEN KİRÂAT FARKLILIKLARI	51
1. غَيْرُهُ Kelimesi. (23. Ayet)	51
2. كُلِّ Kelimesi. (27. Ayet).....	51
3. مِثْمٌ Kelimesi. (35. Ayet)	52
4. هَيْهَاتَ Kelimesi. (36. Ayet)	53
5. رَبْوَةٍ Kelimesi. (50. Ayet).....	54
6. أَيَحْسَبُونَ Kelimesi. (55. Ayet).....	54
7. تَذَكَّرُونَ Kelimesi. (85. Ayet).....	55
8. شِفْوَتُنَا Kelimesi. (106. Ayet).....	56
9. سِحْرِيًّا Kelimesi. (110. Ayet)	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÛR SÛRESİ VE SÛREDEKİ KİRÂAT FARKLILIKLARI

I. NÛR SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	58
A. ADI VE NÜZÛLÜ	58
1. Adı.....	58
2. Nüzûlü	58
B. AYET SAYISI VE İÇERİĞİ	65
C. FAZİLETİ	66
D. KONUSU	66

II. NÜR SÜRESİNDEKİ KIRÂAT FARKLILIKLARI	71
A. MANAYA ETKİ EDEN KIRAAT FARKLILIKLARI	71
1. فَرَضْنَاهَا Kelimesi. (1. Ayet)	71
2. أَرْبَع Kelimesi. (6. Ayet)	72
3. كَبِيرُهُ Kelimeleri. (11. Ayet)	73
4. زَيْتُونٌ ve غَيْرٌ وَجُوبُهُنَّ Kelimeleri. (31. Ayet)	74
5. مُبَيَّنَاتٍ Kelimesi. (34. Ayet)	76
6. يُوقَدُ ve دُرَى Kelimeleri. (35. Ayet)	77
7. يُسَبِّحُ Kelimesi. (36. Ayet)	80
8. سَحَابٍ ظَلَمَاتٍ Kelimeleri. (40. Ayet)	81
9. خَلَقَ كُلَّ Kelimeleri. (45. Ayet)	82
10. لِيَحْكُمَ Kelimesi. (48. Ayet)	83
11. وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ ve كَمَا اسْتَخْلَفَتْ Kelimeleri. (55. Ayet)	84
12. ثَلَاثٌ Kelimesi. (58. Ayet)	85
13. يُزْجَعُونَ Kelimesi. (64. Ayet)	86
B. MANAYA ETKİ ETMEYEN KIRÂAT FARKLILIKLARI	87
1. مِائَةٌ ve رَافَةٌ kelimesi. (2. Ayet)	87
2. الْمُحْصَنَاتِ Kelimesi. (4. Ayet)	88
3. أَنْ لَعْنَتِ اللَّهِ Kelimesi. (7. Ayet)	88
4. وَالْخَامِسَةَ ve أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ Kelimeleri. (9. Ayet)	88
5. اِدْتَلَّوْهُ Kelimesi. (15. Ayet)	90
6. خُطُواتٍ Kelimesi. (21. Ayet)	91
7. يَأْتِلُ Kelimesi. (22. Ayet)	92
8. تَشْهَدُ Kelimesi. (24. Ayet)	94
9. بَيُّوتًا Kelimesi. (27. Ayet)	94
10. وَيُنَزَّلُ وَيُؤَلِّفُ ve يَذْهَبُ Kelimeleri. (43. Ayet)	96
11. وَيَنْفَعُهُ Kelimesi. (52. Ayet)	96
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	103

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
b.	Bin, İbn
b.,	Baskı
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
ev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
md.	Madde
ra.	Radıyallâhu anh
s.	Sayfa
sav	Sallallâhu aleyhi ve sellem
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	Sayfa arası
t.y.	Tarih yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
v.	Vefat tarihi
vb.	Ve benzeri
y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

İnsanlığın varoluşundan bu yana Allah Teâlâ insanlarla muhatap olmuş ve nasıl bir hayat tarzı yaşamaları gerektiğini gönderdiği ilahi mesajlarla bildirmiştir. Gönderilen vahyin insanlar tarafından anlaşılması için de onlara kendi içlerinden bir peygamber göndermiştir. İlahi mesajların en sonuncusu ve mükemmeli olan Kur'ân-ı Kerim de kıyamete kadar insanları aydınlatmakta ve onlara nasıl yaşamaları gerektiğini anlatmıştır. Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu toplum arap bir toplum idi ve o dönem arapları da çeşitli lehçelerde konuşmakta idiler. Dolayısıyla gelen vahyin onların anlayacağı dilde olması ve imlasının lehçe farklılıklarını ihtiva etmesi, Kur'an'ın çeşitli lehçelerle okunabilmesini mümkün kılmıştır. Bu gerçeği Hz. Peygamber'in; *"Bu Kur'an yedi harf üzerine indirilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyun"*¹ hadisinde görmekteyiz.

Bu lehçe farklılıkları zamanla kırâatler dediğimiz okunuş tarzlarının oluşmasına sebep olmuştur. Her ne kadar bu farklı kırâatlerin varoluşu kolaylık sağlasa da zaman zaman ayetlerin farklı şekillerde anlaşılmasına da sebep olmuştur. Çünkü kırâatin konusu bizzat Kur'an kelimeleridir. Kırâat, Kur'an ayetlerinin anlaşılması için bu kelimelerin nasıl okunmuş olduğunu ve hangi manalara geldiğini bizlere anlatan bir ilim haline gelmiştir. Bu husus dikkate alınarak tarih boyu kırâat farklılıklarının ayetler üzerinde nasıl bir etkisi olduğu araştırılmış ve bu konuyla ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır.

Biz de Kur'an'ın anlaşılmasını hedeflediğimiz bu çalışmamız sonucunda Kur'an'ın daha doğru anlaşılmasını sağlayan önemli faktörlerden birinin de kırâatler olduğunu göstermeye çalıştık. Bu anlamda yapılan çalışmalara bir katkımız olması amacı ile biz de böyle bir konu üzerinde çalışma yapmaya karar verdik.

Bu çalışmamızın ismi "Mü'minûn ve Nûr Sûrelerindeki kırâat farklılıkları ve manaya etkisi"dir. Dolayısıyla önce kırâat ilmi ile ilgili genel bilgiler, daha sonra ise

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul, 1315, "Fezâilü'l-Kur'ân", 5; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Küşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Riyad: Dâru's-Selâm, 1999, "Fezâilü'l-Kur'ân", 271.

Mü'minûn ve Nûr Sûreleri ile ilgili genel bilgiler ve ardından da sûreler içerisinde yer alan kırâat farklılıkları çalışmamızın esas konularını teşkil edecektir. Kırâat ilmi ile ilgili olarak bahsedeceğimiz konular; kırâat ilminin tanımı, tarihi gelişimi, kırâat imamları, kırâat çeşitleri ve bazı kırâat ıstılahları olmaktadır. Sûrelerle ilgili konular ise sûrelerin isimleri, sebab-i nüzûlleri, içeriği, fazileti ve muhtevaları olmaktadır. Yine sûrelerin içerisinde yer alan kırâat farklılıkları ve mana üzerinde etkisi de araştırmamızın esas konusu olmaktadır.

Şüphesiz Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması için kırâat ilminin önemi çok büyüktür. Kur'an kelimelerinin anlaşılması onların nasıl okunduğu ile de ilgilidir. Buradaki okunuş tarzlarını da bize kırâat ilmi bildirmektedir. İşte bu yönü ile Kur'an'ın kırâatler bakımından nasıl anlaşılması üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış ve halen de yapılmaktadır. Yapılmış çalışmalar sayesinde Kur'an'ın tamamının kırâat ihtilafları ile birlikte nasıl anlaşılacağı önem arz etmektedir. Biz de yapmış olduğumuz çalışmamız ile konuya katkımız olması için Mü'minûn ve Nûr Sûreleri üzerinde böyle bir araştırma yapmaya ihtiyaç duyduk. Çalışmamızın ileride Kur'an'ın tamamının kırâat ihtilaflarına göre nasıl anlaşılması gerektiği hususunda yapılan çalışmalara bir destek olacağını ümit ediyoruz. Özellikle bu sûreleri seçmemizin sebebi ise ülkemizde yapılmış olan çalışmalar içerisinde bu sûrelerdeki ayetlerin hepsinin incelenmemesi veya bu sûrelerin yapılmış olan çalışmalar içerisinde yer almamasıdır.

II. ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmamız esas olarak giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde araştırmamızın bizzat konusunu teşkil eden kırâat ilmi ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için bu ön bilgilerin verilmesi uygun görülmüştür. Bu konuları anlatırken “*Ulûmu'l-Kur'ân*” ve bazı klasik usûl kitapları esas alınmıştır.

İkinci bölümde Mü'minûn Sûresindeki kırâat farklılıkları hakkında bilgi verilmiştir. Burada önce sûre ile ilgili genel bilgilere ele alınmıştır. Sûredeki kırâat farklılıkları hem usûl, hem de ferşü'l-hurûf açısından ele alınmıştır. Usûl kaideleri ile ilgili bilgiler verilirken esasen kırâatle ilgi usûl kitaplarından istifade edilmiştir. Her bir usûl kaidesi izah edildikten sonra sûre içerisinden konunun daha da güzel

anlaşılabilmesi için örnekler verilmiştir. Buradaki usûl farklılıkları genel olduğundan dolayı konuya sadece Mü'minûn Sûresinde yer verilmiştir. Daha sonra ise ferşü'l-hurûf'la ilgili olup manaya etki eden ve etmeyen kırâat farklılıkları ayrı ayrı başlıklar altında izah edilmiştir. Ayetlerle ilgili kırâat ihtilafına geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması için ayetin arapça metni ve türkçe manasına yer verilmiştir. Bazı yerlerde ise ayetin genel muhtevası hakkında izahlar yapılmıştır. Araştırmamızda mütevâtir ve meşhur imamların kırâatleri olmak üzere on kırâat dediğimiz “kırâat-ı aşere” esas alınmış olup bunun dışındaki rivayetlere yer verilmemiştir.

Çalışmamızda öncelikle ayetlerdeki kırâat açısından iftilaflı olan kelimeler tespit edilerek ilgili kaynaklardan bu ihtilaflar hakkında bilgi verilmiş ve kelimelerin hangi imamlar tarafından ne şekilde okunduğu izah edilmiştir. Kırâat ihtilafları araştırılırken esasen klasik kırâat kitapları esas alınmıştır. Bunlar içerisinde; İbn Mücâhid'in (v. 324/936) *Kitabüs-Seb'a'sı*, İbn Hâleveyh'in (v. 370/980) *el-Hüccetü fi'l-Kırâati's-Seb'i*, İbn Ğalbûn'un (v. 399/1009) *Kitâbu't-Tezkira'sı*, Dâni'nin (v. 444/1053) *Câmiü'l-Beyân ve Teyisîr'i*, İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) *en-Neşr'i*, Dimyâtî'nin (v. 1117/1705) *İthâf'ı*, Pâlûvi'nin (v. 1192/1778) *Zübdetü'l-İrfân'ı* ve Rûmî'nin (v. 1275/1856) *Ümdetü'l-Hallân'ı* yer almaktadır.

Kırâat farklılıkları olan kelimeler hakkında yapılmış olan sarf ve nahiv yorumları ve i'rablar da bu araştırmanın içerisinde yer almaktadır. Bunu yaparken Ferrâ'nın (v. 207/822) ve Zeccâc'ın (v. 311/923) *Meâni'l-Kur'an*'ları ve Zemahşerî (v. 538/1143) gibi müfessirlerin eserlerine, kelimelerin farklı şekillerde yorumlanması ve kırâat ihtilafları ile ilgili bilgiler için ise tefsir kitaplarından başta Râzî (v. 606/1209) ve Kurtubî (v. 671/1272) olmak üzere Taberî (v. 310/923), Beydâvî (v. 685/1286) ve Neseî (v. 710/1310) gibi diğer müfessirlerin eserlerine de yer verilmiştir. Şunu da belirtmek gerekirse, esasen tefsir kitaplarındaki verilmiş olan bilgiler birbirine yakınlık arz etmektedir. Kaynak gösterirken kitapların hepsini göstermeye ihtiyaç olmaksızın ilk müfessirler ve konuyla ilgili önemli gördüğümüz tefsirlere baş vurulmuştur.

Buna göre çalışmada klasik, modern bazı tefsirler ve kırâatle ilgili kitaplar esas alınarak kelimeler hakkındaki yorumların ayetin anlamına nasıl etki ettiği üzerinde araştırma yapılmıştır. Daha sonra yapılmış olan yorumlar sonucunda ayetlerin kırâat

farklılıklarına göre manaları verilmiştir. Bu manalar verildikten sonra gerekli yerlerde bir değerlendirme yapılmıştır.

Diğer taraftan çalışmamızda bazı yerlerde manaya etki eden ve etmeyen kelimeler aynı ayet içerisinde gelmişse o zaman her iki kelime de manaya etki eden başlığı altında izah edilmiştir.

Üçüncü bölümde Nûr Sûresindeki kırâat farklılıkları ele alınmıştır. Burada yine önce sûre ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümden farklı olarak bu bölümde usûlle ilgili kaidelere yer verilmemiştir. Sadece manaya etki eden ve etmeyen kırâat farklılıkları esas alınmıştır. Bunu yaparken ise ikinci bölümde uygulanan metot izlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRÂAT İLMİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

I. KİRÂAT İLMİNİN TANIMI

Kırâat lügatte “okumak, tilavet etmek ve telaffuz etmek”² anlamında mastar; “sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma, tilavet etme” anlamında bir isimdir. Bu kelime Kur’ân-ı Kerim’de “Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun”³ anlamındaki ayette bu manada kullanılmıştır. Bir terim olarak ise kırâat için çeşitli tarifler yapılmıştır: Örneğin kırâat ilmi; “Herhangi bir kelime üzerinde med, kasr, hareke, sükûn, nokta ve i’râb bakımından meydana gelen değişiklik” şeklinde tarif edilmiştir. Yine başka bir tarife göre; “Kırâat imamlarının her birinin kendilerine has bir üslupla belirli rivâyet ve tarîkleri kullanarak diğer imamlardan farklı bir şekilde Kur’an’ı tilavet etmeleri”ne, kırâat denilmiştir.⁴ İbnü’l-Cezerî’nin konuyla ilgili; “Kur’an kelimelerinin nasıl okunacağını ve rivayetlerine nisbet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir”⁵ şeklindeki tanımı daha kapsamlıdır. Bunun yanı sıra; “Kırâat imamlarının tercih ettiği okuyuşlar”⁶ a da kırâat denilmiştir.⁶

Kur’an Hz. Peygamber’e beyan ve icaz için vahyolunan kelimedir. Kırâat ise bu kelimeden değiştirilmesi mümkün olan med, kasr, tahfif, imâle, idğâm, izhâr, ibdâl ve noktalama gibi eda ve telaffuz vecihleri olup aynıyla Kur’an gibi sahih ve mütevâtir bir senedle Hz. Peygamber’den nakledilmiştir.⁷ Kur’an’ın nazil olduğu dönemde Araplar çeşitli kabile ve kollara ayrılmış olup farklı lehçelerde konuşuyorlardı. Dolayısıyla Hz. Peygamber’e nazil olan Kur’an onlar tarafından çeşitli lehçelerde okunuyordu. Bu lehçelerin yedisi fasih, yani çok açık idi. En fasih olanı ise Kureyş lehçesi idi. Ne zaman ki, müslümanlara çeşitli lehçelerde okuyabileceklerine dair izin verildi o andan

² Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “k-r-e” md, 1.b., Beyrut: Dâru Sâdir, 1410/1990, V, 3563.

³ Müzzemmil, 73/20.

⁴ Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru't-Tevfikîyye li't-Türâs, 2011, I, 412.

⁵ Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999, s. 3; Abdülhamit Birişik, “Kıraat”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 426.

⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî, *el-İbâne an-Meâni'l-Kirâât*, Kahire: Dâru Nahda, t.y., s. 71.

⁷ Bkz: Mekkî, *el-İbâne*, s. 78; Zerkânî, *a.g.e*, I, 412.

itibaren sahabiler arasında ihtilaflar başladı.⁸ İş böyle olunca Hz. Peygamber Kur'an'ın yedi harf üzere nazil olduğunu -Hz. Ömer'den rivayet edilen şu hadisi-şerifle- haber vermişti. Hz. Ömer olayı böyle anlatıyor: “Bir defasında Hişam bin Hâkim namazda *Furkân sûresini farklı lehçede okudu. Namazı keserek mudahale etmek istedim. Fakat sabrederek namazın bitmesini bekledim. Namaz biter-bitmez onun yakasından tutarak dedim: Sana bu kırâati kim öğretti? Hişam bu kırâati Hz. Peygamber'den böyle öğrendiğini söyledi. Ben de onu Allah Resulü'nün yanına götürdüm. Peygamberimiz (sav) Hişam'ı dinledikten sonra: انزل القرآن علي سبعة احرف, فاقرؤوا ما تيسر منه* “Şu Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur. Ondan size kolay gelenini okuyun” buyurdu.⁹

Kırâat ilminin nasıl oluştuğunu ve kırâat ihtilaflarının hangi kurallara dayandığını doğru anlayabilmemiz için Hz. Ebû Bekir döneminde cem edilerek “Mushaf” haline getirilmiş olan Kur'an ayetlerinin Hz. Osman döneminde çoğaltılarak istinsah edilmesi ve çeşitli bölgelere gönderilmesi esnasında dikkat edilen hususları gözden geçirmek gerekir.

II. KİRÂATLERİN OLUŞMASININ TARİHİ

Sahabeler Hz. Peygamber'den Kur'an kırâatini farklı şekillerde öğrenmişlerdi. Öyle ki onlar Allah Resulü'nün (sav) her yıl Cebrail ile karşılıklı olarak Kur'an'ı nasıl ve hangi şekillerde okuduklarını tayin ederek ayetlerin farklı şekillerde okunuşlarını öğrenmişlerdi. Onlardan bir kısmı “bir harf” yani bir lehçe, diğer bir kısmı başka bir lehçe üzerine okuyorlardı. Daha sonra aynı Sahabeler çeşitli bölgelere giderek oranın halkına Hz. Peygamber'den duydukları şekli ile Kur'an'ı öğretirlerdi. Tabî ki bu yeni öğrenen insanlar içerisinde Kur'an'ın “yedi harf” yani yedi lehçede okunabildiğinden haberi olmayan insanlar da vardı. İşte bununla ilgili olarak Hz. Peygamber yukarıda geçen hadisi şerifi söylemiştir.

Bu husus Hz. Osman döneminde gerçekleşen Azerbaycan seferinde Suriye'li ve Irak'lı askerlerin kendi kırâatlerinin doğruluğu üzere birbiriyle ciddi bir şekilde

⁸ Ahmet Cevdet Paşa, Ali Muhammed ed-Debbâ, çev. Ali Osman Yüksel, *Kur'an Tarihi ve Kur'an Okumanın Edepleri*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1989, s. 40.

⁹ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 5; Müslim, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 271; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Beyrut : Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1998, “Kırâat”, 9.

munakaşa yapmalarına sebep olmuştur.¹⁰ Ordu komutanı olan Hüzeyfe b. Yemân seferden döndüğünde konuyu Hz. Osman'a söylemiş ve bundan dolayı Hz. Ebû Bekir döneminde cem edilerek "Mushaf" haline getirilmiş olan Kur'an nüshası Hz. Hafsa'dan alınarak Zeyd b. Sâbit'in önderliğindeki bir heyete verilerek çoğaltılmasına ve Müslümanların yaşadığı bazı bölgelere gönderilmesine karar verilmiştir. Halife'nin emri üzere, çalışmalarını sıkı bir takiple yürüten bir heyet tarafından onlara teslim edilen Kur'an nüshası çoğaltılmıştır. Aynı zamanda bazı itibarlı kişileri çağırarak çoğaltılan Kur'an nüshalarında ihtilafa düşüleceği zaman Kureyş lehçesinin esas alınacağı kararı alınmıştır. Kırâat farklılıkları dikkate alınarak nüshalar üzerine herhangi bir nokta ve hareke konmamıştır.¹¹ Rivayetlere esasen beş veya yedi adet çoğaltılan nüshalar Mekke, Şam, Küfe, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmiştir. "İmam Mushaf" ismi verilen esas nüsha Medine'de kalmıştır. Yapılan nüshaların hattına ve tertibine uymayan diğer nüshaların yakılmasına karar verilmiştir.¹² Hz. Osman adı geçen bu şehirlere sadece Kur'an nüshalarını göndermekle yetinmemiş, onların kırâat şekillerini insanlara öğretmek maksadı ile Zeyd b. Sâbit'i Medine'de tutarak, Abdullah b. Saîd'i Mekke'ye, Muğîre b. Şihâb'ı Şam'a, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi Küfe'ye ve Amr b. Kays'ı Basra'ya göndermiştir.

Kur'an öğretmeye giden bu şahıslar ve çeşitli sebeplerle başka yerlere göç etmiş "kurrâ sahabiler" ister Medine'de ister diğer bölgelerde yaşayan insanlara Kur'an'ı Hz. Peygamber'den öğrendikleri şekilde okutmuşlar. Bununla birlikte Tâbiun nesli de bu işi sahabilerden öğrendikleri gibi devam etmişler. Böylece çeşitli bölgelerde ashabın öğretimi sayesinde çok sayıda hâfız ve kurrâ yetişmiş, kendi memleketlerinin sayılı Kur'an öğretmenleri haline gelmişler. Hatta bazıları kırâat konusunda özel bir konuma sahip olmuşlar. Böylece kırâatte önemli yerlere gelmiş olan bu kişiler kırâat imamları olarak tanınmışlardır.¹³

¹⁰ Cevdet Paşa, ed-Debbâ, *a.g.e.*, s. 40.

¹¹ Birişik, *a.g.m.*, XXV, 427.

¹² İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), 2002, s. 56.

¹³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, İstanbul: İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), 1995, s.183.

III. KIRÂAT İMAMLARI

Kırâatlerin oluşmasının esas sebebi yedi harf ruhsatının varlığı olmuştur. İster “kırâat ’1-seb’a” denilen yedi kırâat ister “kırâat ’1-aşere” denilen on kırâat isterse de diğer kırâatler olsun hepsi yedi harften seçilerek oluşmuştur. Bunlardan yedisi mütevâtir, üç tanesi meşhurdur. Böylece “kırâat ’1-aşere” dediğimiz on kırâat imamı ve râvîlerinin isimleri aşağıdaki gibidir.

Mütevâtir kırâatlerin imamları şunlardır:

1. Nâfi ibn Abdurrahman el-Leysî (169/785). Medine kırâat imamı olmuştur. En meşhur râvîleri Kâlûn (220/835) ve Verş (197/812) olmuştur.

2. Ebû Ma’bed Abdullah ibn Kesîr (120/738). Mekke kırâat imamı olmuştur. En meşhur râvîleri Bezzî (250/864) ve Kunbül (291/904) olmuştur.

3. Ebû Amr ibn Âla el-Basrî (154/771). Basra kırâat imamı olmuştur. En meşhur râvîleri Dûrî (284/862) ve Sûsî (261/874) olmuştur.

4. Abdullah ibn Âmir el-Yahsubî (118/736). Şam kırâat imamı olmuştur. En meşhur râvîleri Hişam (245/859) ve İbn Zekvân (242/857) olmuştur.

5. Âsım ibn Behdele (127/745). Küfe kırâat imamı olmuştur. En meşhur râvîleri Şu’be (193/809) ve Hafs (180/796) olmuştur.

6. Hamza ibn Habîb (156/773). Küfe kırâat imamı olmuştur. En meşhur râvîleri Hallâd (220/835) ve Halef (229/844) olmuştur.

7. Ali ibn Hamza el-Kisâî (189/805). Küfe kırâat imamı olmuştur. En meşhur râvîleri Ebû’l-Hâris (240/854) ve Dûrî¹⁴ (284/862) olmuştur.

Meşhur kırâatlerin imamları şunlardır:

1. Ebû Ca’fer (130/748). Medine kırâat imamı olmuştur. En meşhur râvîleri İbn Cemmâz (170/786) ve İbn Verdân (160/776) olmuştur.

¹⁴ Burada Dûrî’nin Ebû Amr ve Kisâî’den rivayet ettiği görünmektedir. Fakat Dûrî’nin doğum tarihine bakıldığı zaman onun kırâati bizzat Ebû Amr’dan aldığı söylemek zordur. O’nun bu rivayeti Ebû Amr’ın yakın râvîsi Yahyâ el-Yezîdî’den aldığı söylemek daha uygundur. Konuyla ilgili olarak bkz: Tayyar Altıkulaç, “Dûrî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 5.

2. Ya'kûb el-Hadramî (205/821). Basra kırâat imamı olmuştur. En meşhur râvîleri Rûveys (238/852) ve Ravh (235/849) olmuştur.

3. Halef ibn Hişâm el-Bezzâr¹⁵ (229/844). Küfe kırâat imamı olmuştur. En meşhur râvîleri İshak (286/889) ve İdrîs (292/905) olmuştur.¹⁶

Kırâat imamları açısından en erken vefat eden İbn Âmir (118/736), en geç vefat eden ise Halef b. Hişâm (229/844) olmaktadır. Râvîler açısından en erken vefat eden Ebû Ca'fer'in râvîsi İbn Verdân (160/776), en geç vefat eden ise Halef b. Hişâm'ın râvîsi İdrîs (292/905) olmaktadır.

Kırâat imamlarının çoğunluk olarak hicri 200, râvîlerin ise hicri 300 senesinden önce yaşadıkları göz önünde bulundurulursa kırâat ilminde "İmam-Râvî" tasnifatının hicri II. ve III. yüzyılları ihata ettiği söylenebilir. Belli zamanlarda bu kırâatlerin hepsi okunmuşken günümüzde bu kırâatlerden bazıları okunmaktadır.

IV. GÜNÜMÜZDE OKUNAN KIRÂATLER

Günümüzde yedi ve on kırâat veya bunların dışında kalan kırâatler sadece kırâat ilmi ile meşgul olan kişiler tarafından okunmaktadır. Şu an yaygın olarak okunmakta olan kırâatlerin sayısı üçtür:

1. Hafs rivayetine göre Âsım kırâati: Şu anda dünya müslümanlarının çoğunun okuduğu kırâat olup, Mushaflar genelde bu kırâata uygun olarak basılmaktadır.

2. Verş rivayetine göre Nâfî kırâati: Mısır hariç kuzey Afrika ülkelerinin okuduğu kırâattir. Bu yerlerdeki Mushaflar Verş rivayeti esas alınarak basılmaktadır.

3. Ebû Amr'ın kırâati: Sudanlılar tarafından okunmaktadır. Müslümanlar arasında en az okunan kırâat nevi olmaktadır.¹⁷

¹⁵ Yukarıda görüldüğü gibi Halef, Hamza'nın iki râvîsinden biridir. Fakat 120 yerde hamzanın okuyuşuna aykırı biçimde çeşitli rivayetlerden yaptığı isabetli tercihlerinden dolayı da on kırâat imamından biri sayılmıştır. Bkz: Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 237.

¹⁶ Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâlûvî, *Zübdetü'l-İrfân fî Vücûhi'l-Kur'ân*, İstanbul: Asitane Yayınevi, t.y. s. 5; Muhammed Emin b. Abdillâh, *Umdetü'l-Hallân fî-İzâhi Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul: Asitane Yayınevi, h. 1287, s. 121; İbrahim Tanrıkulu, *Kur'an'ı Okuma Usul ve Esasları*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Dizi-Baskı, 1999, s. 10; Abdurrahman Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi: Kur'an'ın Farklı Yorumlanmasına Tesir Eden Kırâatlar*, 1. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, s. 77-81; Heyet, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, Bakü: Bakü İslam Üniversitesi Zakatala Şubesi Neşri, 2008, s. 23.

Görüldüğü gibi şu anda dünyada en çok okunan Âsım kırâatinin Hafs rivayetidir. Bunun sebebi, Âsım kırâatinin senedindeki sağlamlık yanında Hafs'ın rivayetindeki sadeliği, Kur'an'da birkaç kelime istisna edilecek olursa¹⁸ özellikle Arap olmayanların uygulamada zorluk çekecekleri unsurların yer almayışı olmalıdır.¹⁹ Bunun yanında bir takım siyasi, mezhebi ve coğrafi koşulların buna neden olmasından dolayı olduğunu da söyleyebiliriz. Örneğin İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin de kırâati İmam Âsım'dan öğrendiği bildirilmiştir. Böylece bu mezhebin müntesipleri de daha fazla Âsım kırâatini öğrenmeye üstünlük vermiştir. İkinci meşhur kırâat sayılan Nâfi kırâatinin de yaygın olmasını buna dayandırabiliriz. Şöyle ki, Afrika'da İmam Mâlik'in Nâfi kırâatini benimsemesi burada Nâfi kırâatinin yaygın olmasına neden olmuştur.²⁰

Kırâatlerin itibarlılığı her zaman söz konusu olmuştur. İşte bu yüzden kırâatler sened ve şöhret bakımından incelenmiş ve çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bu konu çalışmamızda kırâat çeşitleri başlığı altında incelenecektir.

V. KIRÂAT ÇEŞİTLERİ

Kırâatleri, senedleri açısından iki kısma ayırmak mümkündür. Sahih ve gayr-i sahih (şâz). Sahih olarak kabul edilenleri “mütevâtir” ve “meşhur”, gayr-i sahihleri (şâz) ise “âhad”, “müdrec” ve “mevzû” olarak ele alabiliriz.

Şimdi sahih olarak nitelendirilen “mütevâtir” ve “meşhur” kırâatlerin ne anlama geldiğine bakalım.

A. MÜTEVÂTİR KIRÂATLER

Yalan üzerine ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun, kendileri gibi başka bir topluluktan muttasıl bir senetle naklettikleri ve sahih kırâatin diğer iki şartını da (resmî'l-mushafa ve arapçaya uygunluk) bünyesinde taşıyan kırâat demektir.

¹⁷ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 1. b., İstanbul: Dergah Yayınları, 1982, s. 169-170; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 312; Birişik, *a.g.m.*, XXV, 428.

¹⁸Bunlar; (Furkân sûresinin 69. âyetinde zamiri medle okunan *فِي*, Kıyâme sûresinin 27. âyetinde idgamsız okunan *مَنْ رَأَى* ve Mutaffifin sûresinin 14. âyetinde yine idgamsız okunan *رَأَى* gibi) kaide dışı okuyuşlar, beyne beyne, ihtilâs ve sadece birer istisnaları bulunan (bkz: Hûd 11/41; Yûsuf 12/11; Fussilet 41/44) imâle, işmâm ve teshîl gibi bazı mahallî şive ve lehçelerdir.

¹⁹ Mehmet Ali Sarı, “Âsım b. Behdele”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 475.

²⁰ Bkz: Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 171; Mehmet Emin Maşalı, “Kırâatların İntişarında Fikhi Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VII, S. 7, (1998), ss. 467-470.

Cumhura göre mütevâtir kîrâatler, “kîrâat-ı seb'a/yedi kîrâat” imamının naklettiği kîrâatlerdir.²¹

B. MEŞHUR KİRÂATLER

Adalet ve zabt sahibi kimselerin rivayet ettiği senedi sahih olup, Arap dili gramerine ve yazı itibarıyla Hz. Osman'ın istinsah ettirmiş olduğu mushafıya uygun düşmekle birlikte, tevâtür derecesine ulaşamayan kîrâatlerdir. Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'in kîrâatleri bu grupta ele alınmaktadır. Mütevâtir ve meşhur diye nitelenen bu kîrâatler, okunan ve inanılması vacip olan kîrâatlerdir.²²

Sahihi olmayan (şâz) kîrâatlere gelindiğinde ise onları şöyle tarif etmişlerdir:

C. ÂHAD KİRÂATLER

Senedi sahih olmakla birlikte yazım bakımından Hz. Osman Mushafı'na veya Arap dili gramerine uygunluk arzetmeyen kîrâatlerdir.²³

D. MÜDREC KİRÂATLER

Kur'an'ın bazı âyetlerine tefsir maksadıyla yapılan ziyâdelere bu ad verilmiştir. Bilindiği gibi bu tür ziyâdelere Kur'an'dan olmayıp bazı sahâbilerin kendi mushafılarına tamamen açıklama ve şerh amacıyla yazmış olduğu şahsî notlardan ibarettir.²⁴

E. MEVZÛ KİRÂATLER

Bu kîrâatler de tamamen asılsız olup hiçbir esasa dayanmayan uydurma kîrâatlerdir.²⁵

Şâz kîrâatlerle ilgili yapılmış olan bu genel tariflerin yanında başka bir sorun ise şâz kavramının nasıl anlaşıldığı ve hangi açıdan bakıldığı hususu olmuştur. Maalesef şâz kavramı ile ilgili tarih boyu farklı tarifler yapılmış, kesin olarak tek tarif üzerinde durulamamıştır.

²¹ Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006, I, 77; Zerkânî, *a.g.e.*, I, 430.

²² Zerkânî, *a.g.e.*, I, 430.

²³ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 77.

²⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 77.

²⁵ Zerkânî, *a.g.e.*, I, 423; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kîrâati*, s. 266; Çetin, *Kîrâatların Tefsire Etkisi*, s. 87.

Şimdi bu söylediklerimizi daha da iyi anlayabilmemiz için şâz kavramı ile ilgili yapılmış olan bazı tanımlara dikkat edelim:

Ebû Şâme (v. 665/1267) şâz kavramına yönelik iki ayrı tanım yapmıştır: Birinci tanımı (kendisinden öncekiler gibi) yedi kırâati esas almakta olup şöyledir: “*Yedi imamdan her birine nispet edilen okumalar ile onun dışındaki okumalar, üzerinde icma edilenler ve şâz diye taksim edilirler*”. İkinci tanımı ise sahîh kırâatleri tespit kriterleri üzerinden yapmakta ve şu ifadelere yer vermektedir: “*Hatt-ı mushafa uygun, nakli sahîh ve Arap lehçelerinden fasîh olarak gelmiş her okuma sahîh/muteber okumadır. Bu üç şart bir arada bulunmadığında o kırâate şâz denilir*”.²⁶

İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429) şâz hakkında: “*Arapçaya uygun, senedi sahîh, fakat mushafa uygun olmayan okumalardır. Bunlar da İbn Mes'ûd, Ebü'd-Derdâ ve diğerlerinin ziyâde, noksanlık ve bir kelimenin diğeri ile değışimi şeklindeki okumalarıdır. Bu kırâatlere günümüzde şâz denmektedir; çünkü bunların senedi sahîh olsa da üzerinde uzlaşılan mushaflardan şâz kalmışlardır*”. Başka bir tarifinde: “*Şâz kırâat, imamlardan şöhret ve tevatür olmaksızın Kur'an olarak nakledilen okumalara denir*” demiştir.²⁷

Süyûtî (v. 911/1505) şâz'ı bir yerde; “*Senedi sahîh olan, ancak ya resm-i mushafa veya arapçaya uygun olmayan ya da kırâat imamlarına göre meşhur olmayan kırâatlerdir*” şeklinde, diğeri bir yerde ise “*senedi sahîh olmayan okumalardır*” şeklinde tarif etmiştir.²⁸

Kâdî Abdulfettah “*kırâatleri makbul ve şâz diye ikiye taksim etmekte ve tevâtürle birlikte üç kritere uygun olanın makbul; olmayanın ise şâz/merdûd olduğunu*” söylemektedir. Makbul kırâatleri kırâat-ı aşere ile, şâz okumaları da dışında kalanlarla karşılamaktadır.

Kırâat alanında önemli eserler veren İsmail Karaçam ve Abdurrahman Çetin, Süyûtî'nin “*senedi sahîh olmayan okumalardır*” şeklindeki tanımına yer verdikten sonra eserlerinin diğeri ilgili yerlerinde bu tanımdan farklı bir şâz kavramı sunmaktadırlar. Karaçam, “*şâz kırâatler*” başlığında kavramı ilk önce “*mütevâtir on kırâatin dışında*

²⁶ Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ 'Ulûm Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, 1.b, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, s. 136-139.

²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in*, s. 96.

²⁸ Süyûtî, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsîr*, 1. b., Riyad: Dâru'l-Ulûm, 1402/1972, s. 142.

kalan okumalar” şeklinde; hemen akabinde de “*mütevâtir kırâatlere mahsus olan üç şarttan biri eksik olursa o şâzdır*” şeklinde tanımlamaktadır.²⁹

Çetin de ma’lum tanımı verdikten sonra kırâatleri mütevâtir ve şâz olmak üzere iki esas grupta toplamakta ve “*şâz’ın kırâat-ı aşere’nin dışında kalan okumaları karşıladığını*” söylemektedir. Yine eserin bir başka bölümünde kavram için farklı bir belirleme yapmakta ve şöyle söylemektedir: “*Muhtemelen bunlar, sahabenin mushaflarına tefsir amacıyla yazdığı ve sonradan kırâat zannedilen rivayetlerdir*”.³⁰

Netice olarak şunlar söylenebilir: Önceleri hadis ilmi ve arap dili grameri ile ilgili olarak Ferrâ (v. 207/822) ve Ahfeş (v. 177/793) gibi alimler tarafından kullanılan şâz kavramı daha sonra Taberî (v. 310/923) tarafından kırâat için de kullanılmıştır.³¹ Ancak ister onlar ister İbnü’l-Cezerî tarafından farklı tanımlar yapılmış olan şâz kavramı günümüz Arap dünyası ve Türkiyede de bu konuyla ilgili çalışmalarda farklı şekillerde tarif edilmiştir. Bazen isnadında sıkıntı olan, bazen resmü’l-mushaf’a uygun olmayan, bazen de arap diline uymayan veya bu üç şartın dışında kalan kırâatler için, bazen ise on kırâatin dışında kalan okumalar için bu kavram kullanılmıştır.

Her ilmin kendine has kavramları bulunmaktadır. Kırâat ilmi de bir ilim olarak değerlendirildiğine göre, onun da bir takım kavramları mutlaka mevcuttur.

VI. KİRÂATLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

Çalışmamızda başlıca kullanılmış kavramlar; “Kârî”, “Kurrâ”, “Râvî”, “Tarîk”, “Vecih”, “Usûl” ve “Ferş’ül-Hurûf” gibi esas kavramlar olup, konunun anlaşılması açısından izah edilmeleri uygun görülmüştür.

A. KÂRÎ

Lügatte “*okuyucu veya okuyan*” demektir. Kırâat kökünden ism-i fâil’dir. Genel anlamda “*Kur’an tilavet eden*” anlamına gelmektedir. Kârî kırâatleri bilme seviyesine göre Mübtedî, Mutavassıt ve Müntehî olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Mübtedî; İnfirâd³² metodu ile birden üçe kadar imamın kırâatini öğrenen kimsedir.³³ Mutavassıt;

²⁹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 266.

³⁰ Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 3. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 213.

³¹ Bkz: Mehmet Dağ, “Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları: Şâz Kavramı Örneği”, *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, İstanbul: DİB Yayınları, 2012, ss. 91-93.

³² Kırâat imamlarına nispet edilen kırâatleri tek tek okumaya denir.

³³ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, 4. b., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No:124, 2018, s. 129.

Dört veya beş kişinin kırâatini öğrenen kârî'ye denilmiştir. Bu tabiri daha çok Dimyâtî kullanmıştır.³⁴ Münte'hî; Daha çok kişinin kırâatini öğrenene denilmektedir.³⁵

B. KURRÂ

Kurrâ, “Okuyucu veya okuyan” manalarına gelen “kârî” kelimesinin çoğulu olup, “yedi veya on kırâatin kendilerine nispet edildiği imamlar”a denilmektedir.³⁶ İlk dönemlerde sahabeden Kur'an kırâati ile ilgili geniş bilgisi olanlara da Kurrâ denildiği görülmektedir.³⁷ Günümüzde Kur'an'ın tamamını ezberleyen ve ondaki kırâatlere hakkıyla vâkıf olan kimselere de “Kurrâ Hafız” ismi verilmektedir. Yani bu kişiler hem Kur'an'ı ezberleyerek hıfzeta, hem de yedi veya on kırâati öğrenerek kırâat ilmine de vâkıf olmaktadır.

C. RÂVÎ

Kırâat imamlarından bizzat kendisi veya vasıtalı olarak nakleden kişi için “râvî” terimi kullanılmıştır.³⁸ Ayrıca kendi imamından telakki edip, diğer arkadaşlarından farklı olarak bu ihtilafı rivayet eden kişi için de “râvî” denilmiştir.³⁹ Râvî'ye nispet edilen kırâate “rivâyet” denilir. Yani rivâyet, imamların râvîleri arasındaki kırâat farklılıklarıdır.⁴⁰

D. TARÎK

Lügatte “yol” anlamına geliyor. Kırâat, râvîden alana nispet edilirse “tarîk” adını alır. (Âsım kırâatinin Hafs rivayetinin es-Sabbâh tarîk'i gibi)⁴¹ Yani ihtilaf râvîlerden rivayet eden kişiler arasında olursa buna “tarîk” denir. Bunun dışında “tarîk”, kırâat ilminde farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Şöyle ki tilavet tarzı bakımından infirâd ve indirâc⁴² tarîki, kırâatlerin sayısı bakımından seb'a veya aşere

³⁴ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfî Fuzalâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erba'ate' Aşer*, I-II, Tanta: Dâru's-Sahâbeti li't-Turâsi bi-Tanta, 2009, I, 13.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in*, s. 3.

³⁶ Temel, *a.g.e.*, s. 105

³⁷ Buhârî, “Fezailü'l-Kur'an”, 8; Mekkî, *el-İbâne*, s. 95.

³⁸ Birişik, *a.g.m.*, XXV, s. 426; *Kıraat ilmi ve Tarihi*, 1. b., Bursa: Emin Yayınları, 2004, s. 20; Mehmet Efendioğlu, “Râvî”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 472; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usûlü*, 1. b., İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018, s. 168.

³⁹ Temel, *a.g.e.*, s. 137.

⁴⁰ Birişik, *a.g.e.*, s. 20; Koyuncu, *a.g.e.*, s. 168.

⁴¹ Birişik, *a.g.e.*, s. 21; Temel, *a.g.e.*, s. 156.

⁴² Kırâat imamlarına nispet edilen kırâatleri cem' ederek bir arada okumaya denir.

tarîki, kitaplar ve şahıslar bakımında teysîr, şâtîbî ve tayyibe tarîki, beldeler bakımından ise Mısır ve İstanbul tarîki tabirleri kullanılmaktadır.⁴³

E. VECİH

Yüz, ön, taraf ve yol gibi manalara gelmekte olup on kırâat imamının her birinin okuyuşunu ifade etmektedir. Ayrıca; “*İmam, râvî ve tarîklerin arasındaki ihtilâfin dışında kalan ve okunması ihtiyârî olan şey*” şeklinde de tarif edilmektedir.⁴⁴ Vecihde var olmayan herhangi bir şeyi okuyucunun tercih ettiğini söylemek doğru değildir. Buradaki tercihten maksat var olan okunuştan birini tercih etmektir. Örneğin medd-i arız’ın kırâat imamları tarafından tûl, tavassut ve kasr olmak üzere üç türlü (vecihde) okunmasının caiz olduğunu görüyoruz. İşte bu seçime vecih denir.⁴⁵

F. USÛL

Asl kelimesinin çoğulu olan usûl lügatte; “*prensipler, kaideler, ilkeler, kurallar, aslî kurallar*” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁶ Ayrıca “*kendisine ihtiyac duyulan ve başkasına muhtac olunmayan*” anlamında da kullanılmaktadır. Kırâat ilminde ise “*Kırâat imamının uyguladığı belli ve düzenli kaideler*”i ifade etmektedir.⁴⁷ Cüz’î hükümlerin kendilerine nispet edildiği küllî kaideler şeklinde de ifade edilmiştir.⁴⁸ Yani kırâatte, imamların kendilerine ait değişmeyen kaideleri şeklinde izah edilmiştir. Örnek olarak Kâlûn, İbn Kesîr ve Ebû Ca’fer’in sıla’sını gösterebiliriz. Onlar Kur’an’ın tamamında vasıl yaparken cem’i mimi’ni (هم) zammeli ve vav-ı mukaddere (همو) gibi ile okumuşlardır.

G. FERŞ’ÛL-HURÛF

Belli bir kaideye dayanmadan Kur’an’da dağınık olarak bulunan kelime farklılıklarına denir. Cüz’î kaidelerden oluşarak küllî kaidelere tâbi olmaması ve sûrelerde dağınık olarak gelmesi sebebiyle “ferş” denilmiştir.⁴⁹ Kırâate dair

⁴³ Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, s. 116-120; Temel, *a.g.e*, s.157; Koyuncu, *a.g.e*, s. 66-70.

⁴⁴ Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri*, s. 68; Temel, *a.g.e*, s. 178.

⁴⁵ Koyuncu, *a.g.e*, s. 174.

⁴⁶ Serdar Mutçalı, *el-Mu’cemü’l-Arabiyyü’l-Hadîs:Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995, s. 18.

⁴⁷ Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlimleri Sözcüğü*, İstanbul: Çelik Yayınları, 2018, s. 46.

⁴⁸ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 173.

⁴⁹ İbrahim Muhammed el-Ceremî, *Mu’cemu Ulûmi’l-Kur’ân*, Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1422/2001, s. 204.

çalışmalarda Bakara'dan Nas'a kadar sûre sûre bu kelimeler ele alınmıştır. Fatiha sûresi ise kırâat kitaplarında usûl kaideleri içerisinde ele alınmaktadır. Örneğin İbnü'l-Cezerî, “*Dürretü'l-Mudiyye*” adlı eserini iki kısma ayırarak birinci kısımda usûl, ikinci kısımda ise sûrelerdeki ferş'le ilgili kelimelerin tahlilini yapmaktadır.⁵⁰

VII. KIRÂAT İLMİNİN GAYESİ ve FAYDASI

Kırâat ilmi Kur'an-ı Kerim ile meşgul olan ilimlerin başında yer almaktadır. Gayesi, tevâtür yoluyla gelen okunuş farklılıklarını zaptetmek alışkanlığını kazandırmak olan kırâat ilmi Kur'an lafızlarını okurken onları hatadan, tahrîf ve tağyîrden korumayı da hedeflemektedir.⁵¹ Kırâatleri bilmenin faydası ile ilgili çeşitli sebepler söylenebilir: Kırâatler Kur'an'ın hızında, tefsir ve yorumlanmasında birçok yararlar sağlamıştır. Kırâatler sayesinde çeşitli lehçelere sahip, okuma yazma bilmeyen birçok müslüman Kureyş lehçesi dışındaki kendi lehçeleri ile Kur'an'ı kolayca okuyabilmişlerdir.⁵² Yine kırâatler sayesinde ayetlerin mana zenginliği korunmuş olup, bununla birlikte farklı ve çeşitli fikhî görüşlerin ortaya çıkmasında kırâatlerin büyük katkısı olmuştur. Bunların hepsi yanında bu ilmin asırlardan beri ister teorik ister pratik olarak yazılmasına ve okunmasına devam edilmesi İslam ve Kur'an kültürünün korunmasında eşsiz rol oynamaktadır.

Son olarak Kur'an'ın inceliklerini araştıran bu ilim sayesinde Yüce Yaratanın ilmiyle her şeyi kuşattığını, eşsiz güce sahip olduğunu, insanın ise aciz bir varlık olduğunu söylememiz mümkündür. Kırâatlerin yukarıda kaydedilen faydalarına ilaveten Kur'an ayetlerinin anlaşılması ve yorumlanmasında etkili olduğunu kaydetmiştik. Çalışmamızın birinci bölümünde Mü'minûn sûresindeki kırâat farklılıklarının mana üzerinde ne gibi etkisinin olup olmadığını daha güzel anlama imkanımız olacaktır. Bunun için önce usûle dair kurallardan bahsedilecek ve daha sonra manaya etki eden ve etmeyen kırâat farklılıkları incelenecektir.

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Kirâati's-Selâsi'l-Mütemmîme li'l-Aşerati*, thk. Muhammed Temin Mustafa, 1.b., Cidde: Dâru'l-Hüdâ, 1414/1994, s. 22; Mehmet Efe, “Hadîd Sûresindeki Kırâat Farklılıkları ve Manaya Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28/2 (Aralık 2019), s. 427.

⁵¹ Çetin, *Kur'an İlimleri*, s. 264.

⁵² Mekkî, *el-İbâne*, s. 80.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜ'MİNÜN SÛRESİ VE SÛREDEKİ KIRÂAT FARKLILIKLARI

I. MÜ'MİNÜN SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. ADI ve NÜZÛLÜ

1. Adı

Sûre ismini ilk ayetteki “inananlar” manasına gelen “mü'minûn” kelimesinden almıştır. Hadislerde geçen ifadelerden anlaşıldığı gibi sûre Hz. Peygamber döneminde de bu adla anılmıştır.⁵³ İlk kelimesinden dolayı azda olsa sûreye “Kad eflaha” veya “Felah” ismi de verilmiştir.⁵⁴ Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim'de her sûrenin kendine mahsus bir ismi vardır. Araplar da herhangi bir şeye isim verdikleri zaman o şeyin özelliklerine önem vermişlerdir. Kur'an sûrelerinin isimlendirilmesinde de bu hususa dikkat edilmiştir. Örneğin sûrelere, buzağının kurban edilmesi olayı ile ilgili geçen inek kelimesinden dolayı Bakara, kadınlarla ilgili hükümleri ihtiva ettiğine göre Nisâ, Fil olayını anlattığına göre ise Fîl sûresi denilmiştir.⁵⁵

2. Nüzûlü

Mekke döneminde nazil olmuştur. Mushaftaki sırasına göre yirmi üçüncü, iniş sırasına göre ise yetmiş dördüncü sûredir. Sûrelerin tertibi (Tertîb'üs-Suver) bakımından Hac sûresinden sonra, Nûr sûresinden öncedir.⁵⁶ İbn Âşûr'a göre ise Mü'minûn sûresi Tur sûresinden sonra Mülk sûresinden önce inmiştir. İniş sıralaması ise yetmiş altıncıdır.⁵⁷

⁵³ Bkz: Müslim, “Kitâbü's-Salâh”, 35; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî el-Kub'râ*, thk. Hasan Abdü'l-Munim Şelbî, 1. b., Beyrut: Müessesetür-Risale, 1421/2001, “Kitâbü't-Tefsîr”, 23 (Hadis № 11287).

⁵⁴ M. Kamil Yaşaroğlu, “Mü'minûn Sûresi”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 560-561; Komisyon, Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5. b., Ankara: DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), 2014, IV, 7.

⁵⁵ Bedru'd-Dîn Muhammed İbn Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire: Dâru't-Türâs, 2008, I, 270.

⁵⁶ Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 1. b., Mısır: Şirketü Mektebe, 1365/1946, XVIII, 3; Sait Demir, *Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Mü'minûn Sûresinin Tefsiri*, (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2018, s. 14.

⁵⁷ İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 6.

Sûrenin sebab-i nüzûlü ile ilgili rivayetlere bakıldığı zaman çok az sayıda ayette nüzûl sebebinden bahsedilmektedir. Kaynaklarda en çok rastlanan rivayetler aşağıda vereceğimiz ayetlerle ilgilir.

2. ayet:

“Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler”.

Ebû Hüreyre'den gelen rivayete göre Resulullah (sav) yüzünü gökyüzüne tutarak namaz kıları. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu ve Allah Resulü bundan sonra gözünü secde yerine dikerek namazlarını kıldı.⁵⁸ İbn Ebû Hâtim'in İbn Sîrîn'den ettiği rivayete göre ise bu ayet sahabenin namazda gözlerini gökyüzüne dikmesi üzerine nazil olmuştur.⁵⁹

66-67. ayet:

“Çünkü ayetlerim size okunurdu da, siz, buna karşı kibirlenerek arkanızı döner, geceleyin (Kabe'nin etrafında toplanarak) hezeyanlar savururdunuz”.

Bu ayetler, Beytü'l-haram'ın sahipleri olduklarını iddia ederek müminlere karşı büyüklük taslayan Mekke müşrikleri hakkında nazil olmuştur. Saîd b. Cübeyr'den gelen rivayete göre; Kureyş kafirleri geceleri beytullahın etrafında toplanıyorlardı, fakat onu tavaf etmiyorlardı. Buna rağmen onunla övünüp iftihar ediyorlardı. Bunun üzerine yukarıdaki ayetler nazil oldu.⁶⁰

76. ayet:

“Andolsun, biz onları sıkıntıya düşürdük de yine Rablerine boyun eğmediler, tazarru ve niyazda da bulunmuyorlar”.

⁵⁸ Ebû Ca'fer b. Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmülî et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 3. b., Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1968/1377, XVIII, 7; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002, II, 426; Ebû'l-Hasan Ali Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, en-Nisâbü'rî, *Esbâb-ı Nüzûlü'l-Kur'ân*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991, s. 322; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, 1. b., Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1422/2002, s. 179.

⁵⁹ Bkz: İbn Atiyye Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Ğâlib, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdü's-Selam Abdü's-Şâfi Muhammed, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001, IV, 136; Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'ânü'l-'Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme, Riyad: Dâru Taybe, 1418/1997, V, 461; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 179.

⁶⁰ Nesâî, “Kitâbü't-Tefsîr”, 23, (Hadis No 11288); Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 81; Hâkim, *a.g.e.*, II, 427; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 180.

Ayet-i kerimenin sebab-i nüzûlü ile ilgili rivayet şöyledir: Yüce Allah Mekke müşriklerini açlık ve kıtlıkla mübtelâ kıldı. Öyle ki onlar ölmüş hayvanları, köpekleri ve ilhiz (yün ve tüyü kan ile ıslatıp sonra ateşte pişirerek yapılan bir çeşit yemek) yemek zorunda kaldılar. Bu olay üzerine Ebû Süfyan Hz. Peygamber'e gelerek; “Allah ve akraba hakkı için sana yalvarıyorum. Sen, Allah'ın seni alemlere rahmet olarak gönderdiğini söylemiyor musun? dedi. Peygamber (sav); “Evet” diye buyurdu. Bu defa Ebû Süfyan; “Sen babaları kılıçla, çocukları da açlıkla öldürdün” dedi. Bunun üzerine yukarıdaki ayetler nazil oldu.⁶¹

B. AYET SAYISI ve İÇERİĞİ

Mü'minûn sûresi Basralılara, Mekkelilere, Medinelilere ve Şamlılara göre 119, Küfelilere ve Humuslulara göre 118, bazılarına göre ise 117 ayettir. Genel kabul ise 118 ayet olması üzeredir. Kelime sayısı 1840, harf sayısı 4880'dir. Sûrenin fâsılları dört ayette م (min),⁶² diğer ayetlerde ise ن (nun) harfleridir.⁶³ Konunun daha iyi anlaşılması açısından, ayet sayısının çeşitli rakamlarla gösterilmesi meselesi ve fâsıla terimine biraz izah getirilmesi uygun olacaktır. Buna göre önce ayet sayısının farklı gösterilmesi, sonra da fâsıla terimi hakkında bilgi verilecektir. Sûrelerdeki ayet sayılarının farklı gösterilmesi başlıca üç sebepten dolayıdır:

1. Allah Resulü'nün bazen Kur'an okurken mananın tamamlanması için iki kısa ayeti bir arada okuması ve bunun sahâbe tarafından tek bir ayetmiş gibi anlaşılmasına dair yorumlar.

2. Sûre başlarındaki besmelelerin birer ayet olup olmaması ile ilgili yapılan yorumlar.

⁶¹ Hâkim, *a.g.e.*, II, 428; Vâhidî, *a.g.e.*, s. 323; İbn Atiyye, *a.g.e.*, IV, 152; İbn Kesîr, *a.g.e.*, V, 487; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 179-180.

⁶² Bunlar; 51. ayetteki مستقيم, 73. ayetteki عليم, 86. ayetteki العظيم ve 116. ayetteki الكريم kelimelerinin son harfleridir.

⁶³ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcu'l-Munîr fi'l-Înâneti alâ Ma'rîfeti Ba'di Meâni Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr*, Kahire: Matbaatü Bûlâk, 1285/1868, II, 569; İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1. b., Tunus: ed-Dâru't-Tûnuşiyye, 1984, XVIII, 6; Hasan Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl: Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*, Konya: Kuzucular Ofset, 1984, VIII, 82.

3. Bazı sûrelerin başlarında yer alan “hurûf-ı mukattaa”ların birer ayet mi, yoksa kendilerinden sonra gelen ayetin bir parçası mı olduğu ile ilgili yorumlar.⁶⁴

Mü'minûn Sûresindeki ayet sayısının farklı gösterilmesi ile ilgili olarak İbn Âşûr'da şöyle rivayet gelmektedir: Cumhuriyet'teki 10 ve 11. ayetleri tek bir ayetmiş gibi kabul etmekte ve هُمْ الْوَارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ şeklinde okumaktadır, böylece ayet sayısı 117 olmaktadır. Küfeliler ve Humuslular ise bu ayetleri ayrı ayrı ayetler olarak kabul ettiklerinden dolayı ayet sayısı 118 olmaktadır.⁶⁵ Basralılar ve yukarıda kaydedilen kimseler ise sûrenin 45. ayeti olan ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ifadesinden itibaren yeni bir ayetin başladığını söylemektedirler. Böylece bu ayeti iki ayrı ayet gibi gösterdiklerinden dolayı sûredeki toplam ayet sayısı 119 olmaktadır.⁶⁶

“Fâsıla” terimi ile ilgili yapılan izahlar ise şöyledir: Kur'an ayetlerinin son kelimesine, içinde bulunduğu ayetle kendisinden sonraki ayeti birbirinden ayırdığı için “Fâsıla”, bu kelimenin son harfine ise “Harfü'l-Fâsıla” denilmektedir. Kırâat ilmindeki fâsıla özet olarak, “noktalama işaretlerinin bulunmadığı mushaflar okunurken ayetlerin başlangıcını ve sonlarını göstermek için yapılmış bir düzenlemedir” şeklinde tarif edilmektedir.⁶⁷

Yukarıda ifade edildiği gibi bu sûredeki “mim” harfi ile ilgili olan fâsılalar sûre içerisinde dağınık olarak gelmektedir. Bu dört kelime dışında diğer bütün kelimeler “nun” fâsılası ile bitmektedir. Sûrelerdeki fâsılalar tek bir harf olabileceği gibi, 2, 3 ve daha fazla harf de olabilmektedir. Örneğin, Kamer sûresi 55 ayettir ve tüm ayet sonlarındaki fâsıla harfi “ra” harfi olmaktadır. Adiyât sûresinde ise ilk üç ayette ح harfi, 4-5. ayetlerde ع harfi, 6-8. ayetlerde د harfi, 9-11. ayetlerde ise ر harfi fâsıla harfi olarak gelmektedir. Böylece sûredeki fâsıla harfleri ح, ع, د ve ر harfleri olmaktadır.

Kur'an ayetlerinin sonlarındaki uyumluluk ve güzel ahenk manaya tabidir. Yani asıl olan manadır, armoni (türlü sesler arasında sağlanan, kulağa hoş gelen uyum) ona

⁶⁴ Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, 10. b., İstanbul: İFAV Yayınları, 2017, s. 177-178.

⁶⁵ İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 6.

⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-Efnân fi 'Uyûni 'Ulûmi'l-Kur'an*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1408/1987, s. 295; Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ' ve Kemâlü'l-İkrâ'*, thk. Ali Hüseyin el-Bevâb, 1. b., Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1408/1987, I, 209.

⁶⁷ Abdurrahman Çetin, Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, “Fâsıla”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 209.

tabidir. Bu durum şiirdeki kafiye ile karıştırılmamalıdır. Çünkü şiirlerde mana armoniye tabi olmaktadır. Bundan dolayıdır ki, Kur'an ayetlerinin sonlarındaki bu uyum ve ahenk güzelliğine kafiye değil, fâsıla denilmektedir. Ayrıca bu üstün ahenk ve insicam okuyanların ve dinleyenlerin gönüllerinde ve zihinlerinde derin bir tesir bırakmakta, ayetlerin kolay bir şekilde ezberlenebilmesinde yardımcı olmaktadır.⁶⁸

C. FAZİLETİ

Sûrenin fazileti ile ilgili kitaplarda Hz. Ömer'den gelen şu rivayet geçmektedir: Hz. Peygamber bir defa olağanüstü vahiy hallerinden birini yaşamakta idi. Kibleye dönerek ellerini kaldırdı; *“Allahım! bize nimetini arttır, eksiltme; bizi onurlandır, alçaltma; bize ikram et, bizi mahrum etme; bizi seçkin kıl, (düşmanlarımıza karşı) zayıf düşürme; bizden hoşnut ol ve bizi Senden hoşnut kıl!”* diye dua ettikten sonra: *“Su anda bana on ayet indi; kim bu ayetlerin gereğini yaparsa cennete girecektir”* buyurmuş ve ardından Mü'minûn suresinin ilk on ayetini okumuştur.⁶⁹ Bu rivayet sûrenin fazileti ile ilgili olarak gösterildiği gibi bazı tefsir kitaplarında “sebeb-i nüzûl” olarak verilmiştir.

Diğer ilgili hadisler:

Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilen hadiste şöyle buyrulur: *“Allah-u Teâlâ cennet duvarını bir kerpici altın, bir kerpici de gümüştan olmak üzere yarattı. Ağaçlarını elleri ile dikti ve ona; “Konuş” dedi. O da; “Müminler kurtuluşa erdi” dedi. Yüce Allah da; “Senin gibi kralların yurdu cennete ne mutlu” buyurdu.”*⁷⁰ Taberânî'nin el-Mu'cemü'l-Kebîr'inde hadis şöyle geçmektedir: *“Allah cenneti yarattığı zaman orada hiç bir gözün görmediği, kulağın işitmediği ve beşer kalbine gelmediği şeyleri yarattı. Sonra ona “Konuş” dedi; O da: “Müminler kurtuluşa erdi” dedi.*⁷¹

⁶⁸ Zerkeşî, a.g.e., I, 60.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid vb., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001, I, 351; Tirmizî, “Tefsîrü'l-Kur'an”, 24 (Hadis № 3173); Hâkim en-Nisâbü'rî, a.g.e., II, 425; Vâhidî, a.g.e., s. 322.

⁷⁰Bkz: Hâkim, a.g.e., II, 426; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, 4. b., Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987/1407, V, 458; İbn Kesîr, a.g.e., V, 460; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, İstanbul: Sâhibu Mektebe Asar, h. 1389, VI, 66.

⁷¹ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdül-Mecid, 2. b., Riyad: Dâru'n-Neşr, 1415/1994, XI, 184, (Hadis № 11439).

Bir diğerk rivayette Mü'minûn sûresi ile ilgili şöyle denilmiştir: “*Onun başı ve sonu cennet hazinelerindedir. Kim başından üç âyet ile amel ederse ve sonundan üç âyetten öğüt alırsa, şüphesiz kurtulmuş ve felaha ermiştir*”.⁷² Yine Zeyd b. Bâbenus'tan gelen bir rivayet şöyledir: “*Biz Hz. Aişe'ye Resulullahın ahlakı hakkında sorduğumuz zaman, “Onun ahlakı Kur'an'dır” dedi. Sonra bana Mü'minûn suresini oku dedi. Ben de onuncu ayetin sonuna kadar okudum. O zaman Hz. Aişe; Allah Resulu'nun ahlakı işte böyledir” buyurdu*”.⁷³ İlk hadis dışında, verilmiş bu hadislerin bizzat bu sûrenin fazileti ile ilgili olduğunu söylememiz biraz zor olabilir. Burada daha ziyade gerçek müminlerin faziletleri anlatılmaktadır. Ayrıca bunların bazıları esas hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Sûrenin faziletini belirtmek için ise zaten ilk hadis ve sûrenin kendi muhtevâsı yeterlidir.

D. KONUSU

Mü'minûn sûresinin ihtiva ettiği başlıca konular; kurtuluşa erecek olan gerçek müminlerin vasıfları, isnan oğlunun yaratılışı, ölümü ve tekrar dirilişi, insan tefekkürüne hitap eden hususlar ve peygamberlerin inkarcılara karşı yaptıkları mücadele gibi konulardan ibarettir. Burada önce sûrenin hangi konuları ihtiva ettiği ayet grupları halinde anlatılmaya çalışıldıktan sonra genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1-11. ayetler: Bu ayetler sûrenin ismini de kendisinden aldığı müminlerin vasıfları ile ilgilidir. Burada kurtuluşa eren ve Firdevs cennetini hakk eden müminlerin genel vasıfları anlatılmaktadır. Onlar namaz ve zekat ibadetlerini tam olarak yerine getirir, emanete riayet eder, faydasız söz ve davranışlardan sakınırlar. Ayrıca iffetlerini de korurlar.

Bu bölümde gerçek müminlerin birkaç vasfı zikredilmektedir. Bunların başında namaz konusu gelmekte ve hatta burada müminlerin vasıfları anlatılırken namazdan iki defa bahsedilmektedir. 2. ayette namazlarında huşu içerisinde olan müminlerden, 9. ayette ise namazlarına devam eden müminlerden bahsedilmektedir. Sanki burada müminlerin diğerk vasıfları da namazla ilişkilendirilmekte ve böylece bu konunun hem

⁷²Ebû Abdilmu'tî Muhammed b. Ömer b. Arabî, b. Alî el-Nevevî el-Câvî el-Bentenî, *Merâhu Lebîd li-Keşfi Ma'ne'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Muhammed Emin ed-Dânevî, 1. b., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, II, 98.

⁷³Nesâî, “Kitabü't-Tefsîr”, 23 (Hadis № 11287); Hâkim, *a.g.e.*, II, 426; İbn Kesîr, *a.g.e.*, V, 459; Süyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432,33/2011, VI, 82.

başında hem de sonunda namazdan bahsedilmektedir. Yani namazına dikkat eden mümin burada sayılan diğer hususlara da titizlikle dikkat etmektedir. Aslında bu düşünce Kur'an'ın genel prensiplerine de uygundur. Nitekim Ankebût sûresinin 45. ayetinde Yüce Allah namazın insanı hayâsızlıktan ve kötülüklerden alıkoyduğunu bildirmektedir. Konuyla ilgili ayet-i kerime'de şöyle buyurulmaktadır: *“Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”*⁷⁴ İşte burada da namazına dikkat eden gerçek müminlerin boş sözlerden ve fuhuştan uzak durdukları ve güzel davranışlarda buldukları anlatılmaktadır.

Yüce Allah konuyla ilgili bir başka ayet-i kerime'de ise şöyle buyurmaktadır: *“Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır.”*⁷⁵ Diğer taraftan hadislerde de iki namaz arasındaki günahların bağışlanacağına dair ifadeler geçmektedir. Konuyla ilgili olarak Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: *“Müezzin sesinin gittiği yer boyunca mağfiret olunur. Yaş ve kuru her şey onun lehinde şehadet eder, namaza katılan kimseye yirmi beş kat namaz (sevabı) yazılır ve iki namaz arasındaki (günahları) affedilir.”*⁷⁶ Başka bir rivayette ise şöyle buyrulur: Adamın biri yaptığı bir günahtan dolayı Hz. Peygamber'den kendisine had tatbik etmesini istemesi üzerine Resulullah (sav) ona: *“Evden çıkarken güzelce abdest almadın mı?”*. Adam; *“Evet”* deyince Hz. Peygamber: *“Sonra bizimle birlikte namaz kılmadın mı?”* diye sormuş. Bu defa da adam evet cevabını verince Peygamberimiz (sav) ona: *“Öyleyse Allah senin günahlarını bağışladı”* buyurmuştur.⁷⁷

Sûreler arası münasebet açısından bakılırsa, bu sûreye kurtuluşa erecek olan müminlerin vasıfları ile başlanması bir önceki sûre olan Hac sûresinde işaret edilen kurtuluş ümidinin gerçekleştiğini gösteriyor. Hac sûresine sekiz emir ile son verilmiştir.

⁷⁴ Ankebût, 29/45.

⁷⁵ Hûd, 11/114.

⁷⁶ Ebû Dâvud, “Salât”, 31 (hadis No: 515); İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî, y.y., Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y, “Ezân”, 5 (hadis No: 724).

⁷⁷ Müslim, “Tevbe”, 45 (hadis No: 2765).

Bu emirler; Rûku, secde, Rabb'e kulluk, iyi işler yapma, Allah yolunda cihad, namaz, zekat ve Allah'a sımsıkı sarılmaktır.⁷⁸

Bu sûreye ise yukarıdaki sekiz emre uyan yedi vasıfla başlanmıştır. Bunlar; İman, namazda huşu, boş şeylerden yüz çevirmek, zekat vermek, iffeti korumak, emanete riayet etmek, sözünde durmak ve namaza devam etmektir.⁷⁹

12-22. ayetler: Bu ayetlerde Cenab-ı Hakk insan oğlunun yaratılışını ve anne karnındaki oluşum süresini, sonra öleceğini ve tekrar haşr olunacağını anlatıyor. Daha sonra insan tefekkürüne hitap eden nimetlerden bahsediliyor. Bunlar, Allah'ın gücünü ve birliğini gösteren; yedi kat göklerin yaratılışı, yağmurdan ve onun sayesinde yetişen hurma, üzüm, zeytin, nar gibi meyve ve ürünler, hayvanlar ve onlardan elde edilen süt ve et, gemiler ve hayvanlardan olan araç vasıtaları ve benzeri şeylerdir.

23-50. ayetler: Burada önce Nûh ve Hûd (as) sonra da diğer peygamberlerin kavimlerinin bazı önde gelen inkarcılarına karşı mücadeleleri anlatılıyor. Genelde onların ortak tavrı peygamberleri yalanlamak ve onları küçük düşürmeye çalışmak olmuştur. Hepsi, bunlar birer beşerdir, Allah dileseydi bizimle konuşmaya bir melek gönderirdi demişler. Sonuçta hepsi aynı şekilde Allah'ın gazabına maruz kalarak çeşitli musibetlerle yok olup gitmişler. Daha sonra Hz. Musa ile kibirli Firavun ve hanedanından bahsedilmekte, ardından da özel bir yaratılışa sahip olan Hz. İsa zikredilmektedir.

Böylece bu peygamberlerin hayatlarından örnekler verilerek müşrikler tarafından eziyetlere maruz kalan Peygamber (sav)'e teselli verilmiştir.

51-77. ayetler: Bu ayet grubunda bütün peygamberlere temiz olandan yiyip, güzel işler yapmaları ve Allah'tan sakınmaları emredilmektedir. Sonra peygamberlerin ilahi mesajları insanlara ilettikleri, toplumların ise kendilerinde bulunan fikir ve davranış ile böbürlendikleri anlatılmakta ve onlara verilen servet ve oğulların birer imtihan olduğuna dikkat çekilmektedir. Rablerinden korkanların ve iman edenlerin ise

⁷⁸ Bkz: Hac, 22/77-78.

⁷⁹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî el-Bikâî, *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Suver*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1404/1984, XIII, 105; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, t.y., V/3426; Serdar Günler, *Mü'minûn Sûresi'nin Din Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, 2008, s. 15-16.

iyilik için yarıştıkları bildirilmektedir. Yine burada inkarcuların gaflette buldukları, akibetlerini düşünmedikleri ve ahirete inanmadıkları belirtilmektedir.

78-93. ayetler: Bu ayetlerde ise Allah'ın nimetlerini hatırlatmasına rağmen inkarcuların ataları gibi kötü davranış ve inkarlarını sürdürmelerinden bahsetmekte ve her şeyin yaratıcısının Allah olduğunun da farkında olduklarına ve bunu itiraf ettiklerine dikkat çekilmektedir.

93-98. ayetler: Burada Peygamber (sav)'e hitap edilerek inkarcuların uğrayacağı cezalardan ve şeytanın vesveselerinden Allah'a sığınması istenmektedir.

99-118. ayetler: Bu son kısımda kafirlerin ahirette görecekları azap karşısında tekrar dünyaya dönmek isteme temennileri ve bunun bir fayda vermeyeceği, imam edenlerin ise mükafata nail olacakları anlatılmaktadır. Son olarak sûre Hz. Peygamber'e tavsiye edilen; *"Rabbim! Bağışla ve merhamet et! Sen merhametlilerin en iyisisin!"* duası ile bitmektedir. Son olarak şunu da belirtelim ki, bu sûre nazil olduğu zaman Mekke'de müslümanların çoğu güçsüz ve zayıf bir konumdaydılar. Zengin ve servet sahibi olan müşrikler onlarla alay ediyor, onlara işkence yapıyor ve onları küçümsüyorlardı. Böyle bir ortamda nazil olan bu sûre müşriklere bir tehdit, müminlere ise bir destek mahiyetindedir. Şöyle ki, gerçek kurtuluşun servet ve güç ile değil, iman ile olacağına dikkat çekilmektedir.

II. MÜ'MUNÛN SÛRESİNDEKİ KİRÂAT FARKLILIKLARI

Kırâat imamlarının ilk yedisine göre okuyuş farklılıklarına "Kırâat-ı Seb'a, diğer üç imam da buna ilave edildiği zaman ise "Kırâat-ı Aşere" denilmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde "kırâat-ı aşere"ye göre; "Mü'minûn Sûresindeki kırâat farklılıkları" belirtilmiş olup, ilk önce "usûl kaideleri" izah edildikten sonra "manaya etki eden" ve daha sonra da "manaya etkisi etmeyen" kırâat farklılıkları ayrı ayrı başlıklar altında incelenecektir.

A. USÛL İLE İLGİLİ KİRÂAT FARKLILIKLARI

1. Medd-i Munfasıl ve Medd-i Muttasıl

Medd kelimesi sözlükte, *"uzatmak ve ziyade etmek"* anlamına gelir. İstilahta ise, *"med veya lin harflerinden birisi ile sesi uzatmaktır"* şeklinde tarif edilir. Ayrıca bir elif

miktarı uzatmaya med denildiği gibi, bir eliften fazla uzatmaya da med denilir. Kasr ise, medd-i tabî'yi (aslî meddi) olduğu gibi bırakıp ziyadeliği terketmektir. Yine tabî medd'in terkedilmesine kars denildiği gibi, sadece bir elif miktarı okumaya da kasr denilir ve kırâatte genelde bu anlamda kullanılır.⁸⁰ Aslî medd üzerine ilave olunarak oluşan medler ise Fer'î medlerdir. Bunlar Muttasıl, Munfasıl, Lâzım, Âriz ve Lîn medleridir.⁸¹ Biz burada kırâat alimleri tarafından üzerinde ihtilaf olan munfasıl ve muttasıl kaidelerini izah etmekle yetinmek istiyoruz. Kırâat-ı aşere'de medd-i munfasıl ve medd-i muttasıl ile ilgili iki usûl vardır. Kur'ân-ı Kerim'in yarısına (Meryem sûresine) kadar "Merâtib-i erbaâ" (dört mertebe) olup, yarısından (Meryem sûresinden) sonra ise (Kur'ân-ı Kerim'in sonuna kadar) "Merteбетeyn" (iki mertebe) vardır.

a. Merâtib-i Erbaâ

Meryem Sûresine kadar merâtib-i erbaâ'ya göre, Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb medd-i munfasılı bir elif, medd-i muttasılı iki elif miktarı uzatarak okumuşlardır. Ayrıca Kâlûn (Nâfi'nin râvîsi) ve Dûrî'nin (Ebû Amr'ın râvîsi) medd-i munfasılı iki elif okuyuşları da vardır.⁸² İbn Âmir, Kisâi ve Halefü'l-Âşir medd-i munfasıl ve medd-i muttasılı üç elif, Âsım dört elif,⁸³ Hamza ve Verş ise beş elif⁸⁴ miktarı okumuşlardır.

b. Merteбетeyn

Meryem Sûresinden başlayıp Kur'ân-ı Kerim'in sonuna kadar olan mertebeteyn'e göre; Medd-i munfasılı bir elif okuyanlar, merâtib-i erbaâ'da olduğu gibi Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'dur. Medd-i munfasılı, üç elif okuyanlar ise; Kâlûn, Dûrî, İbn Âmir, Âsım, Kisâi ve Halefü'l-Âşir'dir. Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Kisâi, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir medd-i muttasılı üç elif okurken, Hamza ve Verş medd-i munfasıl ve medd-i muttasılı, beş elif

⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, 2.b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002, I, 313; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 96.

⁸¹ Ahmed Mahmûd Abdüssemi' el-Hafyân., *Eşherü'l-Müstalahat fi Fenni'l-Edâi ve İlmi'l-Kirâat*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, s. 237.

⁸² Adı geçen kırâat imamlarına (Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb) Ashâb-ı Hadr (Hadr Kırâatıyla okuyanlar) denir.

⁸³ İbn Âmir, Âsım, Kisâi ve Halefü'l-Âşir'e Ashâb-ı Tedvîr (Tedvîr Kırâatıyla okuyanlar) denir.

⁸⁴ Hamza ve Verş'e Ashâb-ı Tertîl denir.

miktarı okumuşlardır.⁸⁵ Dolayısıyla çalışmamızın konusu olan Mü'minûn ve Nûr surelerindeki medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl olan yerlerdeki farklı okuyuşlarda “Mertebeteyn” usûlü geçerli olacaktır. Medlerle ilgili kırâat farklılıklarını bütünüyle verdikten sonra şimdi sırasıyla usûl ile ilgili diğer kırâat farklılıkları izah edilecektir. Usûl kaidelerini izah ederken her birine Mü'minûn sûresinden birer örnek vererek yetineceğiz. Sûrede rastladığımız ilk usûl kaidelerini ayet numarasını göstererek izah edeceğiz. Bunu yaparken kelimenin nasıl yazıldığına ve tabii olduğu kural çerçevesinde nasıl okunacağını da yazarak göstermeye çalışacağız. Ayrıca burada Âsım kırâatinin Hafs rivayeti ile ilgili tecvid kurallarına çok fazla girilmeden daha ziyade diğer imamlar tarafından yapılan usûl ile ilgili kırâat farklılıklarını belirteceğiz.

2. Medd-i Bedel

أَمِنُوا ve اِيْمَانُكُمْ gibi kelimelerde olan medlere medd-i bedel denir. Bunun sebebi, med sakini hemze harfinden bedel olduğu içindir. Bunu sadece İmam Nâfi'nin râvîsi Verş yapmaktadır. Örneğin Verş yapmaktaki الأَخْرُ'daki ikinci hemzeyi kasr, tavassut, tûl şeklinde (1, 3 ve 5 elif uzatarak) üç vecih okumaktadır. Bu hemzeyi diğer kırâat imamları da kasr ile 1 elif uzatarak okurlar. Kırâat imamlarının bir elif uzatarak okudukları medd-i bedel olarak isimlendirilen bu tür hemzeleri Verş her zaman burada olduğu gibi üç vecihle okumaktadır.⁸⁶

Örnek:

20. ayette geçen لِّلْكَافِرِينَ de nakil ile birlikte üstün hareke ile, 108. ayette ise قَالَ de اِحْسُوا de وَ hemzesi ötre harekesi ile medd-i bedele örnektir. Kesre harekesinin medd-i bedeline bu sûrede örnek bulunmamaktadır.

3. Sıla

هُمْ ve كُمْ zamirlerinde olduğu gibi “cem-i gâib” ve “muhatap zamirleri”ni Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Ca'fer هُمُو ve كُمُو şeklinde uzatarak okurlar. Bu okuyuş şekline kırâat ilminde “sıla” adı verilir.⁸⁷ Kâlûn'un sıla yapmaksızın normal okuyuşu da vardır. Yine

⁸⁵Medlerle ilgili bkz: İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001, s. 68; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 7; Mehmet Rüştü Aşikkutlu, *Aşere Kaideleri Mısır Tariki Şeyh Atâullah Mesleği*, (Basılmamış ders notları), s. 2.

⁸⁶Ceremî, *a.g.e.*, s. 251; Temel, *a.g.e.*, s. 115; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 12.

⁸⁷Sıla kavramı için bkz: Temel, *a.g.e.*, s. 147.

bu çeşit zamirlerden sonra yukarıda geçtiği gibi hemze gelirse Verş de 5 elif uzatarak sıla yapar. Bu tür zamirlerde vaslen sıla yapılır, vakfen yapılmaz. Zamirin sonundaki sakin harf başka bir kelimeyle birlikte gelmesi sebebiyle harekeye dönüşmüşse de sıla yapılmaz. *عَنْهُ* ve *إِلَيْهِ* gibi mâkabli sakin olan ‘ha zamiri’ ise İbn Kesîr tarafından sıla yapılarak uzatılmaktadır.⁸⁸

Örnek:

6. ayette *أَيْمَانُهُمْ فَاتَّخَذُوا* de Kâlûn, İbn Kesîr ve Ebû Ca’fer’in, *أَوْ مَا مَلَكَتْ* de ise Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Ca’fer’in sıla yaptığı görülmektedir. Birinci örnekte sadece 1 elif miktarı uzatma vardır. İkinci örnekte ise medd-i munfasıl kaidesi dahilinde Kâlûn, İbn Kesîr ve Ebû Amr 1 elif, Kâlûn tekrar 3 elif, Verş ise 5 elif miktarı uzatmaktadır. İbn Kesîr’in mâkabli (kendisinden önceki harf) sakin olan “ha zamiri”nin sılasına örnek olarak 13. ayetteki *جَعَلْنَاهُ* kelimesini gösterebiliriz.

4. İbdâl

İbdâl, “*sakin hemzeyi mâkablinin harekesi cinsinden bir harf-i medde dönüştürmektir*”. İbdâl’da asl olan hemzenin sakin olmasıdır. Bu şekilde İbdâl yapan kırâat imamları vasıl halinde Verş, Sûsî, Ebû Ca’fer’dir. Vakıf halinde Hamza da onlar gibi ibdâl yapar. Fakat harekeli olduğu zamanlarda da bazı hallerde ibdâl yapılmıştır.⁸⁹ Şimdi burada sakin ve harekeli hemzenin ibdâl olma kaidelerini örnekler üzerinden izah etmeğe çalışacağız. Mü’minûn sûresinde örnek bulunmayan kaidelere diğer sûrelerden örnek verilecektir.

Sakin hemze ile ilgili ibdâl kaideleri:

1. Fethadan sonra gelen sakin hemze elif’e dönüşür: 33. ayette *يَأْكُلُ* kelimesi *يَأْكُلُ* şeklinde okunmuştur. İbdâl yapanlar Verş, Sûsî ve Ebû Cafer’dir.

⁸⁸ Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 68; Ali Muhammed ed-Dabba’, *el-İdâetü fi Beyâni Usûli’l-Kırâati*, 1. b., Kahire: el-Mektebü’l-Ezheriyye li’t-Turâs, 1420/1999, s. 21; Hafyân, *a.g.e.*, s. 241; İbrahim b. Saîd ed-Dûserî, *Muhtasarü’l-İbârâti li Mu’cami Mustalahâti’l-Kırâati*, 1. b., Riyad: Dâru’l-Hadâreti li’n-Neşri ve’t-Tavzi’, 1429/2008, s. 78.

⁸⁹İbdâl kavramı için bkz; Temel, *a.g.e.*, s. 84; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 132.

2. Kesreden sonra gelen sakin hemze ye'ye dönüşür: بَيْسٌ kelimesi بَيْسٌ şeklinde okunmuştur. İbdâl yapanlar Verş, Sûsî ve Ebû Cafer'dir.⁹⁰

3. Ötreden sonra gelen sakin hemze vav'a dönüşür: 1. ayette الْمُؤْمِنُونَ kelimesi الْمُؤْمِنُونَ şeklinde okunmuştur. İbdâl yapanlar Verş, Sûsî, Hamza ve Ebû Ca'fer'dir.

Harekeli hemze ile ilgili ibdâl kaideleri:

1. Ötreden sonra gelen fetha vav'a dönüşür: مُوجَّلاً kelimesi vakıf halinde Hamza tarafından مُوجَّلاً şeklinde okunmuştur.⁹¹

2. Kesreden sonra gelen fetha ye'ye dönüşür: لَيْلًا kelimesi Verş tarafından لَيْلًا şeklinde okunmuştur.⁹²

3. Fethadan sonra gelen fetha elif'e dönüşür: مِّنْسَاتُهُ kelimesi مِّنْسَاتُهُ şeklinde okunmuştur. İbdâl yapanlar Nâfi, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer'dir.⁹³

5. İdğâm

İdğâm, “bir şeyi diğer bir şeye katmaktır”. İstılahta; “misleyn (mahreç ve sıfat aynı), mütecâniseyn (mahreç aynı, sıfat farklı) ve mükekâribeyn (mahreç veya sıfatta veyahut her ikisinde de yakınlık olan) bir harfi diğer bir harfe katıp, tek bir harfmiş gibi okumaktır”.⁹⁴ İdğâm ikiye ayrılmaktadır:

İdğâm-ı Sağîr: Aynı cinsten iki harften birincisinin sakin, ikincisinin harekeli olduğu idğâmdır.

İdğâm-ı Kebîr: Aynı cinsten iki harften birincinin de, ikincisinin de harekeli olduğu idğâmdır. Kur'an'da çok geçmesinden dolayı buna büyük idğâm anlamında

⁹⁰ Ra'd, 13/18; Pâlûvî, a.g.e., s. 76.

⁹¹ Âl-i İmrân, 3/145; Pâlûvî, a.g.e., s. 43.

⁹² Bakara, 2/150; Pâlûvî, a.g.e., s. 30.

⁹³ Sebe, 34/14; Pâlûvî, a.g.e., s. 112; Ayrıca İbdâl kaideleri ile ilgili bkz: Ceremî, a.g.e., s. 10; ed-Debbâ', a.g.e., s. 24; Hafyân, a.g.e., s. 123; Komisyon: Ahmed Müflih Kuzâh, Ahmed Hâlid Şükrî, Muhammed Hâlid Mansûr, *Mukaddimât fi Ulûmi'l-Kırâât*, Amman: Dâr'u Ammâr, 2001, s. 133.

⁹⁴ Ceremî, a.g.e., s. 20; Hafyân, a.g.e., s. 230.

“İdğâm-ı kebîr” de denilmiştir. Bunun nedeni Kur’an’da harekenin, sükundan daha fazla sayıda geçmesidir.⁹⁵

Kırâat-ı aşere’de genelde idğâm yapan Ebû Amr’ın râvîsi Sûsî’dir. Bazı kelimelerde Ya’kûb’un râvîsi Ruveys de idğâm yapmaktadır. Bazı yerlerde ise (فَدَجَاءَكُمْ) örneğinde olduğu gibi) Ebû Amr, Hişâm, Hamza, Kisâî ve Halef’in idğâm yaptığı görülmektedir. Zaman zaman bunlar dışında da idğâm uygulamaları yapılmaktadır.⁹⁶

Örnek:

26. ayette Sûsî قَارَبَ رَبِّ قَالَ ni, 45. ayette وَأَخَاهُ هُرُونَ yi şeklinde, 101. ayette Sûsî ve Ruveys فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ de şeklinde, 112. ayette ise Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Ebû Ca’fer لَيْبَتُمْ kelimesinde idğâm yaparak لَيْبْتُمْ şeklinde okumuşlardır.

6. Nakil

Nakil, “kelimede hemze harfinden önce gelen sakin harfe, hemzenin harekesini verip, hemzeyi hafzetmektir”.⁹⁷ Nakil konusu kırâat imamları arasında sadece imam Nâfi’nin râvîsi Verş rivayetinde mevcuttur. وَالْأَرْضِ gibi Lâm-ı Ta’rîf’le biten kelimelerde vakıf halinde Verş ile birlikte Hamza da nakil yapmaktadır. Böyle kelimelerin vasil halinde ise sadece Verş nakil yapmaktadır. Burada olduğu gibi lâm-ı ta’rîf’ten sonra gelen hemzeli kelimelerde bütün Kur’an’da aynı durum geçerlidir.⁹⁸ Ayrıca İbn Kesîr Kur’an’da geçen (mârifeye veya nekre olsun fark etmez) ⁹⁹ الْقُرْآنُ ve ¹⁰⁰ قُرْآنٍ kelimelerini de isim olarak geldikleri zaman hemzesiz olarak الْقُرْآنُ ve قُرْآنٍ şeklinde nakil yaparak okumaktadır. Bu kelimelerin vakıf halinde Hamza da İbn Kesîr ile birlikte nakil yapmaktadır.¹⁰¹

Örnek:

⁹⁵İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 274-275; ed-Düserî, *a.g.e.*, s.19.

⁹⁶Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 132; Rûmî, *a.g.e.*, s. 17-18; Hafyân, *a.g.e.*, s. 231; Komisyon, *Mukaddimât*, s. 130.

⁹⁷İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 71; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 110.

⁹⁸Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teysîr fi’l-Kırâati’s-Seb’*, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2011, s. 140.

⁹⁹Bakara, 2/185.

¹⁰⁰Yûnus, 10/61.

¹⁰¹Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 33; Rûmî, *a.g.e.*, s. 171.

1. ayette geçen قَدْ أَفْلَحَ de Verş nakil yaparak burayı قَدْ أَفْلَحَ şeklinde okumaktadır. Burada Verş'in nakli nekrelî kelime üzerinde olmaktadır. Nekrelî yerlerde ister vasıl ister vakıf olsun Verş'in uygulaması aynıdır. Mârife gelen yerlerde de aynı şekilde nakil yapmaktadır.

Örnek:

12. ayette خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ de ise خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ şeklinde okumaktadır. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi Lam-ı Tarîf'le biten kelimelerde ayet ortasında sadece Verş nakil yapmaktadır. Vakıf halinde ise Hamza da Verş gibi nakil yapmaktadır. Bunun örneği 18. Ayette geçen فَالْأَرْضِ فِي الْأَرْضِ de görülmektedir. Burada Verş ile birlikte Hamza da فَالْأَرْضِ şeklinde okumaktadır.

7. Terkîk

Terkîk, rakkaka rubâî fiilinin mastarı olup lügatte, “bir şeyi ince etmek” manasındadır. Tecvid ilminde ise: “Kendisinde bu sıfat bulunan harfleri ince okumak” demektir. Tefhîm harflerinin dışında kalan harfler, terkîk harfleridir.¹⁰² Bizim burada üzerinde duracağımız terkîk kırâat imamlarından Nâfi'nin râvîsi olan Verş'in yapmakta olduğu terkîk olacaktır. Verş diğer kırâat imamlarından farklı olarak “ra” harfini bazı şartlar çerçevesinde “terkîk” ile okumaktadır. “Ra” harfinin öncesi “lazımî kesre”, yahut “ya sakin” olursa veyahut öncesi sakin, daha öncesi kesreli olursa Verş “ra” harfini ince okur. Burada “ra” harfinin harekesi üstün veya ötre olsa da fark etmez. Buna “terkîk” denir. Lazımî kesreye örnek olarak الْأَخِرَةَ kelimesini, ya sakin'e örnek olarak الْخَيْرَاتِ kelimesini ve öncesi sakin, daha öncesi kesreli olana ise الْذِكْرُ kelimesini örnek göstere biliriz.¹⁰³

Örnek:

Ya sakin'e örnek; 19. ayette geçen كَثِيرَةٌ (kesîratün) kelimesini Verş terkîk yaparak (kesîretün) şeklinde, 23. ayette ise غَيْرُهُ (ğayruhû) kelimesini de (ğayrühû) şeklinde okur. Lâzımî kesre'ye örnek; 33. ayette geçen بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ de (âhirati) kelimesini (âhireti)

¹⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 90; Mutçalı, *a.g.e.*, s. 334; Ceremî, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁰³ Komisyon, *Mukaddimât*, s. 143; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 243.

şeklinde terkîk yaparak okur. Bu örneklerde gördüğümüz gibi Verş, Hafs ve diğerlerinden farklı olarak bu kelimeleri ince okumaktadır.

8. Tağlîz

Tağlîz, harfî telaffuz ederken “ağızda bir dolgunluk, kalınlık oluşturmaktır”. Tağlîz’e bazen “Tefhîm” de denilmektedir. Ancak çoğu zaman tefhîm “ra” harfi için, tağlîz ise “lam” harfi için kullanılmaktadır. İmam Nâfi’nin râvîsi Verş Kur’an’daki bazı İsti’lâ harflerinden sonra gelen bütün lam harflerini kalın okumaktadır. Şöyle ki, eğer “lam” harfi fethalı olup, kendinden önce fethalı veya sakin olmak üzere ص, ط ve ظ harfleri gelirse Verş bunları kalın okumaktadır. طَلَّعَتْ (dala’at), أَظْلَمُ (ezlamü), الطلاق (eddalâku), صَلَّوْهُمْ (salâtühüm) gibi.¹⁰⁴

Örnek:

2. ayette geçen صَلَاتِهِمْ (saletihim) kelimesini Verş tağlîz yaparak (salâtihim) şeklinde okumaktadır.

9. Taklîl

Taklîl, “Tahkîk veya Fetih denilen normal, düz okuyuş ile İmâle arası bir okuyuştur”. Buna “Beyne Beyne”, “Tavassut” veya “İmâle-i suğrâ” da denir. Uygulamasının ehil bir hocadan (fem-i muhsîn’den) öğrenilmesi gerekir.¹⁰⁵ Verş özellikle bazı kelimelerde bu kaideyi her zaman uygulamaktadır. مُوسَى, أَنَّى, نَصَارَى, هُدَى gibi. مُوسَى ve أَنَّى gibi kelimelerinde Ebû Amr, أَبْرَارَ, دُنْيَا, تَوْرِيَّةَ, أَبْصَارِهِمْ, فَاحْيَاكُمْ, دُنْيَا, kelimesinde Hamza, تَوْرِيَّةَ kelimesinde ise Hamza ve Kâlûn¹⁰⁶ da Verş ile birlikte taklîl yapmaktadırlar.¹⁰⁷

Örnek:

7. ayette geçen فَمَنْ ابْتَغَى ve 33. ayette geçen الدُّنْيَا kelimeleri Verş ve Ebû Amr’ın taklîline örnek verilebilir.

¹⁰⁴ Bkz: ed-Dabbâ’, a.g.e., s. 30; Ceremî, a.g.e., s. 96-97; Hafyân, a.g.e., s. 124.

¹⁰⁵ Bkz: Ceremî, a.g.e., s. 102; Temel, a.g.e., s. 156.

¹⁰⁶ Kâlûn burada Fetih ve Taklîl olmakla iki vecihle okuyor. Bkz: Komisyon, Mukaddimât, s. 141.

¹⁰⁷ Bkz: Dimyâtî, a.g.e., I, 151-153; Komisyon, Mukaddimât, s. 142, 147, 154.

10. İmâle

el-İmâle إمالة، يميل، أمال، fiilinin mastarı olup bir yerden bir yere meyletmek, bozmak, değiştirmek, eğmek gibi manalara gelmektedir”. Kırâat ıstılahında ise; “Fethayı kesreye, elifi de ya harfine meylederek okumaktır”. Buradaki kesreden maksat meylettirmektir. Bunu normal kesre harekesi ile karıştırmamak lazımdır. İmâle; “İmâle-i kübrâ” ve “İmâle-i suğrâ” şeklinde iki kısma ayrılmaktadır:

İmâle-i kübrâ; “Elifin fethasını kesreye daha fazla yakınlaştırarak okumaktır”.

İmâle-i suğrâ ise, “Elifin fethasını ya harfinin kesresine az bir miktarda yaklaştırmaktır”.¹⁰⁸

Kırâat-ı aşere’ye göre genelde imâle yapanlar Hamza, Kisâî ve Halef’tir. الأهدى، موسى، دُنْيَا ve اُنِّي gibi. Bazı kelimelerde ise farklı kişilerin de imâle yaptığı görülmektedir. نَصَارَى kelimesinde Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef, تَوْرِيَّةَ kelimesinde Ebû Amr, İbn Zekvân, Kisâî ve Halef, اَبْرَارَ kelimesinde Ebû Amr, Kisâî ve Halef, كَافِرِينَ kelimesinde Ebû Amr, Hafs Dûrî ve Ruveys, اَبْصَارَهُمْ kelimesinde Ebû Amr ve Hafs Dûrî, فَأَحْيَاكُمْ kelimesinde ise sadece Kisâî imâle yapmaktadır. Bu kelimelerin kalıbında olan diğer kelimelerde de yine aynı kişiler imâle yapmaktadırlar. Kitaplarda bu كَمُوسَى، كَأَبْصَارِهِمْ şeklinde geçmektedir.¹⁰⁹

Âsım kırâatinde sadece Hûd sûresi 41. ayette geçen مَجْرِيهَا kelimesinde İmâle-i kübrâ mevcuttur.

Örnek:

13. ayette قَرَارَ kelimesinde Ebû Amr, Kisâî ve Halef, 44. ayette تَثْرَا kelimesinde Hamza, Kisâî ve Halef, 80. ayette وَالنَّهَارَ kelimesinde Ebû Amr ve Hafs Dûrî’nin imâle yaptığı örnek verilebilir.

¹⁰⁸İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 72; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 136; Ceremî, *a.g.e.*, s. 149-150.

¹⁰⁹ Geniş bilgi için bkz: Dimyâtî, *a.g.e.*, (Bâbü’l-Fethi ve’l-İmâle), I, 136-158.

11. Teshîl

Teshîl, lügatte, “araziyi düzlemek, düz hale getirmek, kolaylaştırmak” gibi manalara gelmektedir.¹¹⁰ Kırâat ıstılahında ise, “hemzeye varid olan değişikliğe denir”.¹¹¹ Bazıları teshîl yaparken hemzeye açık “he” harfi gibi okuyorlar ki, bu hatadır.

Örnek:

19. ayette geçen وَأَعْنَابٍ kelimesinde Hamza tahkîk ve teshîl olmak üzere iki vecihle okuyor. 27. ayetteki جَاءَ أَمْرُنَا de ikinci hemzeye teshîl ile okuyanlar Verş, Kunbül, Ebû Ca’fer ve Ruveys, 44. ayetteki جَاءَ أُمَّةٌ de Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca’fer ve Ruveys, 82. ayetteki هَآءٌ de ise İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca’fer’dir. Görüldüğü gibi tek hemze geldiği yerlerde teshîl yapan sadece Hamza’dır. İki hemze içtimâ ettiği zaman ikinci hemzeye teshîl edenler hemzenin harekesine göre değişmektedir. Hareke üstün ise teshîl hemze ile elif arası, ötre ise hemze ile vav arası, kesre ise hemze ile ye arası bir sesle yapılmaktadır.

Âsım kırâatine göre ise, teshîl sadece Fussilet sûresinin 44. ayetinde geçen هَآءٌ أَعْجَبِيْ kelimesinde mevcuttur.

12. Revm

Revm, sözlükte, “talep etmek, istemek” anlamına gelmektedir. Bazı kırâat imamlarına göre; طلب الحركة بصوت خفي “harekenin birazını telaffuz etmektir”, bazılarına göre ise; هو تضعيف الصوت بالحركة حتي يذهب معظم صوتها “harekeye ses verirken sesin büyük çoğunluğunu zayıflatmaktır” şeklinde tarif edilmektedir. Aslında iki görüşte de aynı şey yansıtılmaktadır. Nahivcilere göre ise; “Harekeye gizli bir ses vermektir”. Revm, esre ve ötre harekesinde yapılmaktadır.¹¹²

27. ayette geçen وَفَارَ التَّنُّورُ ve 86. ayette geçen الْعَظِيمِ kelimelerinde durulduğu zaman revm yapılabilir. Fakat bu kuralın uygulanması vacip değildir.

¹¹⁰İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 70.

¹¹¹ Ceremî, *a.g.e.*, s. 93; Temel, *a.g.e.*, s. 164.

¹¹² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 121; Ceremî, *a.g.e.*, s. 160; Komisyon, *Mukaddimât*, s. 136; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 44. b., Bursa: Emin Yayınları, 2018, s. 222.

13. İşmâm

İşmâm, “harekeye ses vermeden, ağzı hareketin çıkardığı sese göre Őekillendirmektir”. Veya “sükundan sonra zammeye işaret etmek için dudakları öne doğru uzatmaktır”. İşmâm sadece merfû kelimelerde gerçekleşmektedir. Örneğin medd-i ârız olan نَسْتَعِينُ kelimesinde durduktan sonra dudakları ileri uzatmak gibi. Kırâat imamlarına göre işmâm başka manalara da gelmektedir.¹¹³

1. “ص” harfine “ز” sesi karıştırmaktır. Buna “harfi harfe karıştırmak” denir. 73. ayette صِرَاطٍ kelimesinde Halef’in bu Şekilde işmâm yaptığı görölmektedir. Ayrıca Nisâ sûresinin 4/87. ayetindeki “أَصْدَقُ” kelimesi de buna örnek verilebilir.

2. Kesreye zamme karıştırmaktır. Buna “harekeyi harekeye karıştırmak” denir. Bakara 2/11. ayetteki قِيلَ kelimesindeki ق harfi ve Hûd 11/44. ayetteki غَيْضٍ kelimesindeki غ harfi kesre ve zamme karışımı bir ses ile telaffuz edilir. Önce zamme sonra da kesre telaffuz edilir. Kesrenin telaffuzu daha belirgin olmalıdır. Bu işmâmı yapanlar Hişâm, Kisâi ve Ruveys’tir.

3. “تَأْمَنَّا” kelimesinde, kelimenin aslına işaret etmek için, Őeddenin içindeki ikinci nun harfinden dudakları zamme pozisyonuna getirmektir. Nitekim “تَأْمَنَّا” kelimesinin aslı “تَأْمَنَّا” /Te’menunâ’dır. Bu kelimede Ebû Ca’fer dışında bütün kırâat imamları işmâm yapmışlardır.¹¹⁴ Sonuç olarak dört çeşit işmâm olduğunu görüyoruz. İlk işmâm (ötreye işaret için olan) sadece vakıf halinde uygulanmaktadır. Mü’minûn suresinde geçen bu genel usûl kaideleri dışında bazı kelimelerin okunuşları da usûl içerisinde izah edilmektedir. 71. ayette geçen فِيهِنَّ kelimesinde Ya’kûb’un vakıf yaparken okuyuşu فِيهِنَّ Őeklinindedir. Ya’kûb tesniye ve cem’i zamirlerde (müzekker veya müennes olsun) “he” harfini ötreli okuyor. Ayrıca cem’i müennes ğâib zamirlerinde vakıf yaparken sonuna sakın “he” ekliyor. Böylece yukarıda olduğu gibi فِيهِنَّ Şeklinde vakıf yapmış oluyor.¹¹⁵ 78, 80 ve 88. ayetlerde geçen وَهُوَ ile ilgili usûl ise Şöyledir: هُوَ ve هِيَ müzekker ve müennes ğâib zamirlerin “he”sini “vav”, “fe” ve “lam” harfleri ile birlikte geldiği zaman Kâlûn, Ebû Amr, Kisâi ve Ebû Ca’fer sükunlu olarak okuyorlar.

¹¹³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 121; Ceremî, *a.g.e.*, s. 37.

¹¹⁴ Yûsuf, 12/11; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 72; Komisyon, *Mukaddimât*, s.136-137; Rıfat Ablay, *Meryem Suresinin Kırâatlar Yönünden İncelenmesi*, (Yüksek lisans tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İşlam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2015, s. 55.

¹¹⁵ Mekkî, *el-İbane*, s. 95; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 216; Rûmî, *a.g.e.*, s. 438.

118 لَهِيَ الْحَيَوَانُ ve 117 فَهِيَ حَاوِيَةٌ¹¹⁶ وَهُوَ الَّذِي gibi. Örneğin; فَهِيَ فَهِيَ، فَهَوَ وَهِيَ، وَهُوَ ayetlerinde olduğu gibi. Buraya kadar usûl ile ilgili kaideleri izah etmeye çalıştık. Usûl ile ilgili kırâat farklılıklarının mana üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını söylemek gerekir. Ferşü'l-hurûf'la ilgili yerlerde ise çoğunlukla manaya etki etmese de bazı yerlerde manaya etki etmektedir. Şimdi sûredeki ferşü'l-hurûf'la ilgili olup önce manaya etki eden daha sonra ise manaya etki etmeyen ayetleri izah etmeğe çalışacağız.

B. MANAYA ETKİ EDEN KIRÂAT FARKLILIKLARI

Mü'minûn Sûresindeki manaya etki eden kırâat farklılıkları izah edilirken ayetin daha iyi anlaşılması için ilk başta ayetin Arapça metnine ve mealine yer verilecektir. Sonra ayetler içerisindeki kırâat açısından farklı okunmuş kelimeler ele alınıp, önce kırâat imamlarına göre nasıl okunduğu, sonra (varsa) i'râb ve dilbilimsel olarak yapılmış yorumlar hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra bu farklılıkların ayetin manasına nasıl etki ettiği üzerinde durulacaktır. En sonda ise önemli görülen yerlerde bir değerlendirme yapılarak konuya açıklık getirilecektir.

1. لَأَمَانَتِهِمْ Kelimesi. (8. Ayet)

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ

“Yine onlar (o müminler) ki, emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler.”

Bu ayet-i kerimede üzerinde duracağımız kelime لَأَمَانَتِهِمْ kelimesi olacaktır. Cumhur bu kelimeyi ayet-i kerimede yazdığı gibi çoğul olarak “emanetler” şeklinde okumuştur.¹¹⁹ Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: “Onlar emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler”.¹²⁰ Kırâat imamlarından İbn Kesîr ise aynı kelimeyi tekil olarak (لَأَمَانَتِهِمْ) şeklinde ism-i cins gibi okumuştur.¹²¹ Böyle olunca ayetin anlamı: “Kendilerine verilen

¹¹⁶ Mü'minûn, 23/78, 80, 88.

¹¹⁷ Hac, 22/45.

¹¹⁸ Ankebût, 29/64.

¹¹⁹ Mekkî, *et-Tefsîr*, s. 604; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. II, 602; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 96; Rûmî, *a.g.e.*, s. 435.

¹²⁰ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 1. b., y.y., el-Behiyyetü'l-Mısıriyye, 1357/1938, XXIII, 71; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3. b., Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabi li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1387/1967, XII, 107.

¹²¹ Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele, *Hüccetü'l-Kurâat*, thk. Saîd el-Afğânî, 5. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997, s. 483; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. II, 602; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 96; Rûmî, *a.g.e.*, s. 435.

emaneti muhafaza ederler” şeklinde olmaktadır.¹²² Bilindiği gibi ism-i cinsler çoğul anlamında kullanılır. Yani emanet dendiğinde ister Allah hakkı ister kul hakkı ile ilgili olsun her türlü emanetler kastedilmektedir.¹²³ Dolayısıyla her iki okunuşta da aynı mana korunmuş olmakta ve bu farklı okunuş tarzı manaya zenginlik katmaktadır.

2. صَلَّوَاتِهِمْ Kelimesi. (9. Ayet)

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَّوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

“*Ve onlar ki, namazlarına devam ederler.*”

Bu ayet-i kerimede üzerinde duracağımız kelime صَلَّوَاتِهِمْ kelimesi olacaktır. Burada kırâat imamlarından Ebû Bekir Şu’be b. Ayyâş hariç diğer Küfe ekoluna mensup olanlar (Hamza, Kisâf ve Halef) kelimeyi tekil olarak, ikinci ayetteki gibi¹²⁴ صَلَّاتِهِمْ şeklinde okumuşlardır.¹²⁵ Çoğunluğun okumuş olduğu şekli ile ayetin anlamı; “*Onlar namazlarına devam ederler*” şeklindedir. Fiil kalıbının kullanılması namazda yenileme ve tekrar olduğu içindir. Bu sebeple çoğunluk cemi olarak (صَلَّوَاتِهِمْ) şeklinde okumuştur. Sûrede ikinci ayette geçen namaz lafzı tekil olarak kullanılmıştır. Çünkü orada huşûun namaz cinsinde olduğu ifade edilmiştir. Burada ise namazdaki farz, vacip, sünnet ve nâfilelerin her birinin korunduğunu ifade etmek için çoğul olarak okunmuştur.¹²⁶ Yani bir nevi namazları muhafaza ederek onları vaktinde kılmak anlamında çoğul olarak kullanılmıştır.¹²⁷ Tekil olarak okuyan Küfeliler namazı ism-i cins olarak okumuşlar. Böyle olunca ayetin anlamı; “*Onlar namaza devam ederler*” şeklindedir. Yine bu tekil okunuş ism-i cins olduğundan dolayı çoğul anlamı vermektedir.¹²⁸

¹²² İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l- Mesîr*, V, 461; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’l-Te’vîl*, İstanbul: Dersaadet, t.y., II,100.

¹²³ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3430.

¹²⁴ Bzk: Mü’minûn, 23/2.

¹²⁵ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hüccetü fi’l-Kırâati’s-Seb’*, 3. b., Beyrut: Dâru’ş-Şürûk, 1399/1979, s. 255; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II,328; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 62; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 66; Rûmî, *a.g.e.*, s. 435.

¹²⁶ Beydâvî, *a.g.e.*, II, 100; Ebû’l Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü’l-Tenzîl ve Hakaiku’l-Te’vîl*, y.y., Dâr’u İhyâi’l-Kütübi’l-Arabi, t.y., III, 114.

¹²⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l- Mesîr*, V, 461.

¹²⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 107.

Gördüğümüz gibi burada farklı kırâatlerin olması manaya zenginlik katmış ve kılınan herhangi bir namazda huşû içerisinde olmanın gerekliliğine, genel anlamda da tüm manazlara devam edilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.

3. عِظَامًا ve الْعِظَامَ Kelimeleri. (14. Ayet)

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ
فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

“Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik. Yapıp-yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.”

Kırâat farklılıkları bakımından bu ayette ele alacağımız kelime عِظَامًا ve الْعِظَامَ kelimeleri olacaktır. İbn Âmir ve Ebû Bekir hariç diğer kırâat imamı bu kelimeleri ع harfini kesreli, ظ harfini fethalı ve kendinden sonra ا ile cemi’ olarak okurken, İbn Âmir ve Ebû Bekir ع harfini fethalı, ظ harfini sükunlu ve kendinden sonra ا olmadan tekil olarak عِظْمًا ve الْعِظْمَ şeklinde okumuşlar.¹²⁹ Çoğul olarak okunduğunda ayetin anlamı; “O bir çiğnemlik eti kemiklere çevirdik ve o kemiklere de et diyirdik” şeklindedir.¹³⁰

Beydâvî’ye göre burada kemiklerin çoğul olarak kullanılması şekil ve sertlikteki farklılıktan dolayıdır.¹³¹ Yine “cemi’ olarak kullanılmasından maksat insanın çok sayıda kemik sahibi olmasındandır” diyenler de olmuştur.¹³² Tekil olarak okunduğunda ise ayetin anlamı; “O bir çiğnemlik eti kemiye çevirdik ve o kemiye de et giydirdik” şeklindedir. Râzî burada İbn Âmir’in tekil okuyarak çoğul mananı kastettiğini ve bunu Fecr sûresinin 22. ayetinde geçen وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا صَفًّا (melekler de saf saf (geldiler)) ayeti ile delillendirdiğini söylemiştir.¹³³ Neseî’nin tefsirinde Ebû Zeyd’in şöyle dediği

¹²⁹ Taberî, a.g.e., XVIII, 9; İbn Hâleveyh, a.g.e., s. 256; Ebû’l-Hasen Tâhir b. Abdilmün’im b. Ubeydillâh b. Ğalbûn el-Halebî el-Misrî, Kitâbu’t Tezkira fi’l-Kirâati’s-Semân, thk. Eymen Rüşdi Suveyd, 1. b., Mekke: Câmîatü Ümmülkurâ, 1412/1991, s. 450; İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, II, 328; Dimyâtî, a.g.e., II, 602.

¹³⁰ Râzî, a.g.e., XXIII, 74.

¹³¹ Bkz: Beydâvî, a.g.e., II, 100.

¹³² Bkz: Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh, 1. b., Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1408/1988, IV, 8; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs el-Murâdî el-Misrî, Me’âni’l-Kur’ân, thk. Muhammed Alî es-Sâbûnî, 1. b., Mekke: Câmîatü ÜmmülKurâ, 1410/1989, IV, 447; Ebû Muhammed el-Huseyin b. Mes’ûd el-Ferrâ el-Beğavî, Me’âlimü’t-Tenzîl, 3. b., Beyrut: Dâru’l-Marife, 1413/1992, III, 304.

¹³³ Râzî, a.g.e., XXIII, 74.

nakledilmiştir: “Çoğul yerine tekil olarak zikredilmesi etle kaplanmadığı döneme aittir. Çünkü normal insan bir çok kemiye sahiptir”.¹³⁴ Ayette geçen “لَحْمًا” kelimesinin tekil olarak gelmesinden dolayı “الْعِظَامَ” kelimesinin de kurrâ tarafından tekil olarak (الْعِظْمَ) şeklinde okunduğu da söylenmiştir.¹³⁵ İster çoğul ister tekil okunduğunda ayet-i kerimede bir birine zıt herhangi bir mana değişikliği görülmemektedir. Bilakis birbirine yakın olan manalar verilerek insan yaratılışının çeşitli aşamalarına dikkat çekilmektedir.

4. سَيْنَاء ve تَنْبُت Kelimeleri.(20. Ayet)

وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذُّهْنِ وَصَنِيعٌ لِأَكْلَيْنِ

“Tûr-i Sînâ'da da yetişen bir ağaç daha meydana getirdik ki, bu ağaç hem yağ hem de yiyeceklerin ekmeğine katık edecekleri (zeytin) verir.”

Bu ayet-i kerimede üzerinde duracağımız kelimeler سَيْنَاء ve تَنْبُت kelimeleri olacaktır. سَيْنَاء kelimesi Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Câ'fer tarafından “sin” harfinin kesresi, diğerleri tarafından ise “sin” harfinin fethası ile okunmuştur. Böylece bu kelime سَيْنَاء ve سَيْنَاء şeklinde iki vecihle okunmuştur.¹³⁶ تَنْبُت kelimesi ise İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb'un râvîsi Ruveys tarafından “te” harfinin zammesi ve “be” harfinin kesresi ile تَنْبُت şeklinde okunmuştur.¹³⁷

سَيْنَاء ve سَيْنَاء ile ilgili farklı manalar söylenmiştir. Bu kelimelerin Tûr kelimesinin muzâfu-n ileyh veya Tûr kelimesi ile birlikte muzâf ve muzâfu-n ileyh'ten oluşan tek bir isim olduğu,¹³⁸ سَيْنَاء kelimesinin gayr-i munsarîf olduğu, güzel ve mübarek anlamlarına geldiği söylenmiştir.¹³⁹

سَيْنَاء ve سَيْنَاء şekilde okumalar ayetin anlamına etki etmemektedir.¹⁴⁰ Fakat تَنْبُت kelimesinin farklı okunmasından dolayı aşağıdaki manalar ortaya çıkmaktadır:

¹³⁴ Neseî, a.g.e., III, 115.

¹³⁵ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004, IV, 320.

¹³⁶ Dimyâtî, a.g.e., II, 603; Pâlûvî, a.g.e., s. 66.

¹³⁷ Mekkî, *et-Tefsîr*, s. 604; Dimyâtî, a.g.e., II, 603; Rûmî, a.g.e., s. 603.

¹³⁸ Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer el-Havârizmî ez-Zemehşerî, (v. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, thk. Âdil Ahmet Abdü'l-Mevcûd ve Ali Muhammed Muavviz, 1. b., Riyad: Mektebetü'l-İlmiyye, 1418/1997, IV, 223; Neseî, a.g.e., III, 116.

¹³⁹ Taberî, a.g.e., XVIII, 13; İbn Atiyye, a.g.e., IV, 139; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 466.

¹⁴⁰ Bkz: Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Bahrü'l-Ulûm*, İstanbul: Özgü Yayınları, 2008, II, 411.

1. تَنْبُتْ şeklinde okunduğunda ayetin anlamı; “bu ağaç beraberinde yağ ile birlikte yetişir”¹⁴¹ veya “kendisinde yağ bulunduğu halde biter”¹⁴² şeklinde olarak hâl mahallindedir.

2. تَنْبُتْ şeklinde okunduğunda ise kelimenin iki şekilde izahı yapılmıştır:

a) أَنْبَتَ de نَبَتَ anlamındadır. Böylece ayetin anlamı yukarıdaki şekilde olacaktır.

b) Kelimenin mef’ûl’u hazf olunmuştur. Doyasıyla ayetin anlamı; “kendisinde yağı olan zeytinleri bitirir” şeklindedir.¹⁴³

Sonuç olarak ayetin genel anlamı birbirine yakın iki farklı şekilde söylenebilir:

Birincisi; “Tur-i Sina’dan (veya Seyna’dan) çıkan bir ağaç yarattık ki, yağı ile ve yiyen kimselere bir katıkla birlikte biter”,

İkincisi; “Tur-i Sina’dan (veya Seyna’dan) çıkan bir ağaç yarattık ki, kendisinde yağı olan zeytinleri ve yiyen kimselere bir katık bitirir”.

5. نُسْقِيكُمْ Kelimesi. (21. Ayet)

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ

“Hayvanlarda sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakinden (sütlerinden) size içiririz. Onlarda sizin için birçok faydalar daha vardır; etlerinden de yersiniz.”

Bu ayet-i kerimede üzerinde duracağımız kelime نُسْقِيكُمْ kelimesidir. Bu kelime Nâfi, İbn Âmir, Ebû Bekir ve Ya’kûb tarafından “nun” harfinin fethası ile نُسْقِيكُمْ şeklinde okunmuştur. Diğerleri tarafından ise yukarıda olduğu gibi “nun” harfinin zammesi ile نُسْقِيكُمْ şeklinde okunmuştur.¹⁴⁴ Bazı rivayetlere göre Ebû Câ’fer bu kelimeyi “nun” harfinin yerine fethalı “te” harfi ile نَسْقِيكُمْ şeklinde okumuştur.¹⁴⁵

¹⁴¹ Kurtubî, a.g.e., XII, 115.

¹⁴² Râzî, a.g.e., XXIII, 79.

¹⁴³ Sa’lebî, a.g.e., IV, 322; Mekkî, Müşkilu İ’râbi’l-Kur’ân, Dımaşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, t.y., II, 106; Râzî, a.g.e., XXIII, 79; Beydâvî, a.g.e., II, 101.

¹⁴⁴ Dimyâtî, a.g.e., II, 603; Pâlûvî, a.g.e., s. 67; Rûmî, a.g.e., s. 436.

¹⁴⁵ ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 225; Dimyâtî, a.g.e., II, 603; Rûmî, a.g.e., 436.

Şimdi her üç okunuş tarzına göre ayetin anlamına bakalım:

تَسْقِيكُمْ kelimesinin سَقَى يَسْقِي, سَقَى يَسْقِي kelimesinin ise سَقَى يَسْقِي fiilinden oluştuğu söylenmiş ve ikisinin de aynı manaya geldiği belirtilmiştir. Bunlardan birincisinin Kureyş ikincisinin ise Himyer şivesi olduğu da söylenmiştir.¹⁴⁶

Zeccâc'ın *Meâni'l-Kur'ân*'ında ve Kurtübî'nin tefsirinde bu okunuş tarzları için farklı teviller de yapılmaktadır. تَسْقِيكُمْ okunduğu zaman; “Onların karınlarındakilerden (sütlerinden) size içme imkanı yarattık” anlamına, تَسْقِيكُمْ okunduğunda ise; “Onların karınlarındakilerden (sütlerinden) size içirdik” anlamına gelmektedir. Böylece her iki okunuşla da birbirine yakın mana kastedilmektedir.

Ebû Câfer'in okuduğu تَسْقِيكُمْ şekli ile ayetin anlamı “O davarlar karınlarındakilerden (sütlerinden) size içirirler” manası çıkıyor ki, bu okunuş tarzının zayıf olduğu söylenmiştir.¹⁴⁷

Eğer ayetin sadece ilk iki okunuş tarzı ile okunduğunu düşünürsek birbirine yakın manalar ifade ettiği, fakat Ebû Câfer'in okuduğu tarzda ise ayetin anlamının farklı şekil aldığı görülmektedir.

6. مُنْزَلًا Kelimesi. (29. Ayet)

وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ

“Ve de ki: Rabbim! Beni bereketli bir yere indir. Sen, iskân edenlerin en hayırlısısın”.

Bu ayeti-kerimede “indirilen yer” anlamına gelen مُنْزَلًا çoğunluğa göre “mim” harfi ötreli, “ze” harfi ise üstün olarak okunmuştur. Ebû Bekir İmam Âsım'dan bu kelimeyi “mim” harfi üstün, “ze” harfi ise kesreli olarak “yer, menzil” anlamına gelen مُنْزَلًا şeklinde rivayet etmiştir.¹⁴⁸

Şimdi bu farklı okunuşlardan oluşan manalara bakalım:

¹⁴⁶ Kurtübî, *a.g.e.*, XII, 117.

¹⁴⁷ Bkz: Zeccâc, *a.g.e.*, III, 208; Kurtübî, *a.g.e.*, X, 67, 79 (Nahl sûresi 66. ayetin tefsiri).

¹⁴⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî el-Bağdâdî, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâât*, thk. Dr. Şevki Dayfî, Kahire: Dâru'l-Meârif, h. 1119, s. 445; İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 256; İbn Ğalbûn, *a.g.e.*, s. 451; Dâni, *et-Teysîr*, s. 159; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 328.

مُنزلاً şeklinde mastar olarak okunduğunda; “Beni mübarek bir şekilde indir” anlamına gelmektedir. مَنْزِلًا şeklinde okunduğu zaman ise; “Beni mübarek olan bir yere indir” anlamına gelmektedir.¹⁴⁹

Her iki kırâate bakıldığında aslında Nuh (a.s) dua ederek sağ salim ve güvenilir bir şekilde kurtulmayı temenni etmiştir. Böylece buradaki farklı okunuş tarzları da manaya zenginlik katmış, daha kapsamlı bir mana elde etmemizi sağlamıştır.

7. تَنْزِيلًا ve رُسُلَنَا Kelimeleri. (44. Ayet)

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَا لَهُمْ آحَادِيثًا فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لِيُؤْمِنُونَ

“Sonra biz peyderpey peygamberlerimizi gönderdik. Herhangi bir ümmete peygamberlerinin geldiği her defasında, onlar bu peygamberi yalanladılar; biz de onları birbiri ardından yok ettik ve onları ibret hikâyelerine dönüştürdük. Artık iman etmeyen kavmin canı cehenneme!”

Ayet-i kerimede üzerinde duracağımız kelimeler رُسُلَنَا kelimeleridir. رُسُلَنَا kelimesi çoğunluk tarafından yukarıda olduğu gibi “sin” harfi ötreli olarak okunmuştur. Ebû Amr ise bu kelimeyi “sin” harfi sakın olarak رُسُلَنَا şeklinde okumuştur. تَنْزِيلًا kelimesine geldiğinde bu kelime kırâat alimleri tarafından tensinsiz okunduğu halde İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca’fer tarafından tenvinli olarak تَنْزِيلًا şeklinde okunmuştur.¹⁵⁰

رُسُلَنَا kelimesinin okunuşu herhangi bir mana farklılığına sebep olmamaktadır. Fakat تَنْزِيلًا kelimesi okunuşta her ne kadar aynı seslenilse de dilbilimsel olarak ele alındığında mana üzerinde bazı farklılıklara sebep olmaktadır.

Ayetin anlamı çoğunluğun okuduğu şekli ile “Sonra peyderpey (bir birinin arkasınca) peygamberlerimizi gönderdik” şeklindedir. Bu Ebû Ubeyde ve çoğunluğun görüşüdür. Buradaki peyderpeyi onlar “بَعْضُهَا فِي آثَرِ بَعْضٍ” (birbirinin akabinde) sözleri

¹⁴⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I-III, 3. b., Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983, III, 307; Semarkandî, *a.g.e.*, II, 413; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 95; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 120; Neseî, *a.g.e.*, III, 118; Ebüssüûd Muhammed b. Muhammed el-'Amadî, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm (Tefsiru Ebüssüûd)*, Beyrut: Dâru'l-Mushaf, t.y., VI, 132; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 255.

¹⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 328; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 605; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 97; Rûmî, *a.g.e.*, s. 436.

ile ifade etmişlerdir.¹⁵¹ Fakat Esmâî'nin söylediğine bakılırsa bu kelime “vitr” sözünden türeme olduğu için “*aralarında mühlet verilerek gönderdik*” anlamı çıkmaktadır. Şöyle ki kelimeyi tenvinsiz okuyanlar onun مُوَاتَّرَةً mastarında olduğunu söylemişler ve böylece bu kelimenin tenvin almaması gerektiğini kaydetmişlerdir. Kelimenin başındaki “te” harfinin “vav” dan bedel olduğunu ve “tek, yalnız” manasına geldiği söylenmiştir. Böyle olunca ayetin anlamı; “*Biz onları tek tek gönderdik*” şeklinde olmaktadır. Böylece bu kelimenin hem “*peyderpey*” hem de “*kısa bir müddetle arka arkaya*” anlamının olduğu görülmektedir.¹⁵²

Tenvinli okunduğu zamanda ise masdar olduğu gibi hâl'den oluşan isim olma durumu da mevcuttur ki o zaman ayetin anlamı; “*Onları birer birer gönderdik*” şeklinde olmaktadır.¹⁵³

Görüldüğü gibi bu ayette رُسُلُنَا kelimesinin farklı okunması ayet üzerinde herhangi bir farklı anlaşılmaya sebep olmamıştır. Fakat تَنَزَّرَا kelimesinin tenvinli veya tenvinsiz okunuşu dilbilimsel olarak farklı yorumlanmış ve yukarıdaki anlamların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

8. **وَإِنَّ** Kelimesi. (50. Ayet)

وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ

“Şüphesiz bu (insanlar) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise benden sakının” (denildi).

Ayet-i kerimenin başında gelen إِنَّ edatı Âsım'ın da içinde olduğu Küfeliler tarafından gördüğümüz gibi “elif” kesreli, “nun” harfi de şeddeli olarak okunmuştur. Hicaz ve Basra ekolu olan Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb burada

¹⁵¹ Ebû'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I. b., Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003, II, 397; Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Ḳur'ân*, thk. Fuat Sezgin, Kahire: Mekbebetü'l-Hâneci, h.1381, II, 59; Beğavî, *a.g.e.*, III, 309.

¹⁵² Ferrâ, *a.g.e.*, II, 236; Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 14; Nehhâs, *a.g.e.*, IV, 458; Zamahşerî, *a.g.e.*, IV, 232; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 474; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 100; Ebû Yûsuf Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebi'l-İz b. Reşîd el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ'râbi'l-Ḳur'âni'l-Mecîd*, I. b., Medine: Mekbebetü Dâru'z-Zamân, 1427/2006, IV, 603; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 125; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 105; Nesefî, *a.g.e.*, III, 120.

¹⁵³ Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 100; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 125; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 105.

“elif”i üstün, “nun” harfini de şeddeli olarak أَنَّ şeklinde okumuşlar. İbn Âmir de onlar gibi “elif”i üstün, fakat “nun” harfini sükunlu olarak أَنْ şeklinde okumuştur.¹⁵⁴

أَنَّ ile okunduğu zaman ayetin anlamı bir önceki ayetten bağımsız olarak ele alınmakta ve şöyle olmaktadır; “Şüphesiz sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir”.¹⁵⁵

أَنَّ ile okunduğu zaman ise ayetin anlamı ile ilgili farklı yorumlar yapılmaktadır:

Kurtûbî’de el-Halîl’in; “Bu, cer edatı kalktığından dolayı nasb mahellindedir” şeklinde söylediğini görüyoruz. Böylece ayet kendisinden önceki ayete atfedilmektedir. Burada mana; “Size kendisine iman etmenizi emretmiş olduğum bu dininizi en iyi bilenim”, takdirindedir.¹⁵⁶ Neseî bunu şöyle anlamlandırmıştır; “Ben sizin yaptıklarınızı ve sizin ümmetinizin tek bir ümmet olduğunu bilirim”.¹⁵⁷ Verilen bu manalarda ayet bir önceki ayetteki بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ cümlesindeki مَا edatına atfedilmiştir.

Ferrâ burada hafzedilmiş bir fiile taalluk ettiğini; “Ve şunu bilin ki, gerçekten sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir” anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁵⁸

Burada aslında أَنَّ den أَنَّ kastedildiğini de söylemişlerdir. Bu “benden korkun” buyruğuna göredir. Dolayısıyla ifadenin takdiri; “Benden korkun, çünkü sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir” demektir. Burada ise ayet kendisinden önceki ayetten bağımsız olarak “benden korkun” ifadesine bağlıdır.¹⁵⁹

İbni Âmir’in okuduğu (nun harfinin sükunlu oluşu) ile ilgili olarak ise farklı bir mana verilmemiş ve ayetin ister أَنَّ ister أَنْ ile okunsun aynı manaya geldiği söylenmiştir. İbni Âmir’in bunu ayette geçen امكتم lafzını kolay okuyabilmek için yaptığı söylenmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 446; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 328; Dâni, *et-Teysîr*, s. 159; Pâlûvî, s. 97.

¹⁵⁵ Bkz: Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 105; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 129.

¹⁵⁶ Semerkandî, *a.g.e.*, II, 415; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 129.

¹⁵⁷ Neseî, *a.g.e.*, III, 121.

¹⁵⁸ Ferrâ, *a.g.e.*, II, 237.

¹⁵⁹ Bkz: Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 29; İbn Ğalbûn, *a.g.e.*, s. 453; Sa'lebî, *a.g.e.*, IV, 327; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 105; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 129; Pânîpetû Muhammed Senâullah el-Mazharî, *et-Tefsîrû'l-Mazharî*, 1. b., Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsî'l-Arabî, 2004, VI, 292.

¹⁶⁰ İbn Ğalbûn, *a.g.e.*, s. 453; Sa'lebî, *a.g.e.*, IV, 327; Beğavî, *a.g.e.*, III, 307; Zameşerî, *a.g.e.*, IV, 235; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 478; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 605.

Sonuç olarak ayette geçen **أَنَّ** ve **لَنْ** edatlarının farklı okunuşları ayetin kendi başına ve önceki ayete atfedilerek değerlendirilmesine, **أَنَّ** okunuşu ise tilavet sırasında kolaylığa sebep olmuştur.

9. **تَهْجُرُونَ** Kelimesi. (67. Ayet)

مُسْتَكْبِرِينَ بِهٖ سَامِرًا تَهْجُرُونَ

“Ona karşı kibir taslayarak, gece konuşup hezeyanlarda bulunuyordunuz”.

Bu ayet-i kerimede üzerinde duracağımız kelime **تَهْجُرُونَ** kelimesidir. Bütün kırâat imamları bu kelimeyi “te” harfi üstün, “cim” harfi ise ötreli olarak okurken, Nâfi bu kelimeyi “te” harfi ötre, “cim” harfi ise kesreli olarak **تُهْجُرُونَ** şeklinde okumuştur.¹⁶¹

Müfessirler bu kelimenin “çirkin söz söylemek” anlamına gelen **أَهَجَرَ** fiilinden müştak olarak **تَهْجُرُونَ** şeklinde okunduğunu söylemişlerdir. Böyle olunca ayetin anlamı; “Geceleyin onun hakkında çirkin sözler söylediniz” şeklinde olmaktadır.¹⁶²

Diğer bir görüşe göre bu kelime **هَجَرَ** fiilinden müştaktır ve “saçma sapan konuşmak, hezeyanda bulunmak” ve “terk etmek” gibi manaları vardır. Bu manalardan yola çıkarak müfessirler ayeti genelde iki şekilde izah etmişlerdir.

Birinci anlam şöyledir: “Geceleyin onun hakkında hezeyanlar ederdiniz”. İkinci anlamda ise ayetin başındaki **سَامِرًا** kelimesinin hâl olduğu ve **تَهْجُرُونَ** kelimesi ise sülâsi babından okunduğu için; “Geceleyin sohbet yaparak Kur’an’ı terk ederdiniz” manası verilmiştir.¹⁶³ Ayetteki her iki okunuş tarzı birlikte ele alındıkta dönemin ehl-i küfrünün Kur’an veya Hz. Peygamber hakkında uygun olmayan küfür, hezeyan gibi sözler söyleyerek onları terk ettikleri görülmektedir. Böylece bu farklı okunuş ayetin daha da kapsamlı anlaşılmasına fayda sağlamaktadır.

¹⁶¹ Kırâat farklılıkları için bkz: İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 446; Dâni, *Câmi’u’l-Beyân fi’l-Kırâati’s-Seb’i’l-Meşhûrati*, 1. b., Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005, s. 638; *et-Teyisir*, s. 159; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 329; Pâluvî, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁶² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, İstanbul: Dâru’l-Mizân, 2007, X, 45; İbnü’l-Arabî Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3. b., Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003, III, 326; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 111; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 137; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, VI, 109.

¹⁶³ Ferrâ, *a.g.e.*, II, 239; Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 40; Sa’lebî, *a.g.e.*, IV, 331; Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverîdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn: Tefsîru’l-Mâverîdî*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010, IV, 61; Hemedânî, *a.g.e.*, IV, 615; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 107; Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî, Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, thk. Fahrudin Kubava, 1. b., Beyrut: Mektebetü Lübnan, 2003, s. 346.

10. خَرَجًا فَخْرًا Kelimeleri. (72. Ayet)

أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرَجًا فَخْرًا رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

“(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir karşılık mı istiyorsun? Rabbinin karşılığı daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır”.

Ayette geçen خَرَجًا فَخْرًا kelimeleri kırâat alimleri tarafından üç şekilde okunmuştur: İbn Kesîr, Nâfi, Ebû Amr ve Âsım خَرَجًا kelimesini elifsiz olarak, فَخْرًا kelimesini ise elifle; yani خَرَجًا فَخْرًا şeklinde, İbn Âmir her ikisini de elifsiz olarak خَرَجًا فَخْرًا şeklinde, Hamza, Kisâî ve Halef ise her ikisini elifle فَخْرًا فَخْرًا şeklinde okumuşlardır.¹⁶⁴

خَرَجًا ve فَخْرًا kelimelerinin her ikisinin de aynı manaya geldiği gibi harc’ın “az vermek”, harac’ın ise “çok vermek” anlamına geldiği de söylenilmektedir. Böyle olunca mana; “Yoksa onlardan az bir karşılık (ecir) istiyorsun? Halbuki Hâlık’ın çok olan bağış ve hibesi daha hayırlıdır” anlamına gelmektedir.¹⁶⁵

“Kırâatların Tefsire Etkisi” adlı kitabında bu ayeti izah eden Prof. Dr. Abdurrahman Çetin konuyla ilgili bir açıklama yaparak buradaki “harç” ve “harac”ın “karşılık” olarak tercüme edilmesini daha uygun görmüştür. Aksi takdirde İbn Âmir ve Küfelilerin okuyuşu ile “vermek” hususunda Allah’ın kullarla eşit ve daha az vermesi gibi sakınca ortaya çıktığını söylemiştir.¹⁶⁶ Taberî’de de bu kelimenin ecir ve karşılık olarak el-Hasan tarafından izah edildiğini görüyoruz.¹⁶⁷

Ayrıca Ebû Amr el-A’la tarafından harc’ın “bağış (sadaka) olarak verilen şey”, harac’ın ise “kişinin vermekle yükümlü olduğu şey” anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunun sebebi harc’ın manasının daha hususi olmasıdır, denilmiştir.¹⁶⁸ Yine harc’ın vergi, harac’ın da rızık anlamında kullanıldığı da görülmüştür.¹⁶⁹ Başka bir yaklaşımda ise mana aynı olmakla birlikte ifadelerdeki farklılığın daha güzel olduğuna dikkat

¹⁶⁴ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 447; Dâni, *et-Teyâsîr*, s. 159; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 329; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 606.

¹⁶⁵ Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 112.

¹⁶⁶ Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, s. 256.

¹⁶⁷ Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 43.

¹⁶⁸ Sa’lebî, *a.g.e.*, IV, 331; Beğavî, *a.g.e.*, III, 314; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 112; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 109.

¹⁶⁹ Neseî, *a.g.e.*, III, 124.

çekilmiştir.¹⁷⁰ Genel olarak bu kelimeler “ücret”, “harç”, “rızk”, “karşılık”, “mükafat ve sevap” gibi izah edilmiş ve dolayısıyla tefsir kitaplarında bunlara uygun anlamlar verilmiştir.

Örneğin;

“Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun? Rabbinin mükâfatı (sevabı, rızkı) daha hayırlıdır”.¹⁷¹ “Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun? Rabbinin ücreti daha hayırlıdır”.¹⁷² “Yoksa sen onlardan ücret mi istersin? Rabbinin verdiği rızık daha hayırlıdır”.¹⁷³ “Yoksa sen onlardan bir haraç mı istiyorsun? Rabbinin harâcı daha hayırlıdır”.¹⁷⁴

Yapılan tariflere bakıldığında aslında burada karşılık olarak yorum yapanların görüşleri daha isabetli görülmektedir. Çünkü karşılık lafzı bu söylenenlerin hepsini kapsamaktadır. Şunu da belirtelim ki ayet-i kerimeye önceki ayetlerle bir bütün olarak bakılırsa, bu ayetin, Peygamberimiz (sav)’e ve Kur’an’a bir takım bahaneler ileri sürerek inanmamakta ısrar eden müşriklere bir uyarı mahiyetinde olduğu ve Hz. Peygamber’in böyle bir talepte bulunmadığı görülmektedir. Bu ayette inkarcıların Peygamber (sav)’e karşı tavır koyma sebepleri kınanmaktadır ve asıl karşılığın Allah tarafından olduğuna dikkat çekilmektedir.

11. **لِلَّهِ** Kelimesi. (87. Ayet)

سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ

“Allah’tır (Allah’ındır) diyecekler. De ki: o halde korkmazmısınız?”

لِلَّهِ ifadesi bu sûrenin 85, 87 ve 89. ayetlerinde geçmektedir. 85. ayette لِّلَّهِ lafzında herhangi bir ihtilaf olmamaktadır. 87 ve 89. ayetlerde ise Ebû Amr ve Ya’kûb سَيَقُولُونَ اللّٰهُ şeklinde olmakla kelimeyi elif’le ve “he” harfini ötreli okumaktadırlar.¹⁷⁵ Bu ayetin anlamını ve kırâat farklılıklarını daha iyi anlamak için bir önceki ayetin metnini ve mealini burada vermek yerinde olacaktır. 86. ayette Cenâb-ı

¹⁷⁰ Kurtubî, a.g.e., XII, 141.

¹⁷¹ Celâleyn, a.g.e., s. 346.

¹⁷² İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l- Mesîr, V, 475; Beydâvî, a.g.e., II, 109.

¹⁷³ Kurtubî, a.g.e., XII, 141.

¹⁷⁴ Elmalılı, a.g.e., V, 3460.

¹⁷⁵ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 447; Dâni, et-Teyisir, s. 160; İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, II, 329; Pâlûvî, a.g.e., s.97.

Allah şöyle buyurmaktadır: *قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ* “*Yedi kat göklerin Rabbi ve azametli Arş'ın Rabbi kimdir? diye sor*”. Bu soruya karşılık *سَيَقُولُونَ لِلَّهِ* şeklinde cevabın verileceği bildirilmiştir. Söz konusu kelime bütün “Mushaf”larda “elif”siz *لله* şeklinde yazılmıştır.¹⁷⁶ Ebû Amr ve Ya’kûb’un kırâatlerinde bir önceki ayette soru “lam”sız (*مَنْ* şeklinde) olduğuna göre, cevap da ona uygun olarak “lam”sız gelmiştir. “Lam” ile okuyanlara göre ise soruda “lam” olmamakla birlikte böyle okumanın sebebi; “*De ki: yedi göğün ve büyük Arş'ın Rabbi kimdir?*” buyruğu “*De ki: yedi gök kimindir ve büyük Arş'ın Rabbi kimdir?*” anlamında olduğuna göre cevap da “lam” harfi ile “*Allah'ındır*” şeklinde gelmiştir, çünkü soruda da “lam” harfinin varlığı takdir edilmiştir.¹⁷⁷ Böyle olunca ayetin anlamı: *سَيَقُولُونَ لِلَّهِ* okuyanlara göre; “*Allah'ındır diyecekler. O halde korkmazmısınız?*”,

سَيَقُولُونَ لِلَّهِ okuyanlara göre ise; “*Allah'tır diyecekler. O halde korkmazmısınız?*” şeklinde olmaktadır.¹⁷⁸

89. ayette de aynı kırâat farklılığı olduğuna göre onunla ilgili açıklamayı da burada vermeyi uygun gördük. Yalnız yukarıda olduğu gibi burada da bir önceki ayetin (88. ayetin) metnini ve anlamını vermek konuyu tam olarak anlama bakımından iyi olacaktır. Nitekim Cenâb-ı Allah 88. ayette şöyle buyurmaktadır: *قُلْ مَنْ يَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ* “*Eğer biliyorsanız (söyleyin), her şeyin melekûtu (mülkiyeti ve yönetimi) kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmayan (buna muhtaç olmayan) kimdir? diye sor.*

Burada da önceki ayette geçen soruya karşılık olarak anlaşılması için Ebû Amr ve Ya’kûb “lam”sız okuyarak; “*Allah'tır diyecekler. De ki: öyle ise nasıl olur da aldanılırsınız?*”, diğerleri ise “lam” harfinin takdirini kastederek; “*Allah'ındır diyecekler. De ki: öyle ise nasıl olur da aldanılırsınız?*” şeklinde okumuşlardır.¹⁷⁹

Aslında burada mana bakımından her iki yorumda da her şeyin sahibinin Allah olduğuna dikkat çekilmektedir. Yalnız önceki ayetlerdeki sorulara cevap olma bakımından ifadenin “*Allah'tır*” şeklinde okunması güzel olmakla birlikte, bütün

¹⁷⁶ Bkz: Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 47-48; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VI, 112-113.

¹⁷⁷ Bkz: Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 48; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 145-146.

¹⁷⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 146; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 110; Ebüssuûd, *a.g.e.*, VI, 147; Bursavî, *a.g.e.*, VI, 100.

¹⁷⁹ Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 49; Nesefî, *a.g.e.*, III, 126; Celâleyn, *a.g.e.*, s. 347.

Mushaflarda (Basra mushafı dışında) “lam” ile yazılmasından dolayı çoğunluk tarafından “Allah’ındır” şeklinde okunmaya sebep olduğunu söyleyebiliriz.

12. **عَالِمٌ** Kelimesi. (92. Ayet)

عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Allah, gaybı da şehâdeti de bilendir. O, müşriklerin ortak koştuıkları şeylerden çok yüce ve münezzehtir”.

Ayetin başında yer alan **عَالِمٌ** kelimesi Nâfi, Ebû Bekir, Hamza, Kisâî, Ebû Ca’fer ve Halef tarafından bir önceki ayetten bağımsız olarak hazf olmuş mübtedanın haberi mahiyetinde merfu’ olarak **عَالِمٌ** şeklinde okunmuştur. **عَالِمٌ** şeklinde kesreli okuyanlara göre ise bu kelime önceki ayette geçen ¹⁸⁰عَمَّا يَصِفُونَ cümlesindeki **اللَّهِ** nin sıfatı mahiyetindedir.¹⁸¹

Önceki ayetten bağımsız olduğunda ayetin anlamı; “O, gizli ve aşikar her şeyi bilendir. Onların ortak koştuıkları şeylerden yücedir” şeklinde olmaktadır.

اللَّهِ nin sıfatı mahiyetinde olduğunda ise; *Gizli ve aşikar her şeyi bilen Allah, onların vasfettikleri şeylerden münezzehtir, onların ortak koştuıkları şeylerden yücedir* manasına gelmektedir.¹⁸²

Her iki okunuşta da bir önceki ayette görüldüğü gibi müşriklerin Allah’a evlat isnat etmelerine ve ona ilahlar icad ederek ortak koşmalarına karşı Cenab-ı Hakk’ın böyle vasıflardan münezzehtir ve daha yüce olduğuna işaret edilmiştir.¹⁸³

13. **أَنَّهُمْ** Kelimesi. (111. Ayet)

أَبَى جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ

“Bugün ben onlara, sabrettiklerinin karşılığını verdim; onlar, hakikaten muratlarına erenlerdir.”

¹⁸⁰ Bkz: Mü’minûn, 23/91.

¹⁸¹ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 446; Zamahşerî, *a.g.e.*, IV, 247; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 608; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 97; Rûmî, *a.g.e.*, s. 436.

¹⁸² Sa’lebî, *a.g.e.*, IV, 333; Beğavî, *a.g.e.*, III, 316; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 147.

¹⁸³ Bkz: Mü’minûn, 23/90-91.

Önceki ayetlerde müslümanlarla alay eden kafirlere cevap niteliğinde olan bu ayette أَنَّهُمْ kelimesinin okunuşu üzerinde farklılık olmuştur. Hamza ve Kisâî bu kelimeyi أَنَّهُمْ şeklinde okumuşlar.¹⁸⁴

أَنَّهُمْ okunuşu ile ilgili olarak iki görüş vardır: Birincisi bu kelimenin جَزَيْتُهُمْ'nun ikinci mef'ulu olduğu görüşüdür. Böylece ayetin anlamı; “Bugün sabrettiklerine karşılık, Ben de gerçekten onları mükafatlandırdım. Onlar kurtuluşa erenlerdir” şeklindedir. İkinci görüşe göre أَنَّهُمْ mukadder bir harf-i cer'den dolayı mansûbdur. Yani aslında لَأَنَّهُمْ demektir. Böyle olunca ayete; “Onlara hakkettikleri mükafatı verdim, çünkü onlar kazananların taa kendileridir” şeklinde mana verilmektedir.¹⁸⁵

أَنَّهُمْ olduğunda ise yeni bir başlangıç (ibtidâiyye) olarak kendisinden öncesi ile bağımsızdır. Yani “Kurtuluşa erenler hakikaten onlardır, (siz değilsiniz)” demektir. Başka bir ifade de ise; “Onlar hiç şüphesiz, sabırlarından dolayı umduklarına nail olup, en güzel mükafata erdiler” şeklinde mana verilmiştir. Burada önce sabırlarından dolayı cenneti kazandıkları ve sonra da onların methedilerek gerçek kazananlar oldukları söylenmiştir.¹⁸⁶

Her iki okunuşta da inançlarından dolayı alay edilen kişilerin sabırları karşılığında mükafata erecekleri kastedilmektedir. Buradaki kırâat farklılığı da manaya zenginlik katmaktadır.

14. لَا تُرْجِعُونَ Kelimesi. (115. Ayet)

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجِعُونَ

“Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?”

Ayet-i kerimede geçen لَا تُرْجِعُونَ kelimesi görüldüğü gibi meçhul olarak gelmiştir. Bu kelimeyi Hamza, Kisâî ve Halef ma'lum olarak “te” harfi üstün, “cim” harfi kesreli لَا تُرْجِعُونَ şeklinde okumuşlardır.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Dâni, *Câmiü'l-Beyân*, s. 639; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 609; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁸⁵ Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 61; Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 24; İbn Atiyye, *a.g.e.*, IV, 158; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 494; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 126; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 155.

¹⁸⁶ Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 126; Hemedânî, *a.g.e.*, IV, 624; Neseî, *a.g.e.*, III, 129.

¹⁸⁷ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 449; İbn Ğalbûn, *a.g.e.*, s. 456; Dâni, *et-Teysîr*, s. 160.

Meçhul okunuşta ayetin anlamı; “...hakikaten huzurumuza geri döndürülmeyeceğinizi mi sandınız? şeklinde olmaktadır. Ma’lum okunuşta ise ayetin anlamı şöyledir: “...hakikaten huzurumuza geri dönmeyeceğinizi mi sandınız?”¹⁸⁸ Burada meçhul okunuşta geri döndüren mukadder nâib-i fâil olan Allah’tır. Ma’lum okunuşta ise insan fail olarak Allah’ın huzuruna dönmektedir. Sonuçta her iki okunuşta da herkesin Allah’ın huzuruna hesap için geri döndürüleceğine işaret vardır. Dolayısıyla her iki okunuşta da yakın mana kastedilmektedir.

Buraya kadar manaya etki eden kırâat farklılıklarını anlatmaya çalıştık. Şimdi de sûredeki manaya etki etmeyen kırâat farklılıkları üzerinde durulacaktır.

C. MANAYA ETKİ ETMEYEN KIRÂAT FARKLILIKLARI

1. **عَيْرُهُ** Kelimesi. (23. Ayet)

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ

“Andolsun ki, Nuh’u kavmine gönderdik ve o: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin için O’ndan başka bir ilah yoktur. Hâla sakınmaz mısınız? dedi”.

Ayette geçen **عَيْرُهُ** kelimesinde kırâat alimleri ihtilaf etmişler. Kisâî ve Ebû Ca’fer bu kelimeyi **عَيْرِهِ** şeklinde cer ile, diğer kırâat imamları ise ayette yazıldığı gibi ref’ ile okumuşlardır.¹⁸⁹

Bu kelimenin ref’ ile okunmasının ayetteki “ilah” kelimesinin mahalline göre, cer ile okunmasının ise aynı kelimenin lafzına göre olduğu söylenmiştir. Her iki okunuşta da aynı mana kastedilmiştir.¹⁹⁰ Ayrıca buradaki “ğayru”nun “illa” anlamına geldiği de denilmiştir. Buna delil olarak Âl-i İmrân sûresinin 62. ayetindeki **وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ** da **اللَّهُ** lafzının merfu’ olarak gelmesi gösterilmiştir.¹⁹¹ Bu kelime aynı kırâat farklılığı ile Mü’minûn sûresinin 32. ayetinde tekrar geçmektedir.

2. **كَلِّ** Kelimesi. (27. Ayet)

.....فَاسْأَلْكَ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ.....

¹⁸⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 156; Neseî, *a.g.e.*, III, 130.

¹⁸⁹ Dâni, *et-Teyssîr*, s. 159; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 328; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 604.

¹⁹⁰ Bkz: Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 226; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 91; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 118.

¹⁹¹ Bkz: Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 233; Râzî, *a.g.e.*, XIV, 147 (A’râf sûresi 7/59. ayetin tefsiri).

“.....Oraya her cins canlıdan birer çift al.....”

Ayette geçen كَلِّ kelimesi Hafs tarafından tenvinli okunmuştur. Tenvinli okunduğu zaman مِنْ كَلِّ شَيْءٍ “her şeyden” denilmek istendiği söylenmiştir. Burada “zevceyni” mef’ûlu’n-bih, “isneyni” ise onun sıfatı oluyor. Başka bir yoruma göre “isneyni” tekid içindir. Diğerleri tarafından ise izafet olarak tenvinsiz كَلِّ şeklinde okunmuştur. Tenvinsiz okunuşta ise “kulli” muzaf, “zevceyni” muzafu-n ileyh, “isneyni” ise mef’ûlu-n bih’tir. Böyle olunca tenvinsiz okunuşta “her ikişer çiftten”, tenvinli okunuşta ise “her şeyden ikişer çift” oraya bindir anlamı çıkıyor. Arapların, zevç kelimesini bir şeyin erkek ve dişisine ayrı ayrılıkta kullandığı gibi, ikisine birden kullandığı da dikkate alınırsa sonuç olarak her iki okunuşun da aynı manaya geldiği söylenebilir.¹⁹²

3. مَمُّمٌ Kelimesi. (35. Ayet)

أَيَعِدُّكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ مُخْرَجُونَ

“Size, öldüğünüz, toprak ve kemik yığını haline geldiğinizde, mutlak surette sizin (kabirden) çıkarılacağınızı mı vâdediyor?”

Bu ayetteki مَمُّمٌ kelimesi kırâat imamları tarafından farklı okunmuştur. Nâfi, Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef kelimeyi “mim” harfi kesreli olmakla مَمُّمٌ şeklinde, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekir, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb “mim” harfi ötreli olmakla مَمِّمٌ şeklinde okumuşlar.¹⁹³

Kelimenin farklı okunuşu herhangi bir mana değişikliğine sebep olmamaktadır. Fakat burada kelimenin hangi kökten müştak olduğuna dair farklı fikirler söylenmiştir. Bu farklı yorumları daha detaylı anlayabilmek için hem bu ayette hem de Âl-i İmrân sûresinin 157 ve 158. ayetlerinde geçen مَمِّمٌ kelimesinin okunuşları ile ilgili görüşleri ve yorumları gözden geçirmeğe ihtiyaç hissettik.

¹⁹² Ebû Zür’a, a.g.e., s. 486; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l- Mesîr*, V, 470; Kurtubî, a.g.e., XII, 119; Râzî, a.g.e., XXIII, 94; Kırâat farklılıkları için bkz: İbn Mücâhid, a.g.e., s. 445; İbn Hâleveyh, a.g.e., s. 257; Dimyâtî, a.g.e., II, 478, 604.

¹⁹³ Dimyâtî, a.g.e., II, 604; Pâlûvî, a.g.e., s. 97.

Şöyle ki kesre ile okunduğunu söyleyenler kelimenin مات يمات fiilinden, ötre ile okunduğunu söyleyenler ise مات يموت fiilinden oluştuğunu söylemişler.¹⁹⁴ Bunun dışında kesre ile okunmasını iki görüşe göre de izah edenler olmuştur. Yani hem مات يمات, hem de مات يموت fiilinden müştak olduğunu söylemişler.¹⁹⁵

82. ayette geçen مَتْنَا kelimesi de aynı kırâat farklılığı ile okunmaktadır. Ayetin metni ve anlamı şöyledir. قَالُوا إِذَا مَتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ “Dediler ki: Sahi biz, ölüp de bir toprak ve kemik yığını haline gelmişken, mutlaka yeniden diriltileceğiz öyle mi?”

4. هَيْهَاتَ Kelimesi. (36. Ayet)

هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ

“Bu size vaâdedilen (öldükten sonra yeniden dirilmek, gerçek olmaktan) ne kadar da uzak!”

Ayet-i kerimedeki هَيْهَاتَ uzaklık manası ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Mâzî isim fiil olup, mastar manasındadır. Bu ayette هَيْهَاتَ kelimesi, kafir olup ahirete ulaşmayı inkar eden kimselerin müminler için kullandığı bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırâat açısından bakıldığında bu kelimenin okunuşunda bazı ihtilaflar mevcuttur.

Cumhur bu kelimeyi هَيْهَاتَ şeklinde okurken, Ebû Ca’fer “te” harfini kesreli هَيْهَاتَ şeklinde okumuştur. Ayrıca kelime her üç hareke ile ve bu hareketlerin tenvinli şekli ile de okunduğuna dair rivayetler vardır. Fakat en çok okunanı ve kırâat-ı aşerede müteber olanları yukarıda yazmış olduğumuz tenvinsiz fetha ve kesre ile okunmasıdır. Eğer bu kelimedede vakıf yapılacak olursa o zaman İbn Kesîr¹⁹⁶ ve Kisâî tarafından sükunlu “he” ile هَيْهَاهُ, diğerleri tarafından ise sükunlu “te” ile هَيْهَاتَ şeklinde vakfedilmektedir.¹⁹⁷ Bu kelimenin fethalı olduğu zaman müfret, kesreli olduğu zaman

¹⁹⁴ Sa’lebî, *a.g.e.*, II, 173; Zemaşerî, *a.g.e.*, I, 646; Râzî, *a.g.e.*, IX, 57; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 246; Beydâvî, *a.g.e.*, I, 176; Neseî, *a.g.e.*, I, 190 (Âl-i İmrân 3/157-158. ayetlerin tefsiri).

¹⁹⁵ Ebû Zür’a, *a.g.e.*, s. 178-179; Ebüssuûd, *a.g.e.*, VI, 133.

¹⁹⁶ Kunbül burada “Hulf” ile (yani, “he” ile هَيْهَاهُ ve “te” ile هَيْهَاتَ olmakla iki şekilde) okumuştur.

¹⁹⁷ Bkz: Ferrâ, *a.g.e.*, II, 235; Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 12; İbn Ğalbûn, *a.g.e.*, s. 451; Dâni, *Câmiü'l-Beyân*, s. 369-370; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 481; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 122; Neseî, *a.g.e.*, III, 119; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 328; Celâleyn, *a.g.e.*, s. 344; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 604.

ise هَيْهَاتَ sözünün cemi olduğu da söylenmiştir. Ayrıca ikinci defa هَيْهَاتَ'ın tekrarlanması da te'kid içindir.¹⁹⁸

Mana bakımından incelendiğinde bu kelime her üç hareke ile de “ne kadar da uzak” manasına gelmektedir. Dolayısıyla buradaki kırâat farklılığı herhangi bir mana değişikliğine neden olmamaktadır.

5. رَبْوَةٌ Kelimesi. (50. Ayet)

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ

“Meryem oğlunu ve annesini de (kudretimize) bir alâmet kıldık; onları, yerleşmeye elverişli, suyu bulunan bir tepeye yerleştirdik”.

“Yüksek yer”, “tepe” anlamına gelen رَبْوَةٌ kelimesinin okunuşu üzerinde kırâat farklılığı vardır. İbn Âmir ve Âsım bu kelimeyi “ra” harfi üstün رَبْوَةٌ şeklinde okurken diğer kırâat imamları “ra” harfi ötreli رَبْوَةٌ şeklinde okumuşlar. Aşere dışında bazı kırâatlerde “ra” harfi kesreli رَبْوَةٌ şeklinde de okunmuştur.¹⁹⁹

Bu kelime Bakara sûresi 265. ayette de geçmektedir. Bundan dolayı kelime üzerindeki kırâat farklılıkları bazı kitaplarda burada verilmektedir. Bu kelime her üç hareke ile de “yüksek yer”, “tepe” anlamına gelmektedir. Böylece buradaki farklı okunuşlar ayet üzerinde herhangi bir mana farklılığına sebep olmamaktadır.²⁰⁰

6. أَيَحْسَبُونَ Kelimesi. (55. Ayet)

أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَّالٍ وَبَنِينَ

“Onlar kendilerine yardım ettiğimiz mal ve evlâd ile kendilerine hemen aceleden hayır verdiğimiz mi sanıyorlar? Onlar için farkında değiller”. (Muminun 23/55-56)

Bu ayetteki أَيَحْسَبُونَ ifadesindeki “sin” harfinin fethalı ve kesreli okunması üzerinde kırâat imamları ihtilaf etmişlerdir. Mâzî şekli حَسِبَ olan bu fiil Kur’ân-ı

¹⁹⁸ Mekki, *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'an*, II, 109; Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Çur'an*, Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1419/1998, s. 275.

¹⁹⁹ Dâni, *et-Teyşir*, s. 83; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 232; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 605; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 97.

²⁰⁰ Bu kelime genelde yüksek yer, tepe gibi anlamlara geliyor. Fakat bu kelime ile bazı özel yer isimlerinin de kastedildiği söylenmiştir. (Remle, Beyt-i Makdis, Filistin, Şam vb. gibi). Bkz: Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 14; Nehhâs, *a.g.e.*, IV, 461-462; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 103; İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, III, 320; İbn Atiyye, *a.g.e.*, IV, 145.

Kerim'in tamamında İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Ebû Ca'fer tarafından "sin" harfinin fethası ile, Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, Ya'kûb ve Halef tarafından ise "sin" harfinin esresi ile okunmuştur.²⁰¹

Bu kelimedeki "sin" harfinin üstün ve kesre ile okunması iki ayrı şivedir. Bazı tefsir kitaplarında Bakara sûresi 273. ayetin tefsirinde bu kelime ile ilgili yapılmış olan yorumlar şöyledir: "Ebû Ali der ki: *Üstün okunması kıyasa daha uygundur. Çünkü bunun mâzîsinin ayn'ı (yani kökünün ikinci harfi) meksûrdur. O bakımdan bunun babı, muzâride üstün gelmesidir*".²⁰² Bununla birlikte esreli okuyuş da güzeldir. Başka bir ifadede "Kesre de kulağa hoş geldiği için güzeldir" denmiştir. Çünkü bu konuda kıyasa göre istisna teşkil etse bile bu şekilde kullanıldığı²⁰³ da işitilmiştir.²⁰⁴

Sonuç olarak buradaki farklılığın çeşitli şiveden kaynaklandığını ve her iki okunuşla da aynı mananın kastedildiğini söylemek mümkündür.

7. تَذَكَّرُونَ Kelimesi. (85. Ayet)

سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ

"Allah'a aittir» diyecekler. Öyle ise siz hiç düşünüp, ibret almazmısınız! de".

تَذَكَّرُونَ kelimesi hem burada hem de Kur'an'ı Kerim'in bütününde kırâat imamları tarafından farklı okunmuştur. Kelimenin aslı تَذَكَّرُونَ şeklindedir. İkinci "te" harfini hazf ederek تَذَكَّرُونَ şeklinde okuyanlar Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef'tir. İkinci "te" harfini kendinden sonraki "zel" harfine idgâm ederek تَذَكَّرُونَ şeklinde okuyanlar ise Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'tur. Her iki okunuşta da aynı mana kastedilmektedir. Böylece bu farklı okunuş tarzı ayetin manasına herhangi bir etki etmemektedir.²⁰⁵

²⁰¹ Dâni, *et-Teyssîr*, s. 83; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 236; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 606.

²⁰² Yani, *حَسِبَ بِحَسْبِ* şeklinde.

²⁰³ Yani, *نَعِمَ بِنِعْمِ حَسِبَ بِحَسْبِ فَعِلَ بِفَعْلٍ* şeklinde; Bkz: Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 148.

²⁰⁴ Bkz: (Bakara 2/273. ayetin tefsiri); İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l- Mesîr*, I, 327; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 341; Pânîpetî, *a.g.e.*, I, 427.

²⁰⁵ Dâni, *et-Teyssîr*, s. 108; Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd es-Sarakustî, *el-'Unvân fi'l-Kırâ'âti's-Seb'*, Beyrut: Âlemü'l-Kutub, h. 1405, s. 93; Zemaşerî, *a.g.e.*, IV, 246; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 266; Celâleyn, *a.g.e.*, s. 346; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 383; Ayrıca bkz: En'âm sûresi 152. ayetin tefsiri, Râzî, *a.g.e.*, XIII, 236; Neseî, *a.g.e.*, II, 40.

8. شِفْوُنُنَّا Kelimesi. (106. Ayet)

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِفْوُنُنَّا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ

"Dediler ki: "Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız bize galip geldi. Biz, bir sapıklar topluluğu idik".

Bu ayet-i kerimede شَفَا veya شَفِي fiilinin mastarı olup "bedbahtlık" anlamına gelen شَفْوَةٌ kelimesi üzerinde kırâat imamları ihtilaf etmişlerdir. Hamza, Kisâî ve Halef "şin" ve "kaf" harfini üstün hareke ile ve "elif"le شَفَاوُنُنَّا şeklinde okurken, diğerleri yukarıda olduğu gibi "elif"siz ve "şin" harfini kesre ile شِفْوُنُنَّا şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin farklı iki mastar olup²⁰⁶ aynı manaya geldiği düşünülürse ayet üzerinde herhangi bir mana değişikliğine sebep olmadığını görüyoruz. Ayrıca bunların farklı şive olduğu da söylenmiştir.²⁰⁷

9. سِخْرِيًّا Kelimesi. (110. Ayet)

فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُم ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ

"İşte siz onları alaya aldınız; sonunda onlar (ile alay etmeniz) size beni yâdetmeyi unutturdu, siz onlara gülüyordunuz".

Anlamını aldığımız ayette müminlere alay eden kişilerin akıbetinden bahsedilmektedir. Ayette kırâat alimleri tarafından farklı okunan kelime ise "alay etmek" anlamında olan سِخْرِيًّا kelimesidir. Bu kelime burada ve Sâd sûresinde²⁰⁸ farklı okunurken, Zuhruf sûresinde bütün kırâat imamları tarafından aynı okunmuştur. Nâfi, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halef bu kelimeyi "sin" harfi ötreli olarak سِخْرِيًّا şeklinde, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım ve Ya'kûb "sin" harfi kesreli olarak سِخْرِيًّا şeklinde okumuşlar.²⁰⁹ Söz konusu kelime سَخَرَ sözünün mastarı olup ayette ikinci mef'ul konumundadır ve mastardır. Sondaki nisbet ya'sı ise mübalağa içindir.²¹⁰ Sibeveyh ve Halil'in de içinde olduğu görüşe göre burada "sin" harfinin farklı okunuşu aynı manaya

²⁰⁶ الشفوة كالفطنة، والشفوة كالسعادة olduğu gibi.

²⁰⁷ Bkz: Ferrâ, a.g.e., II, 242; Taberî, a.g.e., XVIII, 56; Zeccâc, a.g.e., IV, 23; Semerkandî, a.g.e., II, 422; Ebû Zûr'a, a.g.e., s. 491; İbn Atiyye, a.g.e., IV, 157; Ukberî, a.g.e., s. 277; Hemedânî, a.g.e., IV, 622. Kırâat farklılıkları için bkz: Dâni, et-Teyyîr, s. 160; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II, 329; Dimyâfî, a.g.e., II, 609.

²⁰⁸ Sâd, 38/63. اَتَّخَذْتَاهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمْ الْأَبْصَارُ "Alaya aldığımız onlar değil miydi? Yoksa (buradalar da) onları gözden mi kaçırdık?"

²⁰⁹ İbn Hâleveyh, a.g.e., s. 259; Dâni, et-Teyyîr, s. 160; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II, 329.

²¹⁰ Zemahşerî, a.g.e., IV, 252; Hemedânî, a.g.e., IV, 623; Beydâvî, a.g.e., II, 113.

gelen iki ayrı söyleşidir. *دُرِّي دُرِّي, لُجِّي لُجِّي* gibi. Kisâ ve Ferrâ da bir görüşte onlara katılırken, başka bir görüşte ise onlar bu kelimenin kesreli okunduğu zaman sözle alay ve küçümseme, ötreli okunduğunda ise fiili olarak davranışla alay etme ve küçümseme anlamına geldiğini söylemişlerdir. Çoğunluğa göre kesre ile okunması daha güzel görülmektedir.²¹¹ Ayrıca bu kelimenin bir de çalıştırma, iş gördürme anlamı vardır. Bu mana Zuhurf sûresindeki ayette geçmektedir.²¹²

Sonuç olarak Zuhurf Sûresindeki “çalıştırma ve iş gördürme” anlamının burada ayetin genel tablosuna uymadığını rahatça söyleyebiliriz. Çünkü ayetin sonunda “*siz onlara gülüyordunuz*” ifadesi de bunu destekler mahiyettedir. Diğer taraftan sözlü veya fiili olarak alay edilmesi ile ilgili yapılmış yorumlar ise herhangi bir mana değişikliğine sebep olmamakta, bilakis her türlü alayın doğru olmadığını bizlere anlatmaktadır.

²¹¹ Ferrâ, *a.g.e.*, II, 243; Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 61; Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 24; Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 490; Sa'lebî, *a.g.e.*, IV, 337; Beğavî, *a.g.e.*, III, 319; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 125; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 154.

²¹² Bkz: Zuhurf 43/32. ayetin *لِيُنَجِّدَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُحْرِيًّا* “birbirilerine iş gördürmeleri için” kısmında; Semerkandî, *a.g.e.*, II, 422; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 609.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÛR SÛRESİ VE SÛREDEKİ KIRÂAT FARKLILIKLARI

I. NÛR SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. ADI VE NÜZÛLÜ

1. Adı

Mü'minûn sûresi ile ilgili tanımı yaparken sûrelerin nasıl isimlendirildiği hakkında bilgi verilmiştir. Nûr sûresinin bu adla anılmasının sebebi olarak, Allah'ın sıfatlarından biri olan “Nûr” kelimesinin sûrede yedi defa geçmesi, Müslüman bir toplumun hayatını aydınlatarak yön veren hükümler içermesi, sûrede geçen genel hükümleri uygulayan kimselerin dünya ve ahirette nuru olacağını haber vermesi gösterilmiştir. Bu sebepler yanında en fazla bilinen ise 35. ayet olan “Nûr Ayeti” dolayısıyla sûrenin böyle adlandırılmasıdır. Yine bu ayetle birlikte 40. ayette geçen; “Allah'ın lütfedeceği nurdan mahrum kalanların başka bir nur bulamayacakları” ifadesi buna sebep olarak gösterilmiştir.²¹³ Sûre Hz. Peygamber döneminde de bu adla anılmıştır. Nitekim Hz. Ömer'den gelen bir rivayette O'nun; “*Bakara, Nisâ, Mâide, Hac ve Nûr sûrelerini öğrenin. Çünkü onlarda ferâizler vardır*” buyurduğu görülmektedir.²¹⁴

2. Nüzûlü

Medine döneminde indiği üzerinde ittifak vardır. Mushaftaki sırasına göre 24. sûre olan Nûr sûresi iniş sırasına göre 100. veya 102. sûredir. Böylece Hac sûresinden

²¹³ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 165; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 4. b., Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1402/1981, II, 324; Fatma Kaya, *Nur Suresinin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, 2001, s. 7; Yaşaroğlu, “Nûr Sûresi”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 247-248; Bahaeddin Aljasem, *Nur Suresi Bağlamında Ahkam Ayetlerinin Tefsirinde Fikhi Mezheplerin Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2015, s. 36; Ali Hameed Omar, *Nur Suresinde Eğitici Amaçlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2017, s. 17; Mehmet Zengin, *Edebî Üslup Açısından Nûr Sûresi*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2019, s. 16.

²¹⁴ Bkz: Hâkim, *a.g.e.*, II, 429; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, thk. Muhtar Ahmet en-Nedvî, Abdü'l-Âli Abdü'l-Hamîd Hâmid, 1. b., Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003, IV, 90; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 139.

önce, Nasr veya Haşr sûresinden sonra inmiştir.²¹⁵ Sûrenin içerisindeki bazı ayetlerin iniş tarihlerine bakılırsa sûrenin geniş bir zaman içerisinde peyderpey indiği anlaşılmaktadır. Örneğin zina edenlerle evlenmeyi kınayan 3. ayet hicretin 3. yılında Recî' savaşında şehit olan Mirsad b. Ebi Mirsad'la ilgilidir. Dolayısıyla sûrenin ilk ayetleri daha önce inmiş olmalıdır. "İfk hadisesi" ile ilgili olan ayet ise hicretin 4. yılında inmiştir. Eşlerine zina suçlamasında bulunan kocalarla ilgili 6. ayet ise hicri 9. senede Tebuk savaşından sonra inmiştir. İşte bütün bunlar yukarıda kaydedildiği gibi sûrenin uzun bir zaman içinde peyderpey indiğini göstermektedir.²¹⁶ Sûrenin sebab-i nüzûlü ile ilgili genel bir rivayet bulunmamaktadır. Fakat kaynaklara bakıldığı zaman hemen ayetlerin bir çoğu ile ilgili sebab-i nüzûller kaydedilmektedir. Burada bazı ayetlerle ilgili sebab-i nüzûlleri vermek istiyoruz:

3. ayet:

"Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkası ile evlenmez; zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır."

Bu ayetle ilgili birbirine yakın rivayetler mevcuttur: Nesâî'de geçen rivayete göre Hz. Peygamber'in ashabından birinin Ümmü Mehzûl denilen fahişe bir kadınla evlenmek istemesi üzerine bu ayet nazil olmuştur.²¹⁷ Bir diğer rivayete göre Mirsad adında bir sahabe Anâk adında fahişe bir kadınla evlenmek için Peygamberimiz (sav)'den izin istemiş, bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur.²¹⁸ Yine bir diğer rivayete göre ise fakir muhacirler çaresiz kalarak Medine'deki bazı zengin olan fahişe kadınlarla geçici olarak (onlar sayesinde zengin olana kadar) evlenmek için izin istemeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur.²¹⁹ Nakledilen bütün rivayetlerde bu ayetin fahişe kadınlarla evlenmek isteğinin reddedilmesi ile ilgili olarak nazil olduğu görülmektedir.

²¹⁵ Razi, *a.g.e.*, XXIII, 129; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 158; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 115; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989, VI, 143.

²¹⁶ İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 139; Komisyon, *Kur'an Yolu*, IV, 48.

²¹⁷ Nesâî, "Kitabü't-Tefâsîr", 24, "Sûretü'n-Nûr", 3, (Hadis № 11295); Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 181.

²¹⁸ Mirsad bu işi Mekke'ye giderek oradaki hicretine izin verilmeyen bazı müslüman esirleri kaçırabilmesi için yapmak istemişti. Bu evliliğin ona bu konuda kolaylık sağlayacağını düşünmekte idi. Konuyla ilgili olarak bkz: Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdül-Hamîd, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y., "Nikah", 5 (Hadis № 2051); Tirmizî, "Tefsîr", 25; Nesâî, "Nikah", 12; Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 29; Vahidî, *a.g.e.*, s. 325; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 126; Komisyon, *Kur'an Yolu*, IV, 51.

²¹⁹ Mükâtil, *a.g.e.*, II, 408; İbn Ebî Hâtim Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, 3. b., Mekke: Mekbetü Nezâr, h. 1419, VIII, 523; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 127; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VI, 127.

6-9. ayetler:

“Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir.”

“Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer (kocas) doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi kendisinden cezayı kaldırır.”

Adı geçen ayetlerin sebab-i nüzûlü ile ilgili iki rivayet geçmektedir: İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Hilâl b. Ümeyye adında bir şahıs Hz. Peygamber'e gelerek hanımının Şerik b. Sahmâ ile zina ettiğini söyledi. Hz. Peygamber ona: *“Ya delil getirirsin, ya da sırtına had uygularım”* anlamına gelen *“الْبَيِّنَةُ أَوْ حَدٌّ فِي”* sözlerini söyledi. Bunun üzerine Hilâl; *“Bizden herhangi birimiz hanımının üzerinde başka birisini gördüğünde gidip delil mi arayacak?”* diye sordu. Hz. Peygamber yine: *“Ya delil getirirsin, ya da sırtına had uygularım”* buyurdu.²²⁰ Bunun üzerine Hilâl; *“Seni hak üzerine gönderen Allah'a yemin ederim ki ben gerçekten doğru söylüyorum. Muhakkak Allah benim üzerimde uygulanacak bu cezadan beni kurtaracak bir ayet indirecektir”* dedi. Bunun üzerine Cibrîl indi ve; *“Eşlerine zina isnad edip kendilerinden başka şahitleri olmayanların herbirisine.....”* ayetini ve devamını (9. ayetin sonundaki *“eğer o doğru söyleyenlerden ise”* ayetine kadar) okudu.²²¹

Diğer bir rivayete göre burada adı geçen kişi Hilâl b. Ümeyye değil, Üveymir el-Aclânî'dir. Bu rivayet ise şöyledir: Hz. Peygamber cuma günü hutbe okurken; *“Muhsin hanımlara iftira edenler.....”* le ilgili olan Nûr sûresinin 3. ayetini okudu. Orada bulunan Âsım b. Adî el-Ensârî Hz. Peygamber'in yanına gelerek şöyle dedi: *“Allah beni Sana feda etsin. Bizden birisi karısının üzerinde birini zina ederken görse ve bu olayı konuşsa ona seksen sopa vurulacak. Müslümanlar ise o kimseye fasık diyecekler, şahitliği de kabul edilmeyecektir. Peki böyle bir şey olduğu zaman biz dört şahidi nereden bulacağız? O gidip istenen dört şahidi bulana kadar adam işini bitirmiş olacaktır”*. Hz.

²²⁰ Buhârî, “Şehâdât”, 21; Müslim, “Liân”, 11, 12; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 27.

²²¹ Kurtubî, a.g.e., XII, 172; İbn Kesîr a.g.e., VI, 12; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 181; Zuhaylî, a.g.e., XVIII, 152; Komisyon, *Kur'an Yolu*, IV, 55.

Peygamber bunun üzerine: “*Ayet böyle indirildi. Ey Âsım b. Adî*” buyurdu. Âsım itaat ederek oradan ayrıldı. Daha sonra Âsım yolda –kendi kendine “innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn” diyerek istirca etmekte olan- amcası oğlu Üveymir el-Aclânî ile karşılaştı. O’na ne haber? diye sordu. Üveymir karısını Şerîk b. Sehmâ ile zina ederken gördüğünü söyledi. Bu durumu gören Âsım Hz. Peygamber’e giderek; “*Ey Allah’ın Resulü daha önce size bahsettiğim konu ailem içerisinde de başıma geldi*” dedi ve durumu anlattı. Hz. Peygamber onların hepsini huzuruna çağırarak Üveymir’e; “*Eşin hakkında Allah’tan kork ve ona bu suçu isnad etme*” buyurdu. Üveymir; “*Ya Resulallah, Allah’a yemin ederim ki onu Şerîk ile zina ederken gördüm. Ben dört aydan beri ona yaklaşmadığım halde o hamiledir diyerek*” sözünde ısrar etti. Böyle olunca Hz. Peygamber Üveymir’in eşine dönerek; “*Allah’tan kork ve bana yaptığını doğru bir şekilde anlat*” buyurdu. Kadın Hz. Peygamber’e; “*Ey Allah’ın Resulü, Üveymir gerçekten çok kıskançtır, o, Şerîk’in bana göz diktiğini ve benimle konuştuğunu gördü ve kıskançlığı onu, böyle konuşmaya itti.*” dedi. İşte bu olay üzerine yukarıdaki âyetler indirildi.²²² Hadis-i Şeriflerde geçen isimler farklı olsa da aynı konu kastedilmektedir. İslam hukukunda bu konu “Liân” olarak adlandırılmaktadır. Yani bir erkek eşine zina isnad ederse onu dört şahitle ispat etmesi gerekmektedir. Aksi halde ona seksen sopa vurulacaktır. Kişinin kendisinden başka şahidi bulunmazsa o zaman ayetteki gibi eşler hâkim karşısında dört defa yemin edecek, beşinci defa ise; “*Eğer yalan söylüyorsam Allah’ın laneti üzerime olsun*” diyecekler. Böylece bu evlilik sona erecektir.²²³

11. ayet:

“(Peygamber'in eşine) bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir guruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o, sizin için bir iyiliktir. Onlardan her bir kişiye, günah olarak ne işlemişse (onun karşılığı ceza) vardır. Onlardan (elebaşlık yapıp) bu günahın büyüklüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır.”

²²² Vâhidî, *a.g.e.*, s. 328; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 172; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 219; Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3481; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 162; Zuhaylî, *a.g.e.*, XVIII, 153-154; Bu olayla ilgili rivayetler için bkz: Buhârî, “Talâk”, 4, 29; Müslim, “Liân”, 1; İbn Mâce, “Talâk”, 27.

²²³ Konuyla ilgili bkz: Mehmet Âkif Aydın, “Liân”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 172.

Müfessirler tarafından bu ayetle birlikte toplam 10 ayetin (20. ayetin sonuna kadar)²²⁴ Hz. Aişe'ye karşı yapılmış iftirayla ilgili olarak indiği söylenmiştir.²²⁵ Burada konunun uzanmaması adına sadece 11. ayetin meali verilmiştir. Ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayet şöyledir: Hz. Peygamber her defa sefere çıktığı zaman eşlerinden birini yanına alıyordu. Bu defa da Benî Müstalik diye anılan Müreysi' seferine çıkarken Hz. Aişe'yi yanına almıştı. Daha önceden *“Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin...”*²²⁶ ifadelerinin de geçtiği ayet nazil olduğundan dolayı Hz. Aişe deve üzerinde kurulmuş bir perdeli Mahfe'de (çadıra benzeyen bir yerde) seyahat etmekteydi. Geri dönerken Medine yakınlarında bir yerde istirahat edildikten sonra sefere devam edilmişti. Bu sırada ihtiyacından dolayı biraz uzaklaşmış olan Hz. Aişe geri döndüğü zaman değerli bir eşyasını kaybettiğini fark etmiş, aramak için geri dönmüş ve onu bulduktan sonra tekrar aynı yere gelmişti. Bu arada hareket etmekte olan kervan görevlileri Hz. Aişe'nin mahfede olduğunu zannederek onu deveye yüklemiş ve yollarına devam etmişler. Hz. Aişe kafilenin gittiğini görünce, *“Her halde benim mahfede olmadığımı farkettilerinde geri dönerler veya kervanın arkasını toparlayan kişi beni bulur”* düşüncesiyle orada beklemeye başlamış ve bu sırada uykuya dalmış. Birliğin arkasını toparlamakla görevlendirilmiş Safvân isimli sahabi oradan geçerken bir karartı görmüş, yaklaştığında onun Hz. Aişe olduğunu farkederek Safvân, *“innâ lillâh...”* deyerek O'nu uyandırmış ve kendisi uzaklaşarak Hz. Aişe'nin deveye binmesini beklemiş. Daha sonra yola koyulmuşlar ve öğleye doğru kafileye yetişmişlerdi. Hadise bundan ibaret olmasına rağmen başta münafıklardan olan Abdullah b. Übey b. Selûl olmakla küçük bir grup, bu olayı kötü bir şekilde yorumlayarak çirkin bir iftira üretmişler. Onlar, Hz. Aişe ile Safvân arasında iffete aykırı bir olay yaşandığını söylemişler ve bunu halk arasında yaymaya başlamışlardır. İşte bu olay üzerine yukarıdaki âyetler nâzil olmuştur.²²⁷

²²⁴ Bkz: Nûr, 24/11-20.

²²⁵ Vâhidî, *a.g.e.*, s. 332; İbn Kesîr, *a.g.e.*, VI, 19; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 185; İbn Âşûr, *a.g.e.*, VIII, 169.

²²⁶ Bkz: Ahzâb, 33/53.

²²⁷ Vâhidî, *a.g.e.*, s. 318-322; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 197-198; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhtâ*, thk. Adil Ahmed, Ali Muavviz, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993, VI, 401-402; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 220-222; Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3485-3487; Zuhaylî, *a.g.e.*, XVIII, 171-177; Emiroğlu, *a.g.e.*, VIII, 154-157; Komisyon, *Kur'an Yolu*, IV, 58-59; Hadislerdeki “İfk” hadisesi ile ilgili rivayetler için bkz: Buhârî, “Şehâdât”, 15; “Megâzî”, 34; “Tefsîr”, 24/5-10; Müslim, “Tevbe”, 56; Tirmizî, “Tefsîr”, 24.

Ayetlerin anlamı açık olmasına rağmen halen bazıları tarafından bu çirkin iftira kabul edilmekte ve Hz. Aişe'ye karşı uygun olmayan sözler söylenmektedir. Bu ayetler ve kaydedilen rivayetler Hz. Aişe'nin böyle bir çirkin amelden uzak olduğunu ve tamamen günahsız olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu ayetler, aile hayatına, iffet ve namusa önem veren toplumlarda yapılmış olan iftira hadisesi karşısında müminlerin nasıl bir tavır ve yaklaşım içerisinde olmaları gerektiğini anlatmaktadır.

27-28. ayetler:

“Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip (izin alıp) ev halkına selâm vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir; herhalde (bunu) düşünüp anlarsınız.”

“Orada hiçbir kimse bulamadınızsa, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, «Geri dönün!» denilirse, hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah, yaptığınızı bilir.”

Tefsir kitaplarında bu ayetlerin sebab-i nüzûlü ile ilgili iki farklı rivayet zikredilmektedir. Önce kaynaklarda daha çok zikredilen, sonra da diğer rivayet gösterilecektir. Başta Taberî olmakla bazı müfessirlerin Adiy b. Sâbit'ten rivayet ettikleri rivayet şöyledir: Ensar'dan bir kadın Hz. Peygamber'in yanına gelerek şöyle dedi: *“Ey Allah'ın Resûlü! ben evimde ister babam ister oğlum olsun kimsenin görmesini istemediğim bir elbise ile bulunabilirim. Ben bu halde iken babam veya ailemden birisi içeri gelebilir. Ne yapmam gerekir?”* diye sordu. Bu olay üzerine yukarıdaki ayetler nazil oldu.²²⁸

Konuyla ilgili diğer rivayet ise şöyledir: Cahiliye döneminde evlere, hücum edercesine girilirdi. Ziyaretçi eve girdikten sonra *“Girdim”* diye seslenirdi. Çok defa, ev sahibinin ailesiyle, onları başkalarının görmesi uygun olmayan bir şekilde oldukları vâkî olurdu. Bu hal ise üzüntü verip gönülleri yaraladığı gibi evleri emniyet ve huzurdan yoksun kılıyordu. Böyle yapmaktan sakındırılması ve Müslümanların yüksek bir edebe yönlendirilmesi, ev halkına güven verip, onlardan kuşkuyu gidermek için,

²²⁸ Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 87; Vâhidî, *a. g. e.*, s. 334; Kurtubî, *a. g. e.*, XII, 213; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîl*, VI, 410; İbn Kesîr, VI, 39; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 186.

girmeden önce izin isteme ve selam verme adabı öğretilmek üzere yukarıdaki ayetler nazil olmuştur.²²⁹

55. ayet:

“Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaat etti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkar ederse, işte bunlar asıl büyük günahkarlardır.”

Müslümanlar ister hicretten önce ister hicretten sonra olsun devamlı düşmanlarla çarpışmanın zorluklarından ve bu husus karşısında başlarına gelebilecek tehlikeden korkarak bir türlü silahı bırakamadıklarının kuşkusu içerisinde yaşamaktaydılar. Sonunda bu durumu Hz. Peygamber'e arz etmişler ve bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil olmuştur. Ayetin sebep-i nüzûlü ile ilgili olan rivayet kaynaklarda şöyle geçmektedir.

Ebü'l-Âliye'nin Übey b. Ka'b'dan rivayet ettiğine göre; Resulullah (sav), kendisine vahiy geldikten sonra, on yıl Mekke'de ashabıyla birlikte korku içerisinde kaldılar. Gizliden ve açık olarak Allah'ın dinine davet ettiler. Daha sonra Allah Resulü'ne Medine'ye hicret emri verildi. Orada da korku içerisinde olduklarından sabah-akşam silahla dolaşmaktaydılar. Ashabdan biri Hz. Peygamber'e gelerek; *“Ey Allah'ın Resulü, devamlı korku ve tehlike içinde mi yaşayacağız, silahı bırakıp güvenlik ve huzur içinde yaşayacağımız bir gün gelecek mi?”* diye sordu. Hz. Peygamber: *“Aradan fazla zaman geçmeyecek ki, sizden herhangi biriniz kalabalıklar arasında üzerinde hiç bir silah olmadan rahatça oturmuş olacaktır”* buyurdu. Bu sözün üzerinden çok zaman geçmeden yukarıda bahsedilen ayet nazil oldu. Yüce Allah kısa zaman içinde peygamberini Arap yarımadasına hakim kıldı. Silahlarını bıraktılar ve güven üzerine oldular.²³⁰

²²⁹ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, X, 414; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 169; Emiroğlu, *a. g. e.*, VIII, 175.

²³⁰ Hâkim, *a.g.e.*, II, 435; Vâhidî, *a.g.e.*, s. 388; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 214; İbn Kesîr, *a.g.e.*, VI, 19; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, s. 188; *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VI, 215; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 282; Komisyon, *Kur'an Yolu*, IV, 92.

Bu ayet-i kerime bizlere iman ederek salih amel üzerinde olacağımız sürece yer yüzünde hakim olacağımızı, bunun aksine bir hayat yaşadığımızda ise zayıflayacağımızı anlatmaktadır. Nitekim tarih boyu Müslümanlar olarak bunun şahidi olmaktayız. Yukarıda bu sûrenin hemen hemen çoğu ayeti ile ilgili sebab-i nüzûller olduğunu söylemiştik. Böylece bunlardan bazılarını izah ederek konuya aydınlık getirmeye çalıştık.

B. AYET SAYISI VE İÇERİĞİ

Nûr sûresi Şamlılar, Küfeliler ve Basralılara göre 64, Humuslulara göre 63, Mekke ve Medinelilere göre ise 64 ayettir. Genel kabul ise 64 ayet olması üzeredir. Kelime sayısı 1330, harf sayısı 5330'dur. Sûrenin fâsılaları ن، م، ل، ر، ب harfleridir.²³¹ Sûrelerdeki ayet sayılarının hangi sebeplerden dolayı farklı olduğunu ve Fâsıla konusunu Mü'minûn sûresinin ayet sayısını izah ederken anlatmıştık. Şimdi burada Nûr sûresindeki ayet sayılarının hangi sebepten dolayı farklı gösterildiği ve ayetlerdeki fâsılalar izah edilecektir.

Şamlılar, Küfeliler ve Basralılar sûrenin (بالغدو والاصال) ifadeleri ile biten 36 ve (يذهب بالابصار) idafeleri ile biten 43. ayetlerini ayrı birer ayet gibi kabul ederken Medineliler ve Mekkeliler bu ayetleri kendilerinden sonraki ayetlerle birlikte bir ayet gibi kabul etmişlerdir. Bundan dolayı da ayet sayısını 62 olarak göstermişlerdir. Humuslular ise sûrenin (لاولي الابصار) ifadeleri ile biten 44. ayetini kendisinden sonraki ayetle birlikte bir ayet gibi kabul ettiklerinden dolayı sûredeki ayet sayısını 63 olarak göstermişlerdir.²³² Yapılan yorumlara bakıldığında sûredeki ayet sayılarının çeşitli gösterilmesinin sebebi iki ayetin tek bir ayet gibi kabul edilmesinden ileri geldiği görülmektedir.

Sûredeki fâsılalara geldiğimizde ise burada sadece 36. ayet والاصال kelimesinin son harfi olan ل harfi ile, 38 ve 39. ayetler الحساب ve حساب kelimelerinin son harfi olan ب harfi ile bitmektedir. 37, 40, 42, 43, 44, 45 ve 57. ayetlerin sonu ر harfi, diğer ayet sonları ise ن ve م harfleri ile bitmektedir.

²³¹ Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 129; Şîrbînî, *a.g.e.*, II, 595; Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3466; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 140; Yaşaroğlu, "Nûr Sûresi", *a.g.e.*, XXXIII, 247.

²³² İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-Efnân fi 'Uyûni 'Ulûmi'l-Şur'ân*, s. 296; Sehâvî, *a.g.e.*, I, 209; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 611.

C. FAZİLETİ

Sûrenin fazileti ile ilgili temel hadis kaynaklarında herhangi bir rivayete rastlanılmamaktadır. Konuyla ilgili rivayetler Hakim'in *el-Müstedrek'i*, Beyhakî'nin *Şu'abü'l-Îmân'ı* ve bazı tefsir kitaplarında geçmektedir. Bu hadislerden biri yukarıda sûrenin adı ile ilgili bölümde zikredilen Hz. Ömer'in Küfe ehline bir takım sûrelerle birlikte "Nûr sûresini de öğrenin" şeklinde talimat verdiği hadistir.²³³ Yine başka bir hadiste; "Tevbe sûresini öğrenin, hanımlarınıza da Nûr sûresini öğretin ve onları gümüş ile bezeyin" ifadeleri geçmektedir.²³⁴ Diğer rivayet ise Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği; "Kadınlarınızı yüksek köşklere yerleştirmeyiniz, onlara yazı yazmayı da öğretmeyiniz. Onlara Nûr sûresini öğretiniz" hadisidir. Fakat bu hadisin uydurma olduğunu belirten görüşler de vardır.²³⁵ Bir diğer rivayette ise; "Erkeklerinize Mâide, kadınlarınıza da Nûr sûresini öğretin" buyrulmaktadır.²³⁶

D. KONUSU

Nûr sûresinin üzerinde durduğu temel konular, zina ve zina ile ilgili hükümler, kazf (iffetli bir kimseye zina iftirasında bulunma) ve mülâne (kadının, kendisini zina ile itham eden kocasıyla yeminleşmesi) hükümleri, aile ve toplum ilişkileri, bazı ahlak kuralları, örtünme, mümin, kafir ve münafıkların durumu, Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti, Allah'a ve Peygamberine itaatin gereği gibi mevzulardır.²³⁷ Genel konularla ilgili bilgi verildikten sonra şimdi de hangi ayet gruplarının hangi konulardan bahsettiği üzerinde durulacaktır.

²³³ Bkz: Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 89 (Hadis № 2226). Hadisin isnadı "hasan"dır; Merâğî, *a.g.e.*, XVIII, 66.

²³⁴ Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 82 (Hadis № 2213). Hadisin râvîleri sikadır.

²³⁵ Hâkim, *a.g.e.*, II, 430; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 90 (Hadis № 2227); Bu hadisle ilgili olarak Hâkim sahih olduğunu söylerken, Zehebî'nin *Telhîs'*inde ve Beyhakî'nin *Şuabü'l-Îmân'*ında hadisin (râvîlerinden biri olan Abdü'l-Vehhâb b. Dahhâk'ın yalancı olduğundan dolayı) uydurma olduğu kaydedilmektedir. Beyhakî hadisi Hâkim'den kaydettiği isnatla zikrettikten sonra başka bir isnat ile benzer bir rivayet bulunduğunu, fakat bu rivayetin de "münker" olduğunu söylemektedir. Bkz: Hâkim, *a.g.e.*, II, 430; Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 90 (Hadis № 2227); Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 157; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî ed-Dımaşkî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, thk. Emîr el-Hasan en-Nu'mânî, Yusuf Abdurrahman Mer'âşlî, Beyrut: Dâru'l-Mârife, t.y , II, 396.

²³⁶ Bu hadise de senedindeki zayıflıktan dolayı "zayıf" ve "mürsel" denmiştir. Bkz: Beyhakî, *a.g.e.*, IV, 77 (Hadis № 2205)

²³⁷ İbn Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 140; Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, çev. M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ. Hakkı Şengüler, Hikmet Yayınları No: 10, İstanbul, 1968, VI, 373; Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîde ve's-Şerî'a ve'l-Menhec*, I-XXX, 2. b., Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Dımaşk h.1418, XVIII, 119.

1-10. ayetler: Zina eden erkekler ve zina eden kadınlarla ilgili gerekli hükümlerden ve cezalardan bahsedilmekte, böyle kimselerin kendileri gibi zina eden kimseler ile evlenebilecekleri kaydedilmektedir. Daha sonra namuslu kadınlara iftira edenlerin bu söylediklerini ispat etmeleri, bu iftiranın cezası ve lanetleşme usûlünden bahsedilmektedir. Sûrenin 1. ayetinde; *“Bu, indirdiğimiz ve hükümlerini farz kıldığımız bir sûredir. Düşünüp öğüt almanız için onda apaçık ayetler indirdik”* buyrulmaktadır. Sûreye böyle bir manaya gelen ayetle başlanması kendinden önceki Mü’minûn sûresi ile bir münasebetin (Tenâsübü’s-suver) olduğunu göstermektedir. Mü’minûn sûresinin son ayetleri; *“Sizi boşuna yarattığımızı mı zannettiniz”* ifadesi ile bitmektedir. Nûr sûresinin ise yukarıda kaydedilen ayetle başlaması ile, insanın amaçsız yaratılmadığı, hangi amaçla yaratıldığı ve kendisinden nasıl bir ibadet ve eylemlerin beklenildiği açıklanmaktadır. Böylece bu ve benzeri konularda iki sûre arasındaki tenâsüb dikkat çekicidir.²³⁸

11-25. ayetler: Bu ayetlerde Hz. Aişe’ye karşı yapılan büyük iftiradan bahsedilmektedir. O’na karşı bu ifirayı yapanların şahit getirmeleri gerektiği, aksi takdirde yalancılardan sayılacakları haber verilmektedir. Ayrıca bu türlü olaylarda kesin bilgi olmadan konuşmanın ve dedikodu yapmanın da azaba sebep olabileceği bilgisi verilmektedir. Daha sonra Hz. Ebû Bekir ailesinden, iftira yapanları affetmeleri istenmekte ve bu davranışın ilahi affa sebep olacağı bildirilmektedir.²³⁹ Son olarak bu bölümde namuslu kadınlara iftira yapanların lanetlenmiş oldukları ve cezaya uğrayacakları belirtilmektedir.

27-34. ayetler: Bu bölümde başkalarının evlerine izinsiz ve selam verilmeden girilmemesi gerektiği, mümin erkek ve kadınların birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiği ve mahremlik kuralları hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra meşru evlilik emredilmekte ve bu konuda yardıma ihtiyacı olanlara destek olunması konusu teşvik edilmektedir. Ayrıca burada iffetin toplum hayatı için hakim kılınması istenmektedir.

35-40. ayetler: Bu bölümdeki ayetlerde iman, küfür ve nifaktan bahsedilmekte, ilahi nurun feyzinden aydınlanan evlerdeki insanların Cenâb-ı Allah’a karşı

²³⁸ Bikâî, *a.g.e.*, XIII, 201.

²³⁹ Bu olay İslam tarihinde “İfk Hadisesi” olarak bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz: Mustafa Fayda, “İfk Hadisesi”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 507-509.

sorumluluklarını gerektiği gibi yerine getirmeleri ve Allah'ın onları mükafatlandıracağı, ilahi nurdan mahrum kalanların ise küfür ve inkar yolunu tutanlar olduğu ve böyle kimselerin amellerinin boşa çıkacağı haber verilmektedir.

Bu ayet-i kerimeler 35. ayetten itibaren ع harfi ile başlayıp, 40. ayetin sonunda yine ع harfi ile bitmektedir. Bu Kur'an'daki özel bir bölümü ifade eden rüku' alametidir. Yani bu iki ع harfi arasındaki ayetler bir konudan bahsetmektedir. Bu bölüm içerisinde de özellikle sûrenin de ismini kendisinden almış olduğu "Nûr" kelimesi dikkat çekmektedir. Nûr kelimesi bu bölüm içerisinde 7 defa geçmektedir. Müminler için bir kurtuluş vesilesi olan bu nur, kafirler için ise mahrum kaldıkları bir özellik olarak anlatılmaktadır. Konunun iyi anlaşılması için buradaki ayetler arası münasebetin biraz izah edilmesi uygun görülmektedir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre Allah'ın göklerin ve yerin nuru olması, Allah'ın gökleri ve yeri aydınlatması ve nurlandırması şeklinde izah edilmektedir. Göklerin ve yerin ayakta durması, aynı zamanda onların nizamı da bu nûra bağlıdır. Allah'ın nûrunun misalı ile Kur'an ve Müminlerin kalplerindeki iman nûru kastedilmektedir. Yani müminlerin kalplerindeki iman nuru ile Kur'an nûru üst üste olduğu zaman ayette belirtilen "nûr üstüne nûr" olmaktadır.²⁴⁰ Bahsedilen bu nûr ister mescidlerde ister Allah'ın isminin yüceltilmesine sebep olan bütün evlerde var olmaktadır. İşte bu hidayet ve nûrun üzerinde vakıf olduğu şahıslar Allah tarafından burada beyan edilmekte ve onların Allah'ı her zaman/sabah-akşam zikreden, namazlarını kılıp, zekatlarını veren ve hiçbir ticaretin ve dünyevi menfaatin kendilerini Allah'a ibadet ve itaatten alıkoyamadığı gerçek müminler olduğu beyan edilmektedir.

35. ayette bu nûrdan bahseden Cenâb-ı Allah, 36-38. ayetlerde kimlerin buna mazhar olacağını haber vermektedir. Bu ayetlerin ihtiva ettiği ince manaların uyumu son derece dikkate değerdir. Allah Teâlâ, göklerde ve yerde bulunan nûru ile müminlerin kalplerindeki nûrunu bir arada zikretmektedir. Yani iman nûrunun var olduğu topluluklar gerçek müminlerin yaşadıkları topluluklardır. Keza vahiy ve iman nûrunu kaybetmiş olan bir topluluk ise ölüdür. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Abdullah b. Amr tarafından nakledilen bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır: "Allah

²⁴⁰ Semerkandî, *a.g.e.*, II, 440; Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh b. Nâsır es-Sa'dî, *Tefsîrû'l-Kerîmî'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân (Tefsîrû's-Sa'dî)*, 1. b., y.y., Müessesetü'r-Risâle, 1420/200, s. 568; Seyyid Kutub, *a.g.e.*, X: 437.

Teâlâ, insanları karanlıkta yaratmış, sonra onlara nûrunu sunmuştur. Bu nûrdan nasibini alan hidayete ermiştir. Bundan nasip almayan ise sapmıştır. Ben bu sebeple şöyle diyorum: Allah'ın bildiği hususları kalem yazmış, mürekkebi kurumuştur."²⁴¹

39. ve 40. ayetlerin yer aldığı sonraki kısımda ise Allah'ın nurunun kimlerden esirgendiği ve kimlere nasip olmadığı anlatılmaktadır. Böylece burada inkar eden kafirlerin yukarıda bahsedilen nimetlerden ve nurdan mahrum edilecekleri ve yaptıkları tüm amellerin boşa gideceği haber verilmektedir. İşte bu kimseler "*Allah kime nur vermez ise onun hiçbir nuru olmaz*"²⁴² ifadelerinde bahsedilen inkarcılar olmaktadır. Ayette bu gibi insanların beklemekte oldukları sonucun bir serâp misali boşa çıkacağını anlatan benzetme, bir hadisi şerifte şöyle anlatılmaktadır. Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen rivayette Hz Peygamber'in kıyamet günündeki tecelli ile ilgili söyledikleri şöyledir: "*Cehennem getirilir ve içilecek bir su kaynağı gibi gösterilir. Yahûdîlere sorulur:*

-Dünyada iken neye tapınıyordunuz?

-Allah'ın oğlu Üzeyr'e tapınıyorduk.

-Yalan söylediniz, Allah'ın ne eşi vardır, ne de oğlu! Şimdi ne istiyorsunuz?

-İçmek için bize su vermeni istiyoruz!

-Hadi için bakalım!

Onların hepsi gördükleri serâbın içine, su zannettikleri Cehenneme düşerler.

Sonra Hıristiyanlara sorulur:

- Dünyada iken neye tapınıyordunuz?

- Allah'ın oğlu İsa'ya tapınıyorduk.

-Yalan söylediniz, Allah'ın ne eşi vardır, ne de oğlu! Peki şimdi ne istiyorsunuz?

-İçmek için bize su vermeni istiyoruz!

-Hadi için bakalım!

*Onların da hepsi gördükleri serâbın içine, su zannettikleri Cehenneme düşerler.*²⁴³ İşte hadis-i şerifte de görüldüğü üzere bâtıla uyan herkesin akibeti böyledir. Bağlandığı bâtıl esaslar en muhtaç olduğu zamanda kendisine bir fayda vermez. Yapılan

²⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 220 (Hadis №: 6644).

²⁴² Nûr, 24/40.

²⁴³ Buhârî, "Tevhîd", 24 (Hadis №: 7439).

tüm yorumlardan da görüldüğü gibi bu bölümdeki ayetler içerisinde mükemmel bir uyum bulunmaktadır.

41-46. ayetler: Bu ayetlerde Cenâb-ı Allah göklerde uçan kuşların tesbihinden, bulutlardan ve onlardan yağın doludan, şimşegin parıltısından, gece ve gündüzün birbirini takip etmesinden ve canlıların sudan yaratılmasından bahsederek insan tefekkürüne hitap etmektedir. Esasen Allah'ın Nûr'u bu örneklemedeki gibi bütün mevcudatta görülmektedir.

47-57. ayetler: Bu bölümdeki ayetlerde münafıkların ve müminlerin hüküm ve itaat konusunda Allah Resulü'ne karşı gösterdikleri tavırlardan bahsedilmektedir. Münafıkların bu durum karşısında edebe uygun davranmadıkları, müminlerin ise halisane edep ve itaatle davrandıkları görülmektedir. Böylece bunun üzerine müminlere imanları ve salih amelleri karşılığında yeryüzünde Allah'ın halifeliği ve dinde sebat ve kafirlere karşı zafer vaadedilmektedir.

58-61. ayetler: Burada aile içi meselelerden bahsedilerek çocukların anne ve babalarının özel odalarına hangi saatlerde izinsiz girebileceklerinden, akrabalar arası yapılan ziyaret adaplarından bahsedilmektedir.

62-64. ayetler: Bu ayetlerde ise herkesi ilgilendiren bir konu için toplanılmış bir mecliste Allah Resulü'nden izin almadan meclisin terkedilmemesi istenmekte ve böyle bir durumda emre muhalefet edenlerin azaba uğrayacakları haber verilmektedir. Son olarak her şeyin Allah'a ait olduğu, O'nun her şeye vâkıf olduğu ve insanların dönüşlerinin kendisine olduğu bilgileri ile sûre son bulmaktadır. Aslında bu ayet-i kerime sûrenin bütününü özetleyen bir manaya sahiptir. Biz Nûr sûresine baktığımızda bu ayeti, bu ayete baktığımızda ise Nûr sûresinin bütününü görüyoruz. Bu tablo Kur'an'a mahsus bir mucizedir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, konunun başında Nûr sûresinin genel olarak bahsettiği mevzuları kaydetmiştik. Bu mevzular yapılan bazı fiilleri ihtiva etmektedir. Sûrenin esas konusu olan Nûr açısından bakılırsa, zina, iftira, dedikodu, inkar ve nifak gibi hususları yapanların Yüce Allah'ın nûrundan mahrum kalacaklarını, affetmek, mahremlik kurallarına uymak, meşru evlilik, yardımlaşma, iman, tesbih, zikir, namaz,

zekat, tefekkür ve âdap konularında hassasiyet gösterenlerin ise ilahi rahmetten ve nurdan istifade edeceklerini söylemek mümkündür.

II. NÛR SÛRESİNDEKİ KİRÂAT FARKLILIKLARI

Mü'minûn Sûresinde bu bölümü işlerken usûl kaidelerini de sûreden örnekler vererek izah etmiştik. Usûl kaideleri bütün sûreler için aynıdır. Bundan dolayı bu bölümde usûl ile ilgili kurallara tekrar yer verilmeyecektir. Burada manaya etki eden ve etmeyen kırâat farklılıkları izah edilmeye çalışılacaktır.

A. MANAYA ETKİ EDEN KİRÂAT FARKLILIKLARI

1. فَرَضْنَاهَا Kelimesi. (1. Ayet)

سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَتَذَكَّرُونَ

“(Bu) Bizim inzal ettiğimiz ve (hükümlerini üzerinize) farz kıldığımız bir sûredir. Belki düşünüp öğüt alırsınız diye onda açık seçik ayetler indirdik”.

Ayet-i kerimedeki فَرَضْنَاهَا kelimesinin okunuşunda kırâat alimleri ihtilaf etmişler. Cumhur bu kelimeyi “ra” harfî şeddesiz فَرَضْنَاهَا şeklinde okumuştur. İbn Kesîr ve Ebû Amr ise “ra” harfî şeddeli فَرَضْنَاهَا şeklinde okumuşlar.²⁴⁴ Bu okunuş tarzları müfessirler ve kırâatçiler tarafından farklı şekilde izah edilmiştir.

Şeddesiz okunuşun “farz kılmak” anlamına geldiğini söylemişler. Dolayısıyla ayetin anlamı; “Bu indirdiğimiz ve (hükümlerini) farz kıldığımız bir sûredir” şeklinde olmaktadır.

Şeddeli okunuşun ise iki farklı şekilde izahı yapılmıştır:

Birincisi: “Teksîr” yani çokluk ifade etmektedir. Burada mana; “Bu indirdiğimiz ve (içerisinde çok sayıda hükümleri) farz kıldığımız bir sûredir” şeklindedir.²⁴⁵

İkincisi: بیناها veya فصلناها ifadeleri ile izah edilmiştir. Yani “açıklamak veya ayırmak” anlamındadır. Böylece ayetin anlamı şöyle olmaktadır: “Bu indirdiğimiz ve (ondaki helal ve haramı) açıkladığımız ve ayırdığımız bir sûredir”.²⁴⁶

²⁴⁴ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 452; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 161; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 611.

²⁴⁵ İbn Atiyye, *a.g.e.*, IV, 161; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 129-130; Ukberî, *a.g.e.*, s. 278.

Görüldüğü gibi ayetteki bu farklı okunma şeddetsiz halinde hükümlerin farz kılınmasını, şeddeli okunuşta ise çokluk ve mübalağa veya açıklama ifade ediyor. Bu da sûrede çok sayıda helal ve haramın açıklandığını ve bunların her mükellefe kıyamete kadar farz olduğunu gösteriyor.

Ayetin sonundaki تذكرون kelimesindeki kırâat farklılığı çalışmamızın birinci bölümünde Mü'minûn suresinin 85. ayetinde izah edilmiştir. Burada da herhangi bir mana değişikliğine sebep olmamaktadır.

2. اَرْبَعُ Kelimesi. (6. Ayet)

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

“Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesidir”.

Burada kırâat açısından üzerinde ihtilaf edilen kelime اَرْبَعُ kelimesidir. Hafs, Hamza, Kisâi ve Halef bu kelimeyi merfu' okumuşken, Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb mensûb olarak اَرْبَعُ şeklinde okumuşlar.²⁴⁷

Kelimeyi “merfu” olarak okuyanlar bunu mübteda olan “şehadet” kelimesinin haberi anlamında okumuşlardır. Böyle olunca mana; *“Onların her birinin (iftira cezasını defedecek) şahitliği, Allah adına yapacakları dört şahitliktir”* şeklindedir.

“Mensûb” olarak okunması ise mefûl'un-mutlak olarak kabul edilmesinden dolayıdır. Bunu nasb yapan da “şehadet” kelimesinin اَنْ يَشْهَدَ şeklinde mastar olmasıdır. Burada mana; *“Onların her birinin Allah adına dört defa şahitlik getirmeleri vaciptir”* şeklinde oluyor.²⁴⁸

²⁴⁶ Zeccâc, a.g.e., IV, 27; Nehhâs, a.g.e., IV, 493; Ebû Zür'a, a.g.e., s. 494; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l- Mesîr, VI, 4.

²⁴⁷ Sûrenin 8. ayetinde geçen اَرْبَعُ kelimesinde herhangi bir ihtilaf yapılmamıştır. Kırâat farklılığı için bkz: Dâni, Câmiü'l-Beyân, s. 640; et-Teyisir, s. 161; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II, 330.

²⁴⁸ Zeccâc, a.g.e., IV, 32; İbn Hâleveyh, a.g.e., s. 260; Mekkî, Müşkilü'l-Râbi'l-Kur'ân, II, 118; Râzî, a.g.e., XXIII, 166; Kurtubî, a.g.e., XII, 172; Beydâvî, a.g.e., II, 117.

Ayet-i kerimede cenab-ı Allah iffetli hanımlara atılacak iftiranın ne kadar kötü bir amel olduğunu bildirmektedir. Buradaki kırâat farklılığı manaya zenginlik katmakta ve Kur'an'la Arapçanın bağının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

3. كِبْرُهُ Kelimeleri. (11. Ayet)

إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِآيَاتِكِ غُصْبَةً مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir guruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o, sizin için bir iyiliktir. Onlardan her bir kişiye, günah olarak ne işlemişse (onun karşılığı ceza) vardır. Onlardan bu günahın büyüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır”.

Ayet-i kerimede geçen لَا تَحْسَبُوهُ kelimesinin kırâat farklılığı çalışmamızın önceki kısmında Müminûn sûresinin 55. ayetinde geçtiğine göre burada tekrar açıklamaya gerek duymuyoruz. Diğer kırâat farklılığı olan kelime ise كِبْرُهُ kelimesidir. Cumhur bu kelimeyi “kef” harfî kesreli okumuşken, Ya’kûb “kef” harfî ötreli كِبْرُهُ şeklinde okumuştur.²⁴⁹

Bazılarına göre bu iki okunuş arasında herhangi bir fark yoktur. Her iki okunuş da mastardır. Ferrâ bunun kırâat açısından güzel olduğunu söylemiş ve Arapların; فُلَانٌ تَوَلَّى عَظْمًا كَذَا كَذَا “*Filan kişi şunun, şunun en büyüğünü üstlendi*” söylediklerini kaydetmektedir. Burada gördüğümüz gibi herhangi bir mana değişikliği bulunmamaktadır.²⁵⁰

Zeccâc ve bazılarına göre ise كِبْرُهُ okunduğu zaman mana; “*bu günahı üstlenen*” şeklinde iken, كِبْرُهُ okunduğunda ise “*bu günahın en büyüğünü üstlenen*” şeklinde anlaşılmaktadır.²⁵¹ Râzî ise bunu; “*bu işin en büyüğünü üstlenen*” şeklinde tercüme etmektedir.²⁵²

Böylece buradaki kırâat farkı birbirine yakın manalar ihtiva etse de كِبْرُهُ okunuşunda her kesin aynı günahı işleyerek aynı cezayı hakk ettiği, كِبْرُهُ okunuşunda ise

²⁴⁹ İbn Ğalbûn, *a.g.e.*, s. 459; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 331; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 97.

²⁵⁰ Ferrâ, *a.g.e.*, II, 251.

²⁵¹ Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 35.

²⁵² Bkz: Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 174.

bu iftiraya sebep olan ele başı kişinin daha büyük bir günah işlediği ve en ağır cezayı onun hakk ettiği manası anlaşılmaktadır. Böylece mana daha kapsamlı olmaktadır.

4. **اِيَّهَ** Kelimeleri. (31. Ayet) **غَيْرَ, جُيُوبَهُنَّ**

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ
بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ
إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوْ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولَى الْإِرْبَةِ مِنَ
الرِّجَالِ أَوْ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا
إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا إِنَّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini teşhir etmesinler. Baş örtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mümin kadınlar), ellerinin altında bulunanlar (köleleri), erkeklerden, ailenin kadınına şehvet duymayan hizmetçi vb. tâbi kimseler, yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılсын diye ayaklarını yere vurmasınlar (Dikkatleri üzerine çekecek tarzda yürümesinler). Ey müminler! Hep birden Allah'a tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz”.

Burada üzerinde kırâat farklılığı olan kelimeler **غَيْرَ, جُيُوبَهُنَّ** ve **اِيَّهَ** kelimeleridir. Bu kelimelerden sadece **غَيْرَ** kelimesinin okunuşu ayet üzerinde manaya etki etmektedir. Diğer kelimelerin de izahını ve kırâat açısından farklı okunmasının sebeplerini ayetteki sırasına göre burada izah etmeye çalışacağız.

جُيُوبَهُنَّ kelimesindeki kırâat farklılığını 27. ayette konuyla ilgili olan başlık altında izah edeceğiz. Fakat şunu da ilave edelim ki burada durulduğu (vakıf yapıldığı) zaman Ya’kûb “isbât” ederek kelimenin sonunu “sakin he” ziyadesi ile **جُيُوبَهُنَّ** şeklinde okumaktadır. Yine bu ayette geçen **مِنْ زِينَتِهِنَّ** de Ya’kûb kelimenin sonunu **زِينَتِهِنَّ** şeklinde isbât yapmaktadır. Böylece bu ayette Ya’kûb’un iki isbâtı mevcuttur.

Ayetteki غَيْرَ kelimesinin fetha ile غَيْرَ şeklinde okunmasının sebebi ise şöyle izah edilmektedir. Fetha ile okunduğu zaman “istisnâ” veya “hâl” olmaktadır. Kesre ile okunduğu zaman ise “sıfat”, “bedel” veya “beyân” hükmündedir.²⁵³

İstisnâ olduğu zaman ayetin anlamı; “Zinetlerini (kadınlara) meyli olanlar müstesna, tabi olanlara (erkeklere) gösterebilirler” şeklinde,

Hâl olduğu zaman; “Kadınlara (yaklaşmakta) acze düşmüş olup onlara tabi olan erkeklere zinetlerini gösterebilirler” şeklinde,

Sıfat olduğu zaman ise; “Kadınlara karşı erkekliğini yitirmiş olan tabiler (erkekler) onların zinetlerini görebilir” şeklinde olmaktadır.²⁵⁴

Kesreli okunması arap dili açısından daha da kuvvetli olsa da mensûb olarak okuyanlar da isabet etmişlerdir. Böylece mana birbirine yakın ifadelerle anlatılmaya çalışılmış ve bu farklılık kırâate zenginlik katmıştır.

Ayetteki son kıraat farklılığı olan أَيُّ kelimesi ise İbn Âmir tarafından أَيُّ şeklinde ötre ile okunmuştur. İbn Âmir burada, Zuhruf sûresi 49. ayette geçen أَيُّ السَّاجِرُ ve Rahman sûresi 31. ayetteki أَيُّ النَّعْلَانِ de “he” harfini zamme ile okumuştur. Bu okunuş tarzı vasıl haline aittir. Vakıf yapıldığı zaman Ebû Amr, Kisâî ve Ya’kûb kelimenin aslına işaret için “elif” üzerine أَيُّ şeklinde, diğerleri ise resm-i hatta tabi olmak için sükun üzerine أَيُّ şeklinde okumuşlar.²⁵⁵

Ötre ile okuyanların konuyla ilgili izahı şöyledir: “Eliften önce olduğuna göre “he” meftuh idi. Fakat iki sakinin bir arada gelmesinden (ictimâ-i sakineyn) dolayı elif düşünce, hareke bakımından önceki “ya” harfine tabi olur”. Bir diğer görüşe göre ise bunun izahı, ““he” harfinin bizzat kelimenin kendisinden kabul edilmesi”dir. Fakat bu görüş Ebû Ali tarafından çok zayıf olarak nitelendirilmiştir.²⁵⁶

²⁵³ İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 261; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 614.

²⁵⁴ Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 123; Semerkandî, *a.g.e.*, II, 437; Ebû Zür’a, *a.g.e.*, s. 497; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VI, 34; Ukberî, *a.g.e.*, s. 280; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 236.

²⁵⁵ Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 614.

²⁵⁶ İbn Atiyye, *a.g.e.*, IV, 180; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 210; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 237; Nesefî, *a.g.e.*, III, 141.

Buradaki kırâat ihtilafı şive farklılığından ileri gelmektedir. Ayrıca her ne kadar farklı yorumlar yapılsa da biz bu okunuş şekillerinin Hz. Peygamber'den gelen bir kırâat olarak sabit olduğuna inanır ve bu gerekçeyle onu kabul ediyoruz.

5. مُبَيِّنَاتِ Kelimesi. (34.Ayet)

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُّبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِّنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ

“Yemin olsun ki Biz, size açıklayıcı ayetler, sizden önce geçmiş olanlardan misaller ve takva sahiplerine de bir öğüt indirdik”.

Ayet-i kerimede geçen مُبَيِّنَاتِ kelimesi Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb tarafından “ya” harfi fethalı olarak مُبَيِّنَاتِ şeklinde, diğerleri tarafından ise yukarıda olduğu gibi “ya” harfi kesreli olarak okunmuştur.²⁵⁷

مُبَيِّنَاتِ şeklinde kesreli okunduğu zaman kelime “ism-i fâil”, مُبَيِّنَاتِ şeklinde fethalı okunduğunda ise “ism-i mef'ûl” olmaktadır.²⁵⁸ Buna göre de ayetin anlamına etki etmektedir.

Kelimenin farklı okunuşu ile ilgili bazı izahlar yapılmıştır:

Kelime fetha ile okunduğu zaman, bu ayetlerde herhangi bir anlaşmazlığın kalmadığı ve açıklanmış olduğu manası verilmekte ve fiil burada Allah'a isnat edilmektedir. Yani Allah bu ayetleri açıkladı denilmektedir. Böylece ayetin anlamı; “Size açıklanmış ayetler indirdik” şeklinde olmaktadır.

Kesre ile okunduğu zaman ise, fiil ayetlere isnat edilmekte ve sizin için helal ve haramı açıklayanın ayetler olduğuna işaret edilmektedir. Burada ise ayetin anlamı; “Size (helal ve haramı) açıklayan ayetler indirdik” şeklindedir.²⁵⁹

Ayrıca şunu da belirtelim ki burada açıklanan ayetlerden murat, (üzerinde ihtilaf olan kelime مُبَيِّنَاتِ şeklinde fethalı okunduğunda) bu sûredeki hükümler ve hadlerle ilgili

²⁵⁷ Bu kelime Nûr sûresinde iki defa geçmektedir. Bir diğeri ise sûrenin 46. ayetindedir. Orada da aynı şekilde manaya etki edeceğinden tekrar izaha ihtiyac duyulmayacaktır. Kırâat farklılıkları için bkz: Dâni, *et-Teyisîr*, s. 162; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 615; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 99.

²⁵⁸ Pânîpetî, *a.g.e.*, VI, 399.

²⁵⁹ Bkz: Ferrâ, *a.g.e.*, II, 255; Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 43; Ebû Züür'a, *a.g.e.*, s. 498; İbn Atiyye, *a.g.e.*, IV, 181; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, s. 258.

olarak beyan olunan, açıklanan ayetlerdir. (Kesreli olarak مُبَيَّنَاتٍ şeklinde okunduğunda ise) buradaki ayetlerden murat, sûredeki hükümleri ve hadleri açıklayan ayetlerdir.²⁶⁰

Burada da gördüğümüz gibi ayetler bazen hükümleri açıklayıcı olmakta, bazen de kendileri başka ayetler tarafından açıklanmaktadır. Buna örnek olarak şu ayetleri verebiliriz: Âl-i İmrân sûresinde geçen bir ayette Allah: *“Size ayetlerimizi açıkladık”*²⁶¹ buyurarak burada ayetlerin kendisi tarafından açıklandığını söylemektedir. Tevbe sûresinde geçen; *“Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir sûrenin müminlere indirilmesinden çekinirler”*²⁶² ayetinde ise haber verecek ve açıklayacak olanın sûre olduğuna dikkat çekilmektedir. İşte bu ayette de, kesreli okunduğunda kastedilen açıklayıcı ayetler, fethalı okunduğunda ise açıklanan ayetler olmaktadır.

6. **يُوقَدُ ve دُرِّيُّ Kelimeleri. (35. Ayet)**

الْمُصْبَاحُ فِي رُجَاةٍ الزُّجَاجَةِ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيُّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ

“O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir. (O fanus) doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur”.

Ayet-i kerimede üzerinde ihtilaf olan kelimeleri ayrı ayrı izah ederek mana üzerindeki etkisini anlatmaya çalışacağız. Önce, Allah’ın nurunun bir temsil ile açıklanmış olduğu دُرِّيُّ kelimesi üzerinde durulacaktır.

Bu kelime çoğunluk tarafından yukarıda olduğu gibi, “dal” harfi ötreli, “ye” harfi şeddeli, medsiz ve hemzesiz olarak دُرِّيُّ şeklinde okunmuştur. Kelime, Ebû Amr ve Kisâî tarafından “dal” ve “ra” harfleri kesreli, medli ve hemze ile دُرِّيِّ şeklinde, Ebû Bekir ve Hamza tarafından ise aynı şekilde, fakat “dal” harfi ötreli olarak دُرِّيِّ şeklinde okunmuştur.²⁶³

Bu kelimenin kırâat ihtilafı üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır. Fakat esas olan iki görüş vardır.

²⁶⁰ Bkz: Beydâvî, *a.g.e.*, II, 123; Neseî, *a.g.e.*, III, 144.

²⁶¹ Âl-i İmrân, 3/118.

²⁶² Tevbe, 9/64.

²⁶³ İbn Ğalbûn, *a.g.e.*, s. 460; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 162; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 322.

Birincisi: دُرِّيٌّ (durriyyun) okunduğu zaman bu kelime الدر (ed-durri) kelimesine mensuptur ve “inci gibi parlayan” anlamındadır. Böylece ayetin anlamı; “o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir” şeklinde olmaktadır.

İkincisi: دُرِّيٌّ (durrîun) ve دِرِّيٌّ (dirrîun) okunduğu zaman ise bu kelime الدَّرُّ (ed-dir'u) mastarında olup birincisi فُعِّلٌ (fu'îlun) ikincisi ise فِعِيلٌ (fi'îlun) veznindedir. Kelime, “def etmek”, “savuşturmak” anlamına gelmektedir. Bu mana üzerine farklı şekillerde izahlar yapılmıştır. Örneğin “ışığının şiddetinden kendisine bakılamayan”, “aydınlık saçan ve parlayan olduğu için bakışları def eden” vb. gibi. Bir başka izahta, “nuru ile karanlığı def eden” veya “parlaklığından dolayı birbirini def eden” manası verilmiştir. Burada ise ayetin anlamı; “O fanus da sanki karanlığı def eden veya parlayan bir yıldız gibidir” manalarına gelmektedir.

Burada bazıları her iki okunuşun da aynı manaya geldiğini söylerken bazıları ise zamme ile “karanlığı def eden”, kesre ile “parıldayan (Zühre yıldızı gibi büyüklüğü bilinmeyen) yıldız” anlamına geldiğini söylemişlerdir.²⁶⁴

Genel olarak bakıldığında esas olanın bu kelimenin الدَّرُّ (ed-dir'u) den müştak olması ve sahip olduğu parlaklık ve nurdan dolayı karanlıkları def etmesidir. Yani aydınlatan bir yıldız gibi olmasıdır. Ayrıca bu kırâat farklılığından dolayı yapılmış olan yorumlar sayesinde yıldızların farklı özelliklerde olmalarının da bir izahı yapılmaktadır.

Ayet-i kerimede üzerinde ihtilaf olan ikinci kelime يُوقَدُ kelimesidir. Bu kelime Nâfi, İbn Âmir ve Hafs tarafından يُوقَدُ şeklinde, “ya” ötreli, “vav” sakin, “kaf” şeddesiz ve “dal” ötreli olarak okunmuştur. Ebû Bekir, Hamza, Kisâî ve Halef tarafından aynı şekilde fakat “te” harfî ile تُوقَدُ şeklinde okunmuştur. İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb tarafından ise kelimedeki bütün harfler fethalı ve “kaf” harfî de şeddeli olarak تُوقَدُ şeklinde okunmuştur.²⁶⁵

²⁶⁴ Bkz: Ebû Zür'a, a.g.e., s. 499; Beğavî, a.g.e., III, 345; Râzî, a.g.e., XXIII, 236; Kurtubî, a.g.e., XII, 261; Nesefî, a.g.e., III, 245; Celâleyn, a.g.e., 354; Dimyâtî, a.g.e., II, 615; Pânîpetî, a.g.e., VI, 401; Çetin, Kıraatların Tefsire Etkisi, s. 259.

²⁶⁵ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 456; Dâni, Câmiü'l-Beyân, s. 642; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II, 332.

أَوْقَدَ kelimesi filinden müştak olmakta ve müzârîdir. Müzekker siğasında olan bu fiil kandil (lamba) manasına gelen الْمَصْبَاحُ kelimesine²⁶⁶ nispet edilmektedir.

الرُّجَاجَةُ kelimesi aynı kökten gelmekte fakat burada müennes siğasında olarak kelimesine nispet edilmektedir.

تَوَقَّدَ kelimesi ise, fiil-i mâzî olarak تَفَعَّلَ veznindedir. Aslı تتوقد olan fiilin ikinci “te”si hafzedilmiştir ve bu fiil de يُوقِدُ gibi الْمَصْبَاحُ kelimesine nispet edilir.²⁶⁷ Bütün bu yorumlar eşliğinde ayetin anlamı:

تَوَقَّدَ ve يُوقِدُ okunduğunda; “(O kandil) doğuya da, batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur” şeklinde,

تَوَقَّدَ okunduğunda ise; “(O fanus) doğuya da, batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur” şeklinde olmaktadır.

İşte burada da kelimelerin kırâat farklılıkları onların nispet yerlerini değiştirmekte ve böylece manaya etki etmektedir. Ayrıca ayet-i kerimedeki yüce temsil üslubunu göstermekte ve ayetin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Her iki kelimedeki kırâat farklılıkları aynı anda imamlar tarafından aşağıdaki gibi okunmuştur.

دُرِّيُّ يُوقِدُ – Nâfi, İbn Âmir ve Hafs

دُرِّيُّ تَوَقَّدَ – İbn Kesîr, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb

دُرِّيُّ تَوَقَّدَ – Halef

دُرِّيُّ تَوَقَّدَ – Ebû Amr

دُرِّيُّ تَوَقَّدَ – Kisâf

دُرِّيُّ تَوَقَّدَ – Ebû Bekir ve Hamza

²⁶⁶Bazı yorumlara göre burada nispet edilen yıldız manasına gelen كوكب kelimesidir. Konuyla ilgili bkz: İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 262; Ebû Zür’a, *a.g.e.*, s. 500.

²⁶⁷ Ferrâ, *a.g.e.*, II, 252; Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 44; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 184; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l- Mesîr*, VI, 42; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 262; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 615.

Bütün bu farklılıklar göz önünde bulundurulursa ayetin genel manası üzerinde her okunuş tarzının yukarıda anlattığımız gibi etkileri bulunmaktadır. Konunun uzamaması adına tekrar her imama göre ayeti anlamlandırmaya gerek duymadık. Fakat konunun anlaşılması için Hafs ve Ebû Amr'ın okudukları üzerine ayetin manasına bakalım:

Ebû Amr'ın okuduğu kırâate göre ayetin anlamı; “*O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki (Müşteri ve Zühre yıldızı gibi) parıldayan bir yıldız gibidir. (O kandil) doğuya da, batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur*” şeklinde,

Hafs'ın okuduğu kırâate göre ise mana; “*O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir. (O fanus) doğuya da, batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur*” şeklinde olmaktadır.

7. **يُسَبِّحُ** Kelimesi. (36. Ayet)

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ

“(Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O’nu (öyle kimseler) tesbih ederler”.

Ayet-i kerimede önceki ayette geçen Allah'ın nurunun hangi evlerde parladığına bir işaret vardır. Yani bu ayet kendinden önceki ve sonraki ayetlerle birlikte daha güzel anlaşılmaktadır. Buradaki kırâat farklılığı **يُسَبِّحُ** fiilinin ma'lûm ve meçhûl olarak okunması üzeredir.

Cumhur bu kelimeyi “be” harfi kesreli olarak ma'lûm şeklinde **يُسَبِّحُ**, İbn Âmir ve Ebû Bekir ise “be” harfi üstün olarak meçhûl **يُسَبِّحُ** şekilde okumuşlardır.²⁶⁸

Cumhur'un okunuşunda fiil sonraki ayette geçen “yiğitler” anlamındaki رجال kelimesinin fiilidir.²⁶⁹ Yani tesbih edenler onlardır. Böyle okuyanlar ayeti bu kelimeye kadar okuyarak vakıf yaparlar. Yani ayetin sonundaki وَالْآصَالِ kelimesinde vakıf

²⁶⁸ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 456; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 162; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 332.

²⁶⁹ Bkz: Nûr, 24/37.

yapmazlar. Burada fiil ile fâil aynı anda okunmaktadır. Bu okunuş tarzında ayetin anlamı; “*Sabah akşam O’nu oralarda tesbih ederler*” şeklinde olmaktadır.

İbn Âmir ve Ebû Bekir’in okunuşunda ise fiil meçhûl olarak gelmektedir. Burada fâil zikredilmemektedir. İşaret ettiği nâib-i fâil ise yine sonraki ayetteki رجال kelimesidir. Bu tarz okuyanlar ayetin sonunda vakıf yapmaktadırlar ve رجال kelimesi yeni başlangıç olmaktadır. Burada ise mana; “*Sabah akşam O’na oralarda tesbih olunur*” şeklinde olmaktadır.²⁷⁰

Her ne kadar burada fiil ma’lûm ve meçhûl olarak okunmuşsa da her iki okunuşta Allah’ı sabah akşam tesbih edenlerin “yiğitler” anlamındaki kişiler olduğu görünmektedir. O kimseler ki onları bu tesbih ve zikirten hiçbir şey alıkoymamaktadır.

8. سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ Kelimeleri. (40. Ayet)

أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرِ لَجِّي يَعْشِبُهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ

“*Yahut (o kâfirlerin duygu, düşünce ve davranışları) engin bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir; (öyle bir deniz) ki, onu dalga üstüne dalga kaplıyor; üstünde de bulut... Birbiri üstüne karanlıklar...*”

Ayetteki “karanlıklar” anlamına gelen ظُلُمَاتٌ kelimesi Cumhuriyet tarafından yukarıda gördüğümüz gibi ötreli tenvin ile okunmuştur. İbn Kesîr ise bu kelimeyi kesreli tenvin ile ظُلُمَاتٍ şeklinde okumuştur. “Bulutlar” anlamındaki سَحَابٌ kelimesi ise İbn Kesîr’in râvîsi Bezzî tarafından tenvinsiz okunmuştur. Böylece Cumhuriyet tarafından; سَحَابٌ ظُلُمَاتٍ, Bezzî tarafından; سَحَابٌ ظُلُمَاتٍ, Kunbül tarafından ise; سَحَابٌ ظُلُمَاتٍ şeklinde okunmuştur.²⁷¹

Yukarıdaki kırâat farklılıklarına göre burada kelimelerin i’râb bakımından konumları değişmekte ve böylece manaya etki etmektedir.

Cumhuriyet okuduğu سَحَابٌ ظُلُمَاتٍ tarzında, ظُلُمَاتٌ kelimesi yeni bir başlangıç olmaktadır. Yani burada yeni bir cümle başlamaktadır. ظُلُمَاتٌ kelimesi haber olup,

²⁷⁰ Ferrâ, a.g.e., II, 257; Taberî, a.g.e., XVIII, 146; Ebû Zür’a, a.g.e., s. 501; Sa’lebî, a.g.e., IV, 387; Beğavî, a.g.e., III, 347; Kurtubî, a.g.e., XII, 276.

²⁷¹ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 457; İbn Ğalbûn, a.g.e., s. 461; Mekkî, et-Tebsıra, s. 611; Dâni, et-Teysîr, s. 162.

müpteda mahzûf olmaktadır. Böylece ayetin anlamı; “(Bu yukarıda zikredilenler), birbirini üstüne binmiş karanlıklardır” şeklinde olmaktadır.

Bezzî'nin okuduğu ظُلُمَاتٍ سَحَابٍ tarzı izafet terkibi halinde olduğunda ise mana; “Onların üzerinde karanlık bulutlar vardır” şeklinde olmaktadır.

Kunbül'ün okuduğu ظُلُمَاتٍ سَحَابٍ tarzında ise, ظُلُمَاتٍ kelimesi bir önceki ظُلُمَاتٍ den bedel olup ayetin anlamı; “Yahut birbirini üstüne binmiş karanlıklar gibidir” şeklinde olmaktadır.²⁷²

Bir önceki ayette²⁷³ yüce Allah kafirlerin amellerini serap'a, burada ise karanlıklara benzetmektedir. Buradaki kırâat farklılığı görüldüğü gibi, bu benzetmenin çeşitli şekillerde anlatılmasına sebep olmakta ve manaya zenginlik katmaktadır.

9. كَلَّمَ خَلْقَ (45. Ayet)

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Allah, her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür... Allah dilediğini yaratır; şüphesiz Allah her şeye kadirdir.”

Çoğunluk burada خَلَقَ fiilini mâzî siğasında, كُلَّ kelimesini ise mensûb olarak okumaktadır. Burada كُلَّ mef'ûl'dur. Hamza, Kisâî ve Halef ise خَلَقَ fiilini “elif”in isbâtı ve “lam” harfi kesreli خَالِقٍ olarak ism-i fâil şeklinde, كُلَّ kelimesini ise kesreli okumaktadırlar. Burada خَالِقٍ izafet terkibi olarak okunmaktadır.²⁷⁴

خَلَقَ fiili mâzî siğasında olduğunda burada özel olarak Allah'ın geçmişte yaratmasından bahsedilmektedir. Böylece ayetin anlamı; “Allah, her canlıyı sudan yarattı” şeklinde olmaktadır.

خَالِقٍ ism-i fâil'i ise Yüce Allah'ın hem geçmişte hem de şimdiki zamanda yaratıcı olmasına işaret etmekte ve buna göre ayetin anlamı; “Allah, her canlıyı sudan

²⁷² Ebû Zür'a, a.g.e., s. 502; Râzî, a.g.e., XXIV, 9; Hemedânî, a.g.e., IV, 657; Kurtubî, a.g.e., XII, 274; Beydâvî, a.g.e., II, 126; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II, 332; Dimyâtî, a.g.e., II, 616; Pânîpetî, a.g.e., VI, 417.

²⁷³ Bkz: Nûr, 24/39.

²⁷⁴ İbn Gâlbûn, a.g.e., s. 461; Mekkî, et-Tebşîr, s. 611; Dâni, et-Teysîr, 134; Dimyâtî, a.g.e., II, 512.

yaratandır” şeklinde olmaktadır. Bu, geçmişte de halen de her canlıyı yaratan Allah’tır manasına gelmektedir.²⁷⁵

Sonuç olarak, bu kırâat farklılığı manaya daha da geniş bir anlam katmakta, yaratmanın her an devam ettiğine, geçmişte ve halen her şeyin yaratıcısının Allah Teâlâ olduğuna işaret etmektedir.

10. لِيُحْكَمْ Kelimesi. (48. Ayet)

وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيُحْكَمْ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ

“Onlar, aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Peygamber'e çağırıldıklarında, bakarsın ki içlerinden bir kısmı yüz çevirip dönerler.”

Ayetteki “hüküm vermesi için” ifadesinden kastedilen kişi Peygamber (sav), burada haklarında hükmedilecek olanlar ise münafıklardır.²⁷⁶

Cumhur ayette geçen لِيُحْكَمْ ifadesini “ye” harfi üstün, “kef” harfi ötreli okumaktadır. Burada fiil fâil’e bina edilmekte olup, mana; “Aralarında hükmetmek üzere” olmaktadır.

Ebû Ca’fer ise burada “ye” harfi ötreli, “kef” harfi üstün olarak لِيُحْكَمْ şeklinde okumaktadır. Burada fiil meçhûl olup, mef’ûl üzerine bina edilmekte ve mastarının zamirine (yani nâib-i fâil’e) isnat edilmektedir. Böylece ayetin anlamı; “Aralarında hükmolunmak üzere” şeklinde olmaktadır.²⁷⁷

Aynı kelime Nûr sûresi’nin 51. ayetinde müminlerle ilgili olarak geçmektedir.²⁷⁸ Buraki kırâat farklılığı da aynı şekilde manaya etki etmektedir. Ayetler genel muhtevaları itibarıyla ele alındığında münafıkların ve müminlerin, Allah ve Resulü’nün kendileri ile ilgili verdikleri hüküm karşısında ne şekilde davrandıkları görülmektedir. Münafıklar kendileri ile ilgili hükmedilmek üzere davet edildikleri zaman yüz çevirerek

²⁷⁵ Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 155; İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 262; Ebû Zür’a, *a.g.e.*, s. 502-503; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 291; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 168.

²⁷⁶ Bkz: Zemaşşerî, *a.g.e.*, IV, 314; Râzî, *a.g.e.*, XXIV, 20; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 293.

²⁷⁷ Beydâvî, *a.g.e.*, II, 129; İbn Atiyye, *a.g.e.*, IV, 191; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 293; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhîl*, VI, 430; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 617; Kırâat farklılıkları için bkz: İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 332, Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 102.

²⁷⁸ Bkz: Nûr, 24/51. Ayetin anlamı şöyledir: “Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resulü’ne davet edildiklerinde, müminlerin sözü ancak «İşittik ve itaat ettik» demeleridir. İşte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir.”

gitmekte, müminler ise “işittik ve itaat ettik” diyerek Allah ve Resülü’nün kendileri ile ilgili vermiş olduğu hükme rıza göstermektedirler.

11. **كَمَا اسْتُخْلِفَ ve وَلِيْبِدَلْتَهُمْ** Kelimeleri. (55. Ayet)

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتُخْلِفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm’ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaat etti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkarlardır.”

Ayet-i kerimede **كَمَا اسْتُخْلِفَ** ve **وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ** kelimelerinin okunuşu üzerinde kırâat farklılığı vardır. **اسْتُخْلِفَ** kelimesi Cumhuriyet tarafından “te” ve “lam” harfleri üstün hareke ile okunmuşken, Ebû Bekir bu kelimeyi “te” harfi ötreli, “lam” harfi ise kesreli olmakla **اسْتُخْلِفَ** şeklinde okumuştur. **وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ** kelimesi çoğunluk tarafından “be” harfi üstün, “dal” harfi şeddeli okunmuşken, İbn Kesîr, Ebû Bekir ve Ya’kûb tarafından ise bu kelime “be” harfi sakin, “dal” harfi kesreli olmak üzere **وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ** şeklinde okunmuştur.²⁷⁹

Birinci kelimedeki kırâat farklılığı manaya etki etmekte, fakat ikinci kelimedeki farklılık ise etki etmemektedir. Aynı ayet içerisinde olduğuna göre bu kelimedeki kırâat farklılığı da bu başlık altında izah edilecektir.

اسْتُخْلِفَ kelimesinin ma’lûm okunuşunda fiil Allah’a izafe edilmektedir. Yani burada fâil Allah’tır. Böyle olunca ayetin anlamı; “Onlardan öncekileri halife yaptığı gibi” olmaktadır.

اسْتُخْلِفَ okunduğu zaman ise fiil meçhûl olup, fâil zikredilmemektedir. Burada fiil mef’ûl’e bina edilmektedir. Böylece ayetin anlamı; “Onlardan öncekiler halife yapıldığı gibi” olmaktadır.²⁸⁰

²⁷⁹ Mekki, *et-Tebşira*, s. 612; Dâni, *et-Teyşir*, s. 163; Sarakustî, *a.g.e.*, s. 139; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 333.

²⁸⁰ Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 159; İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 264; Semerkandî, *a.g.e.*, II, 447; Ebû Zür’a, *a.g.e.*, s. 540; Beğavî, *a.g.e.*, III, 354; Râzî, *a.g.e.*, XXIV, 26; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 299; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 129; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 618.

Her iki okunuşla da Yüce Allah iman ederek salih amelde bulunanlara ve kendisine ibadet ederek O'na ortak koşmayanlara önceliklere lütfettiği helifeliği ve yeryüzü hakimliğini vadetmektedir.

وَلْيُبَدِّلَهُمْ kelimesi şeddeli okunduğu zaman بَدَّلَ fiilinden gelen “tef’îl” babına dayanmaktadır. وَلْيُبَدِّلَهُمْ şeklinde okunduğu zaman ise اَبَدَّلَ fiilinden gelen “if’âl” babına dayanmaktadır. Her iki okunuş da “değiştirmek” anlamına gelmektedir.²⁸¹

Ferrâ her iki okunuşun da yakın manaya geldiğini, bunların birbirinin yerine de kullanılabilirdiğini söylemektedir. Örnek olarak bir kimsenin; “Benim bu dirhemimi değiştir” anlamında ابدل لي هذا الدرهم söyleyebileceği gibi bunun yerine بدل لي demesinin de caiz olduğunu göstererek bu çeşitliliğin arap dilinin zenginliğinden ileri geldiğini keydetmektedir.²⁸²

Kur’ân-ı Kerim’deki farklı sûrelerde bu kelime her iki okunuş tarzı ile de geçmektedir. Örneğin; İbrâhîm sûresinde يُبَدِّلُ,²⁸³ Kalem sûresinde اُنْ يُبَدِّلُنَا,²⁸⁴ Nahl sûresinde يُدَلِّنَا,²⁸⁵ Yûnus sûresinde لَا تُبَدِّلُ²⁸⁶ şeklinde geçmektedir.

12. ثَلَاثٌ Kelimesi. (58. Ayet)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَصْعُقُونَ رِجَالَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ

“Ey müminler! Ellerinizi altında bulunan (köle ve cariyeleriniz) ve içinizden henüz ergenlik çağına girmemiş olanlar, sabah namazından önce, öğleyin soyduğunuz vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza gireceklerinde) sizden üç defa izin istesinler. Bunlar, mahrem (kapanmamış) halde bulunabileceğiniz üç vakittir...”

Ayet-i kerime aile içi mahremiyet kurallarını açıklayan bazı şartlar getirmektedir. Belirli zamanlarda, yukarıda kaydedilen kişilerin anne babaların özel odalarına izinsiz girmemeleri gerektiğini izah etmektedir.

Bu vakitleri belirleyen “ثلاث” ifadesi ayette iki yerde geçmektedir. Birincisinin okunuşunda herhangi bir kırâat farkı bulunmamaktadır. İkincisi ise çoğunluk tarafından

²⁸¹ Râzî, a.g.e., XXIV, 26; Kurtubî, a.g.e., XII, 300; Dimyâtî, a.g.e., II, 559.

²⁸² Ferrâ, a.g.e., II, 259; Ebû Zür’a, a.g.e., s. 504; Kurtubî, a.g.e., XII, 300.

²⁸³ İbrâhîm, 14/48.

²⁸⁴ Kalem, 68/32.

²⁸⁵ Nahl, 16/101.

²⁸⁶ Yûnus, 10/64.

merfu' olarak تَلْتُمْ عَوْرَاتِكُمْ şeklinde okunmuşken, Ebû Bekir, Hamza, Kisâ' ve Halef tarafından mensûb olarak تَلْتُمْ عَوْرَاتِكُمْ şeklinde okunmaktadır.²⁸⁷

تَلْتُمْ şeklinde merfu' okunduğu zaman mahzûf mübteda'nın haberi olmaktadır. Yani تَلْتُمْ عَوْرَاتِكُمْ هي şeklinde. Böyle olunca mana; “Bu sizin elbisesiz olabileceğiniz üç vakittir” şeklinde olmaktadır.

تَلْتُمْ şeklinde mensûb okunduğu zaman ise bir önceki مَرَاتِ تَلْتُمْ ifadesinden bedel olmaktadır. Böyle olduğunda ise kastedilen mana; “Elbisesiz olabileceğiniz üç vakitte sizden izin istesinler” şeklinde olmaktadır.²⁸⁸

13. يَرْجِعُونَ Kelimesi. (64. Ayet)

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا
وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Bilmiş olun ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. O, sizin ne yolda olduğunuzu iyi bilir. İnsanlar O'nun huzuruna döndürüldükleri gün yapmış olduklarını onlara hemen bildirir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”

Cumhur ayetteki يَرْجِعُونَ kelimesini “ye” harfi ötreli, “cim” harfi üstün olarak meçhûl şekilde okumuşken, Ya'kûb “ye” harfi üstün, “cim” harfi kesreli olarak يَرْجِعُونَ şeklinde ma'lûm halde okumuştur.²⁸⁹

Cumhurun okuyuşuna göre ayetin anlamı; “O'nun huzuruna döndürülecekleri gün...” şeklinde,

Ya'kûb'un okuyuşuna göre ise; “O'nun huzuruna dönecekleri gün...” şeklinde olmaktadır.

Cumhurun okuyuşunda fiil mef'ûl üzerine, Ya'kûb'un okuyuşunda ise fâil üzerine bina edilmektedir. Sonuç olarak her iki okunuşta da farklı üslupla aynı mana kastedilmektedir. Ayrıca ayetteki muhatap ve gâip siğalarının, iltifat yoluyla, münafıklar

²⁸⁷ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 459; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 163; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 333.

²⁸⁸ Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 52; Nehhâs, *a.g.e.*, IV, 554; Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 506; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 61; Râzî, *a.g.e.*, XXIV, 31; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 305; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, VI, 433; Celâleyn, *a.g.e.*, s. 357; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 618.

²⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, II, 333; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 100.

için kullanılması muhtemel olduğu gibi, ayetteki “üzerinde bulunduğunuz durum” ifadesinden umum, “dönecekleri veya döndürülecekleri” ifadesinden ise münafıkların kastedilmesi muhtemeldir.²⁹⁰

B. MANAYA ETKİ ETMEYEN KIRÂAT FARKLILIKLARI

1. مَائَةٌ ve رَأْفَةٌ kelimeleri. (2. Ayet)

الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيْشْتَهْدَ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah'a ve ahiret gününe inanyorsanız, Allah'ın dininde (hükümlerini uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun”.

Ayetteki مَائَةٌ kelimesi Ebû Ca'fer tarafından ibdâl yapılarak مِيَةٌ şeklinde okunmuştur.²⁹¹

رَأْفَةٌ kelimesi İbn Kesîr tarafından hemze fethalı olarak رَأْفَةٌ şeklinde, Ebû Amr'ın râvîsi Sûsî ve Ebû Ca'fer tarafından ise ibdâl ile, yani رَأْفَةٌ şeklinde okunmuştur. Böylece bu kelime üç şekilde okunmaktadır.²⁹²

Bu okunuşlar her üçü de mastar olmaktadır. Sükunlu okuyanlar “feala” vezninde olup bunun رَأْفَةٌ, يَرْؤُفُ, رَوْفٌ olduğunu ve طَرْفًا, يَطْرِفُ, طَرْفٌ fiiline benzediğini, fethalı okuyanlar ise, “feula” vezninde olup رَأْفًا, يَرْؤُفُ, رَوْفٌ olduğunu ve كَرَمًا, يَكْرُمُ, كَرَمٌ fiiline benzediğini söylemişlerdir. Bu okunuşlar hepsi arapçadır ve aynı manadadır. رَأْفَةٌ (acımak) kelimesi rahmetten daha ince bir duygu olmakta; رَقَّةُ الْقَلْبِ (kalbin inceliği) ve شِدَّةُ الرَّحْمَةِ (çok merhametli) manalarına gelmektedir.²⁹³

Gördüğümüz gibi ister مَائَةٌ kelimesi, isterse رَأْفَةٌ kelimesi olsun manaya etki etmemektedir. Bu farklı okunuşlar tilavete zenginlik katmakta ve Arapçanın Kur'an tilavetine ne kadar etki ettiğine örnek teşkil etmektedir.

²⁹⁰ Bkz: İbn Atiyye, *a.g.e.*, IV, 198; Râzî; *a.g.e.*, XXIV, 43; Beydâvî; *a.g.e.*, II, 133; Neseфі; *a.g.e.*, III, 157; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muħîṭ*, VI, 437; Ebüssuûd, *a.g.e.*, VI, 199.

²⁹¹ Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 97.

²⁹² İbn Ğalbûn, *a.g.e.*, s. 457; Dâni, *Câmiü'l-Beyân*, s. 640; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 330; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 97.

²⁹³ İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 260; Ebû Zü'r'a, s. 495; Hemedânî, *a.g.e.*, IV, 631; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 166.

2. الْمُحْصَنَاتِ Kelimesi. (4. Ayet)

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkardırlar”.

Ayetteki “namuslu (iffetli) kadınlar” anlamına gelen الْمُحْصَنَاتِ kelimesindeki “sad” harfi cumhur tarafından fethalı, Kisâî tarafından ise kesreli olarak الْمُحْصَنَاتِ şeklinde okunmuştur. 1 etkilememektedir. Fakat bu kırâat farkı manay²⁹⁴

3. أَنْ لَعْنَتِ اللَّهِ Kelimesi. (7. Ayet)

وَالْخَامِسَةُ أَنْ لَعْنَتِ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ

“Beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir”.

Bu ayetin okunuşundaki kırâat farklılığı أَنْ edatının şeddeli ve sükunlu okunması ve لَعْنَتِ kelimesindeki “te” harfinin fethalı ve ötreli okunması üzeredir. Burada Nâfi ve Ya’kûb أَنْ لَعْنَتِ اللَّهِ şeklinde “nun” harfini sükunlu ve “te” harfini ötreli olarak, diğerleri ise yukarıda olduğu gibi “nun” harfini şeddeli ve “te” harfini de fethalı okumuşlardır. Lafzatullah ise her iki okunuşta da kesreli okunmuştur.²⁹⁵

Ayet-i kerimede وَالْخَامِسَةُ kelimesi mübteda olarak merfu’dur. أَنْ veya إِنْ ve sonrası (sılası) ise haberdur. Burada sükunlu okunuş şeddeli okunuş gibidir. Çünkü o (انه) manasındadır. Böylece bu kırâat farklılığı da manaya herhangi bir etki etmemektedir.²⁹⁶

4. وَالْخَامِسَةُ ve أَنْ غَضَبِ اللَّهِ Kelimeleri. (9. Ayet)

وَالْخَامِسَةُ أَنْ غَضَبِ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ

²⁹⁴ Sarakustî, a.g.e., s. 138; Kurtubî, a.g.e., XII, 172; Dimyâtî, a.g.e., II, 611; Pâlûvî, a.g.e., s. 97.

²⁹⁵ İbn Mücâhid, a.g.e., s. 453; Dâni, Câmîü’l-Beyân, s. 641; İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, II, 330.

²⁹⁶ Mekkî, Müşkîlû İ’râbi’l-Kurân, II, 120; Kurtubî, a.g.e., XII, 172.

“Beşinci defa da, eğer (kocası) doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi (kendisinden cezayı kaldırır)”.

Yukarıdaki (yedinci) ayette وَالْخَامِسَةَ (beşincisi) kelimesinde herhangi bir kırâat farkı bulunmamakta idi. Burada ise وَالْخَامِسَةَ kelimesi Cumhur tarafından mübteda olarak merfu' okunmuştur. Mâba'di (kendinden sonrası) de haber olmaktadır. Ya da önceki ayette geçen “en teşhede”ye atıf yapılarak merfu' olmuştur. Hafs cumhurdan farklı olarak burada atfî sekizinci ayetteki “erbaa” kelimesine yaptığı için وَالْخَامِسَةَ (vel hâmisete) şeklinde mensûb okumuştur.

Ayetteki أَنَّ edatı Cumhur tarafından şeddeli okunmuşken Nâfi ve Ya'kûb tarafından sükunlu okunmuştur. Fakat bu şedde hükmündedir. Onlar kolaylıktan dolayı böyle okuduklarını söylemişlerdir.

عَضِبَ kelimesinde ise Cumhur yukarıda olduğu gibi her üç harfi de fethalı okumuştur. Burada onlar kelimeyi أَنَّ'nin ismi gibi okumuşlar. Nâfi ile Ya'kûb أَنَّ edatında aynı okusalar da burada farklı okuyarak ayrılmışlar. Nâfi mâzî fiil olarak “dad” harfi kesreli, “be” harfi ise fethalı olmakla عَضِبَ şeklinde, Ya'kûb ise “dad” harfi fethalı, “be” harfi ise ötreli عَضِبُ şeklinde isim veya mastar olarak okumuştur.

الله (Lafzatullah) de ise Cumhur ve Ya'kûb kesreli okumuşken, Nâfi burada ötreli okumuştur. Ya'kûb'a göre bu “muzâf'un-ileyh” iken, Nâfi'ye göre ise bu fâil hükmündedir.²⁹⁷

Böylece tüm kırâat farklılıkları açısından bakıldığında buradaki okunuşlar şu şekilde olmaktadır:

Cumhur'un okuyuşu: وَالْخَامِسَةَ أَنَّ عَضِبَ اللهُ

Nâfi'nin okuyuşu: وَالْخَامِسَةَ أَنَّ عَضِبَ اللهُ

Âsım'ın okuyuşu: وَالْخَامِسَةَ أَنَّ عَضِبَ اللهُ

Ya'kûb'un okuyuşu: وَالْخَامِسَةَ أَنَّ عَضِبُ اللهُ

²⁹⁷ İbn Ğalbûn, *a.g.e.*, s. 459; Dâni, *et-Teyssir*, s. 161; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 117; Nesefî, *a.g.e.*, III, 133; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 330-331; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 612; Pânîpetî, *a.g.e.*, VI, 350; Rûmî, *a.g.e.*, s. 440.

Görüldüğü gibi bu ayetlerdeki kırâat farklılıklarını ve ayetlerin anlamını anlayabilmek için kendinden önceki bir kaç ayetle birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Tüm bu kırâat farklılıkları tilavete zenginlik katarak ilahi kelamın mucizeliğine işaret etmektedir.

5. إِذْ تَلَقَّوْنَهُ Kelimesi. (15. Ayet)

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّئًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ

“Çünkü siz bu iftirayı, dilden dile birbirinize aktarıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyi ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Halbuki bu, Allah katında çok büyük (bir suç) tur”.

Bu ayette kırâat farklılıkları إِذْ تَلَقَّوْنَهُ, وَتَحْسَبُونَهُ ve وَهُوَ kelimelerindedir. Fakat وَتَحْسَبُونَهُ ve وَهُوَ daha önce geçtiğinden dolayı burada tekrar izah etmeye gerek duymadık. إِذْ تَلَقَّوْنَهُ ifadesinde ise kırâat farklılıkları ile ilgili şunları söyleye biliriz:

Önce şunu belirtelim ki bu kelimenin aslı “almak”, “telakki etmek” anlamına gelen تَلَقَّى fiilinden olmak üzere تَلَقَّى kelimesidir.²⁹⁸ Nâfi, İbn Kesîr, İbn Zekvân, Âsım, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb yukarıda olduğu gibi “zel” harfi izharla, “te” harfinin birini de hazıf yaparak okumuşlar. İbn Kesîr’in râvîsi Bezzî aynı zamanda burada diğer bir okuyuşla da “zel” harfi izhar olmakla “te” harfine idğâm yaparak إِذْ تَلَقَّوْنَهُ şeklinde okumuştur. Ebû Amr, Hişam, Hamza, Kisâî ve Halef ise “zel” harfini “te”ye idğâm yaparak إِذْ تَلَقَّوْنَهُ şeklinde okumuşlardır.²⁹⁹

Burada idğâm yapanlar harflerin mahrecinin yakınlığını, izhâr edenler ise kelimenin aslını dikkate almışlar. Fakat Bezzî’nin yapmış olduğu idğâmla birlikte

²⁹⁸ Bu kelimenin kökü ile ilgili kırâat-ı aşere’de yer almayan bazı okunuşlardan da bahsedilmektedir. Örneğin, Hz. Aişe’nin bunu “yalan söylemek” anlamına gelen الْوَلَقُ ve الْوَلَقُ kökünden olmak üzere تَلَقَّوْنَهُ şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Hatta, İbn Ebû Muleyke bu konuda Hz. Aişe’nin diğerlerinden daha çok bildiğini söylemiştir. Çünkü bu ayetler onunla ilgili olarak inmişti. Biz burada on kırâati esas aldığımızdan dolayı bu detaylara girmek istemedik. Konuyla ilgili olarak bkz: Buhârî, “Kitabü’l-Megâzî”, 64 (Hadis № 4144); İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 548; Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 179; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 197.

²⁹⁹ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 454; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 612.

izhârın yapılması kırâat açısından tercih edilmemiş ve pek tutarlı bir kırâat olarak kabul görmemiştir. Çünkü burada iki sakin harf içtima etmektedir.³⁰⁰

Şunu söyleyebiliriz ki, bu şekilde eliştiriler olmakla birlikte Bezzî'nin kırâati mütevatir kırâat olarak kabul gördüğüne göre bu okunuş tarzı da sahih kabul edilmekte ve okunmaktadır.

6. خُطُوات Kelimesi. (21. Ayet)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُواتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ

“Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse, muhakkak ki o, edepsizliği ve kötülüğü emreder”.

Bu ayette خُطُوات kelimesi iki defa geçmektedir. Her ikisinde de “ta” harfinin okunuşunda kırâat farklılığı olmuştur. Nâfi, Bezzî, Ebû Amr, Ebû Bekir, Hamza ve Halef tarafından خُطُوات şeklinde sükunlu, diğerleri tarafından ise yukarıdaki gibi zamme ile okunmuştur.³⁰¹

İlk önce kelimenin hangi kökten geldiğine baktıktan sonra kırâat farklılığı üzerinde durarak daha sonra da ayet üzerinde etkisini incelemeye çalışacağız. Bu kelime “yürümek”, “adım atmak”, “ilerlemek” gibi manalara gelen خَطَا, يَخْطُو, خَطُوا fiilinden gelmektedir. Kelimenin tekili خَطْوَةٌ ve خُطْوَةٌ şeklindedir. Bir görüşe göre eğer tekili ilk harf fethalı olmakla خَطْوَةٌ şeklinde ise; “adım” demektir ve خَطُوات ve خَطُوات olarak iki şekilde gelmektedir.³⁰² Diğer bir görüşe göre; خَطْوَةٌ olduğunda cemi خُطُوات olur ki; iki ayak arasındaki mesafe anlamında “adım” demektir. خَطْوَةٌ olduğunda ise master olur ve bunun cemi de خَطُوات şeklindedir.³⁰³ İbnü'l-Cevzî bunun خَطْوَةٌ şeklinde okunduğunda “adım”, خَطْوَةٌ okunduğunda ise “tek adım” anlamına geldiğini kaydetmektedir.³⁰⁴

³⁰⁰ İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 454; İbn Atiyye, *a.g.e.*, IV, 171; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 204.

³⁰¹ Dâni, *et-Teyssir*, s. 78; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 97.

³⁰² Râzî, *a.g.e.*, XXIII, 185.

³⁰³ Arapça şu şekilde bir gramer kaidesi var olduğu bilinmektedir: فُعْلَةٌ vezninde gelen müfred kelimelerin cemileri: فُعْلَاتٌ, فُعْلَاتٌ, فُعْلَاتٌ vezinlerinde gelebilmektedir. Örneğin خُطُوات, غُرْفَاتٌ ve جُمَلَاتٌ kelimelerinde olduğu gibi. Bkz: İbn Atiyye, *a.g.e.*, IV, 172; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 206. Ebû Hayyân, *İrtişâfü'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, thk. Recep Osman, Kahire: Mektebetü Hânicî, 1418/1998, II, 595.

³⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 172 (Bakara 2/168. ayetin tefsiri).

Kırâat farklılığına geldikte öncelikle şunu belirtelim ki buradaki ihtilaf esas olarak şive kaynaklı bir ihtilaftır.³⁰⁵ Başka bir görüşe göre ise, “ta” harfini zamme ile harekeli okuyanlar bunu kelimenin cem’ini dikkate alarak okumuşlardır. Nitekim bu vezinde olan isimler böyle yapılır. Örneğin; غُرْفَةٌ غُرْفَاتٌ gibi. Bu ve benzeri isimler ile sıfatları birbirinden ayırmak için de isimlere hareke, sıfatlara da sükun konulur. Burada kelime isim olmasına rağmen sükunlu okuyanlar kelimeyi olduğu gibi bırakmak istemişler ve sükunlu okumanın harekeli okumaya nisbetle daha kolay olduğunu ileri sürmüşlerdir.³⁰⁶

Bütün bu ayrıntılara rağmen kelimenin anlamı birbine çok yakın şekilde izah edilmiştir. Ayetteki her iki okunuş tarzında da bütün mümin olan muhataplardan şeytanın yolunda yürümemeleri, onun adımlarına tabi olmamaları istenmiştir.

7. **يَأْتِلُ Kelimesi. (22. Ayet)**

وَلَا يَأْتِلُ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِيَعْفُوا وَلِيَصْفَحُوا

أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar; feragat göstereyinler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir”.

Öncelikle buradaki kırâat farklılığına geçmeden önce konunun daha da iyi anlaşılması için ayetin sebebi-nüzûlü ve muhtevâsı ile ilgili bilgi vermek uygun olacaktır. Bu ayet Hz. Ebû Bekir ile ilgili bir ayettir. Şöyle ki “İfk” hadisesi zamanı onun akrabası olan Mistah bin Üsase Hz. Aişe’ye yapılan iftira olayına karışan kişilerden biri olmuştur. Bu sahabe fakir olduğundan dolayı Hz. Ebû Bekir ona sürekli olarak nafaka veriyordu. İfk hadisesinden sonra Peygamberimiz (sav)’in bunu yapanlara hadd cezası uyguladığını gören Hz. Ebû Bekir bundan sonra Mistah’a bir daha nafaka vermeyeceğine dair yemin etti. İşte bu hadise üzerine inen ayet-i kerimede Hz. Ebû

³⁰⁵ Beydâvî, a.g.e., II, 119.

³⁰⁶ Zeccâc, a.g.e., I, 241; Râzî, a.g.e., V, 3 (Bakara 2/168. ayetin tefsiri).

Bekir'in fazilet sahibi biri olduğu ve tekrar nafaka vererek bağışlanmaya nail olacağı bildirilmektedir.³⁰⁷

Ayet-i kerimede geçen “yemin etme” olayı kırâat açısından bizi ilgilendirdiği için bu olayı anlatmaya ihtiyaç hissettik. Şimdi buradaki kırâat farklılığını izah etmeye çalışalım.

Ayette geçen وَلَا يَأْتَلِ ifadesi Cumhur tarafından burada olduğu gibi okunmuştur. Bu kelimenin anlamı ile ilgili iki görüş vardır:

Birincisi: Bu kelime اِنْتَلَى den اَلْاَلِيَّةُ mastarından gelerek افتعال vezninde olup “yemin etmek” anlamına gelmektedir. Meşhur olan görüş budur.³⁰⁸

İkincisi: Kelime, اَلْاَلُو mastarından gelerek “kusur etmek” anlamındadır.³⁰⁹

Cumhurdan farklı olarak Ebû Ca'fer bu kelimeyi “te”nin takdimi ve “hemze”nin ta'hiri ile وَلَا يَتَّالٍ şeklinde okumuştur. Bu okunuş تَفْعِيل vezninde olup اَلْاَلِيَّةُ mastarından gelmektedir. Bu okunuşun da anlamı “yemin etmek” şeklindedir. Böylece birinci okunuş tarzını teyit etmektedir.³¹⁰

Burada yapılan yorumlar üzerine ayete iki şekilde anlam verilebilir:

Birincisi: “Onlara iyilik etmeyeceklerine dair yemin etmesinler”.

İkincisi: “Onlara iyilik etmede kusur etmesinler”.³¹¹

Ayetin sebab-i nüzûlünde geçtiği gibi bu ayet yapılan bir yemin üzerine gelmiştir. Bundan dolayı burada “yemin etmesinler” şeklinde mana verilmesi daha doğrudur. Kırâat farklılığı açısından bakıldığında zaman ise burada Ebû Ca'fer'in farklı

³⁰⁷ Konuyla ilgili olarak bkz: Buhârî, “Kitabü'l-Eyman”, 83 (hadis № 6673); Müslim, “Kitabü't-Tevbe”, 10 (Hadis № 2770); Vahidî, a.g.e., s. 332; İbn Kesîr, a.g.e., VI, 31; Hüseyin Algül, “Mistah b. Üsase”, DİA, İstanbul, 2005, XXX, 188.

³⁰⁸ Râzî, a.g.e., XXIII, 186: Bu kelime Bakara sûresinin 226. ayetinde اَلَّذِينَ يُؤْتُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ “Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler” ifadesinde “yemin etmek” anlamında geçmektedir. Burada da bu manaya geldiğini söyleyenler bunu örnek olarak göstermektedirler.

³⁰⁹ Beydâvî, a.g.e., II, 119; Neseî, a.g.e., III, 137: Bu kelime Âl-i İmrân sûresinin 118. ayetinde لَا يَأْتُونَكُمْ خَبَالًا “Onlar halinizi bozmaktan hiç geri kalmazlar” ifadesinde ise fenalıkta bulunarak “kusur etmek” anlamında geçmektedir.

³¹⁰ Semerkandî, a.g.e., II, 433; Beğavî, a.g.e., III, 334; İbn Atiyye, a.g.e., IV, 173; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II, 331; Pânîpetî, a.g.e., VI, 365.

³¹¹ Nehhâs, a.g.e., IV, 512; Zemahşerî, a.g.e., IV, 279.

okunuşu mana değişikliğine sebep olmamıştır, bilakis burada onun okuyuş tarzı ayetin asıl manasının “*yemin etmesinler*” şeklinde olduğunu teyit etmektedir.

Çalışmamızın esas amacı kırâat farklılıklarının manaya etkisini incelemek olduğundan dolayı bu ayeti etki etmeyen başlığı altında ele aldık. Çünkü burada manaya etki eden kırâat farklılığı değil, kelimelerin arap dili açısından farklı yorumlanmasıdır.

8. **تَشْهَدُ** Kelimesi. (24. Ayet)

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمُ السِّنُّهُمُ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“O günde dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları şeylere dair aleyhlerine şahitlik edecektir”.

Buradaki kırâat ihtilafı “şahitlik” kelimesinin “ye” veya “te” ile okunması üzeredir. Çoğunluk tarafından “te” ile تَشْهَدُ şeklinde okunmuşken, Hamza, Kisâî ve Halef tarafından “ye” ile يَشْهَدُ şeklinde okunmuştur.³¹²

Kelimenin تَشْهَدُ şeklinde okunması الالسنه kelimesinin müennes olmasından dolayıdır. Diğer bir görüşe göre burada isim cemi olduğundan dolayı fiil böyle “te” ile gelmiştir. يَشْهَدُ şeklinde okunması ise الالسنه kelimesinin tekili olan اللسان kelimesinin müzekker olmasına göredir. Çünkü fiil önce geldiği (tekaddüm ettiği) zaman cemi bildiren isim tekil gibidir. Başka bir ifadede buna sebep, isimle fiilin arasına car ile mecrûr’dan ibaret عَلَيْهِمْ ifadesinin girmesi gösterilmiştir. Yani araya fasıla girmiştir.³¹³

Her iki kırâat ile aynı mana kastedilmiştir.

9. **بُيُوتًا** Kelimesi. (27. Ayet)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

³¹² İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 454; Dâni, *et-Teyâsîr*, s. 161; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 331.

³¹³ Ferrâ, *a.g.e.*, II, 252; İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 261; Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 496; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 210; Pânîpetî, *a.g.e.*, VI, 367.

“Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev halkına selâm vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir; herhalde (bunu) düşünüp anlarsınız”.

Kırâat imamları بیوت, غیوب, عیون, شیوخ ve جیوب kelimelerinde zamme veya kesre ile okuma üzerinde ihtilaf etmişler. Ayet-i kerimede üzerinde duracağımız kelime بیوت kelimesidir. Burada بُیُوتًا غَيْرَ بُیُوتِكُمْ ifadelerinde Verş, Ebû Amr, Hafs, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb zamme ile okumuşlar. Kâlûn. İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Bekir, Hamza, Kisâi ve Halef ise kesre ile بُیُوتًا غَيْرَ بُیُوتِكُمْ şeklinde okumuşlar.³¹⁴

Bu kelimelerdeki kırâat farklılıklarının mana üzerinde etkisi olmasa da, böyle okunmalarının bazı izahları yapılmıştır. Kim zamme ile okursa, esas olan cemi siğasına göre okumuş olur. Örneğin; بیت قلوب, بیت بیوت gibi. Kim de kesre ile okursa, “be”den sonraki “ye” için öyle okumuştur.³¹⁵ Basralılar, arap dilinde “fe”nin kesresi ile “fiûl” kalıbı olmadığı için bu tarz okumayı doğru saymamışlar. İbnü’l-Cevzî’nin eserinde Zeccâc’ın hocası Ebû Mansûr el-Lüğavî’den şöyle rivayet ettiğini görüyoruz: “Eğer bir cemi “fuâl” vezninde olur ikinci harf de “ye” olursa, o zaman zammeyi kesre okumak caizdir”. “Buyût Biyût, Şuyûh Şiyûh” gibi.³¹⁶

Nûr sûresinin 36 ve 61. ayetlerinde geçen “buyût” kelimeleri ile ilgili okunuş kuralları da aynı olduğuna göre onları tekrar açıklamaya gerek duymayacağız. Bunun dışında 31. ayette geçen جُیُوبًا kelimesinde aynı kurallar geçerli olsa da burada kesre ile okuyanlar biraz farklıdır. Şöyle ki burada kesre ile okuyanlar, İbn Kesîr, İbn Zekvân, Hamza ve Kisâi’dir.³¹⁷ Konuyla ilgili olduğu için bu kelimeyi de burada yazmayı uygun gördük.

Bu kelimelerin kesre ile okunmasının bir diğer hikmeti de Arapların çok kullandıkları kelimelerde değişiklik yaparak okumalarıdır. Araplar bunu, bazen hafzederek, bazen imâle ile, bazen de şeddeyi sükuna çevirerek yapmışlardır. İşte burada da “be”nin kesre ile okunmasının sebebi kelimeyi çok kullanmaları olmuştur.³¹⁸

³¹⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 226; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 254.

³¹⁵ Sa’lebî, *a.g.e.*, IV, 366; Beğavî, *a.g.e.*, III, 337.

³¹⁶ Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 38; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l- Mesîr*, I, 196 (Bakara 2/180. ayetin tefsiri).

³¹⁷ Dâni, *Câmiü’l-Beyân*, s. 641; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 226.

³¹⁸ İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 94.

10. **يُؤْفَفُ** ve **يُنزَلُ** Kelimeleri. (43. Ayet)

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤْفَفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يُجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنزَلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يُذْهِبُ بِالْأَبْصَارِ

“Görmez misin ki Allah bir takım bulutları (çıkartıp) sürüyor; sonra onları bir araya getirip üst üste yığıyor. İşte görüyorsun ki bunlar arasından yağmur çıkıyor. O, gökten, oradaki dağlardan (dağlar büyüklüğünde bulutlardan) dolu indirir. Artık onu dilediğine isabet ettirir; dilediğinden de onu uzak tutar; (bu bulutların) şimşeginin parıltısı neredeyse gözleri alır!”

يُؤْفَفُ kelimesi Verş ve Ebû Ca’fer tarafından hemze’nin vav’a ibdâl edilmesi ile **يُؤْفَفُ** şeklinde okunmaktadır. Burada esas olan hemze ile okunmasıdır. Fakat Verş ve Ebû Ca’fer’in okunuşları da sahih ve mûteberdir.

يُنزَلُ kelimesi çoğunluk tarafından **نَزَلَ** fiilinden alınarak şeddeli şekilde ve mübâlağalı okunmuşken, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya’kûb bu kelimeyi **أَنْزَلَ** fiilinden alarak “nun” harfi sakın, “ze” harfi ise şeddesiz olarak **يُنزَلُ** şeklinde okumaktadır. Her iki okunuş da aynı manaya gelmektedir.

يُذْهِبُ kelimesi Cumhur tarafından yukarıda olduğu gibi okunmaktadır. Burada fiil **أَذْهَبَ**’den müştaktır. Ebû Ca’fer burada **أَذْهَبَ** fiilinden müştak olarak “ye” harfi zammeli, “he” harfi ise kesreli **يُذْهِبُ** şeklinde okumaktadır. Böyle okunmasının sebebi kendisinden sonra gelen **بِالْأَبْصَارِ** kelimesindeki “be” harfinin zâit olmasından ileri gelmektedir.³¹⁹

Ayet-i kerimedeki kırâat farklılığı olan kelimelerin mana üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

11. **وَيَتَّقَهُ** Kelimesi. (52. Ayet)

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشِ اللَّهَ وَيَتَّقَهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ

“Her kim Allah'a ve Resulüne itaat eder, Allah'a saygı duyar ve O'ndan sakınırsa, işte asıl bunlar mutluluğa erenlerdir.”

³¹⁹ Zeccâc, a.g.e., IV, 49; İbn Hâleveyh, s. 85; İbn Atiyye, a.g.e., IV, 189-190; Kurtubî, a.g.e., XII, 290; Beydâvî, a.g.e., II, 127; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhtâ*, VI, 427; Dimyâtî, a.g.e., I, 237; II, 616-617.

Burada “O’ndan sakınırsa” anlamındaki وَيَنْقَهُ kelimesi kırâat imamı tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Kelimedeki “kaf” harfi sadece Hafız tarafından sükunlu okunmuşken Cumhur bu harfi kesreli okumuştur. Kelimenin sonundaki “he” harfi ise vasıl halinde sükunlu, uzatılarak ve ihtilâs³²⁰ ile üç şekilde, vakıfta ise sadece sükunlu okunmuştur. Bütün bu farklılıklar açısından bakıldığında zaman kelime dört şekilde okunmuştur.

Kâlûn, Hişâm ve Ya’kûb tarafından; “kaf” harfi kesreli, “he” harfi ihtilâs ile وَيَنْقَهُ şeklinde okunmuştur.

Burada ihtilâs ile okunması şöyle izah edilmiştir: “Çünkü fiil’de asıl olan cezm’den önce وَيَنْقِيهِ şeklinde okumak ve ihtilâs yapmaktır. Ne zaman ki “ye” düşer, o zaman hareke ihtilâs’lı şekilde okunur.” “Kaf” harfini kesreli okuyanlar ise, “Kaf”tan sonraki “ye” cezm’den dolayı düşmüştür” demişlerdir.³²¹

Verş, İbn Kesîr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, İbn Cemmâz ve Halef tarafından; “kaf” harfi kesreli, “he” harfi “ye” ile uzatılarak وَيَنْقُوهِ şeklinde okunmuştur.

Bunlar ise, “he”nin kesreli okunmasını kesreli “kaf” harfine komşu olması ile izah ederek “ye” uzatması ile de ona takviye etmişler. Başka bir izahla ise, “Kendisinden önceki harf harekeli olduğundan dolayı böyle okunmuştur” demişler.³²²

Ebû Amr, Ebû Bekir, İbn Verdân ve bir başka rivayeti ile Hallâd tarafından; “kaf” harfi kesreli, “he” harfi sakin olmak üzere وَيَنْقَهُ şeklinde okunmuştur. Bu tarz okuyanlar ise, “he harfi fiil ile karıştığı zaman kelimenin okunuşu zor olduğuna göre burada kolaylık için sükunlu okunmuştur” demişler.³²³ Nesefî bunun, vakıf niyeti ile böyle olduğunu söylemiştir.³²⁴

³²⁰İhtilâs, İbn Hâleveyh’e göre; “بكرة كاملة من غير ان يتولد منها ياء” Yani; “sonunda “ye uzatması”na gidilmeden tam bir kesre ile okumaktır”. Bkz: İbn Hâleveyh, a.g.e., s. 461; Fatih Çollak ise; “Harekenin çoğunu veya üçte ikisini telaffuz etmektir” şeklinde tarif etmektedir. Bkz: Fatih Çollak, “Revm”, DİA, İstanbul, 2008, XXXV, 31.

³²¹ Mekkî, Müşkîlû İ’râbi’l-Kur’ân, II, 125; Ebû Zür’a, a.g.e., s. 503; Kurtubî, a.g.e., II, 295.

³²² Ebû Zür’a, a.g.e., s. 503; Pânîpetî, a.g.e., VI, 421.

³²³ Ebû Zür’a, a.g.e., s. 503.

³²⁴ Nesefî, a.g.e., III, 151.

Hafs tarafından ise; “kaf” harfi sakin, “he” harfi kesreli olmak üzere وَيَنْفَهُ şeklinde okunmuştur.³²⁵

Hafs bunu kolaylık için yaptığını söylemiş ve Arapların bazı kelimeleri böyle okuduğunu örnek vermiştir. Yani buradaki تَفَّهُ kelimesinin okunuşunu كَتَفٍ, كَبِدٍ, فَخَذٍ gibi kelimelerin okunuşuna benzetmiştir.³²⁶ Yine bunun bir şive olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki “ye” düştüğü zaman “kaf” harfini sükun yapar. Örneğin: لم اشتر طعاما cümlesindeki “ra” harfinin sükunlu okunması gibi.³²⁷

Bütün bu kırâat farklılıklarına ve yapılan izahlara bakıldığı zaman Kur’an’ın Arap diline ne kadar uyumlu olduğu görünmektedir. Aynı zamanda yapılan bu farklı okumalar karşısında yine de kelimenin anlamı aynı olarak kalmaktadır ki bu da Kur’an’ın kendisi ile nazil olduğu Arap dilinin ilk devirlerdeki yazım şeklinden kaynaklanan esnekliğini ve mükemmelliğini göstermektedir.

³²⁵ Kırâat farklılıkları için bkz: İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 457; Dâni, *et-Teysîr*, s. 163; Sarakustî, *a.g.e.*, s. 139; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 617; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 100.

³²⁶ Mekkî, *Müşkilu İ’râbi’l-Kur’ân*, II, 125; Ebû Zür’a, *a.g.e.*, s. 503; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 129.

³²⁷ Pânîpetî, *a.g.e.*, VI, 421.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim Cebrâil vasıtası ile Hz. Peygamber'e indirilmiş ve vahyin her aşaması ilahi bir koruma ile muhafaza edilmiştir. Nüzûlünden itibaren ise vahiy katiplerine yazdırılmak suretiyle kayıt altına alınmış ve tevâtür yoluyla nesilden nesile eksiksiz olarak intikal etmiştir. Tüm bunların yanında o vahiy metinleri Hz. Ebû Bekir döneminde derlenmiş, Mushaf şeklinde yazılması ve çoğaltılması Hz. Osman zamanında gerçekleşmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu döneme bakıldığında Arapların çeşitli kabilelere bölüldüğü ve her birinin kendine has bir lehçesinin olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak Kur'an'ın okunmasında bazı farklılıklar meydana gelmektedir. Fakat bu ihtilaf Kur'an'ın esasına zıt olmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber Kur'an'ın yedi harf üzerine nazil olduğunu; “Şu Kur'an yedi harf üzerine nazil oldu. Ondan kolayınıza geleni okuyun” şeklindeki hadisi ile bizlere haber vermektedir. Daha sonra Hz. Osman döneminde Kur'an'ın meydana gelen ihtiyaçtan dolayı birtakım prensipler esas alınarak çoğaltıldığı ve bazı bölgelere gönderildiği bilinmektedir. Çoğaltılan bu nüshalarda ayetler üzerinde nokta ve hareke bulunmaması, Hz. Peygamber döneminden itibaren var olan yedi harf ruhsatından dolayı farklı lehçelerde okunabilmesine imkan tanımaktadır. İşte bütün bunlar farklı kırâatlerin oluşmasına ve zamanla kırâat ilminin bir disiplin olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İbn Mücâhid dönemine kadar yirmiden fazla kırâatin var olduğu, daha sonra ise bunların yedi, on veya onun dışındakiler olarak sistemleştirildiği bilinmektedir. Fakat günümüzde sadece bunlardan üç tanesi okunmaktadır. Bunlardan en çok okunan ise Âsım kırâatinin Hafs rivayetidir. Âsım kırâatinin bu kadar şöhret bulmasına sebep olan şey senedindeki sağlamlık yanında Hafs'ın rivayetindeki sadelik olmaktadır. Yine bir takım siyasi, mezhebî ve coğrafi koşulların da buna neden olduğu görülmektedir. İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin İmam Âsım'dan kırâat okuduğu ve bu mezhebin müntesiplerinin de daha fazla Âsım kırâatini benimsedikleri bilinmektedir. Afrika'da ise İmam Mâlik'in Nâfi kırâatini benimsemesi burada, Mâlikî mezhebi müntesiplerinde Nâfi kırâatinin yaygın olmasına neden olduğu görülmektedir.

Kırâatler sıhhat derecelerine göre sahih ve gayr-i sahih olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sahih olanlar; “mütevâtir” ve “meşhûr”, gayr-i sahihler (şâz) ise; “âhad”, “müddrec” ve “mevzû” olanlardır. Sahih kırâatlerin muttasıl bir senetle gelmesi, Resmü'l-Mushaf'a ve Arapçaya uygun olması üzerinde fikir birliği olmaktadır. Şâz kırâatlerle ilgili ise farklı şekillerde tarifler yapılmaktadır. Kimine göre isnadında sıkıntı olan, kimine göre Resmü'l-Mushaf'a uygun olmayan, kimine göre de Arap diline uymayan veya bu üç şartın dışında kalan kırâatler için şâz kavramı kullanılmaktadır. Yine on kırâatin sahihliği konusunda bir ittifak bulunmakta, bunların dışında kalanlarınsa şâz sayıldığı bilinmektedir. Tabii ki genel görüşe göre on kırâatin tamamı gerçek ve hak olmakta, diğerleri ise bağlayıcılık taşımamaktadır. Ancak, Kur'ân'a hürmet ve edeb açısından baktığımızda, onlar hakkında da gelişi güzel yorum ve değerlendirmede bulunmanın doğru bir davranış olmadığı ifade edilmektedir.

Kur'an'daki bazı kelimelerin okunuşu ve bu okunuşun sebepleri ile ilgili çeşitli fikirler ileri sürülmekte ve yorumlar yapılmaktadır. Tabii ki bu yorumlar konunun daha güzel anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Şunu da belirtmek gerekirse buradaki kırâat farklılıklarından ileri gelen okunuş şekillerinin kabul edilmesinin asıl nedeni, bu okunuşların Hz. Peygamber'den nakledilen bir kırâat olarak sabit olmasıdır.

Araştırmamız esnasında Kur'ân'ı Kerim'in tüm sûrelerinde olduğu gibi Mü'minûn ve Nûr sûrelerinin de engin manalar içerdiğini gördük. Mü'minûn Sûresinin ihtiva ettiği konulara bakıldığı zaman kurtuluşa erecek olanların, namazlarını huşu ile ve devamlı kılan, boş sözlerden yüz çeviren, zekâtlarını veren, ırzlarını koruyan, emanetlerine ve ahitlerine riayet eden gerçek müminler olduğu anlaşılmaktadır. Böylece bu sıfatları taşıyan Müminlerin Firdevs cennetlerine vâris olacakları ve orada ebedî olarak kalacaklarına işaret edilmektedir. Sûrede yaratılış mucizesi mükemmel bir şekilde sergilenerek, “öldükten sonra dirilme”, “tevhit” ve “elçilik” konuları işlenmektedir. İnkârcıların pişmanlıklarını yansıtan ahiret sahnelerine de yer veren sûrede, gerçek kurtuluşun servet ve güç ile değil, iman ile olacağına dikkat çekilmektedir.

Nûr Sûresinin ihtiva ettiği temel konular ise, zina ile ilgili hükümler, kazf (iffetli bir kimseye zina iftirasında bulunma) ve mülâane (kadının, kendisini zina ile itham eden kocasıyla yeminleşmesi) hükümleri, aile ve toplum ilişkileri, bazı ahlak kuralları,

örtünme, mümin, kafir ve münafıkların durumu, Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti, Allah'a ve Peygamberine itaatın gereği gibi mevzular olmaktadır. Zina, iftira, dedikodu, inkar ve nifak gibi çirkin amellerin Yüce Allah'ın nûrundan mahrum kalmaya, affetmek, mahremiyet kurallarına uymak, meşrû evlilik, yardımlaşma, iman, tesbih, zikir, namaz, zekat, tefekkür ve âdap konularında hassasiyet gibi amellerin ise ilahi rahmete ve Yüce Allah'ın nûrundan istifadeye sebep olacağı anlaşılmaktadır.

Mü'minûn ve Nûr sûreleri üzerinde yapmış olduğumuz bu araştırma esnasında hem kırâat ilminin tarihi ve gelişimi, usûl kaideleri ve ferşü-l hurûf'la ilgili yazılmış çok sayıda eserde hem de müfessirlerin yazmış oldukları tefsir kitaplarında bu konuya çok büyük önem verildiğini gördük. Onların, eserlerinde kırâat farklılıklarına yer verip, bu farklılıkların anlam üzerindeki etkisine de değindiklerini gördük. Ayrıca bu tarz tefsir kitaplarındaki kırâat farklılıklarının, Kur'an'ın Kur'an'la tefsir edilmesine de katkı sağladığını gördük. Böylece bu alanla ilgili yapılmış çalışmalar ve yüzlerce eser vasıtasıyla kırâat ilminin ne kadar önemli ve gerekli olduğuna bir daha şahit olduk.

Kur'an'ın Arapça olarak inmesinde ilahi bir hikmet bulunmaktadır. Bu araştırmayı yaparken hemen her ayette alimlerin dil bilgisi üzerinden hareketle kelimeleri farklı değerlendirdiğini ve bu yorumların da ayetin genel anlamını etkilediğini gördük. Bilindiği gibi kırâatlerin sahih olma şartlarından biri de Arapçaya uygunluk prensibinin esas alınmasıdır.

Kırâat farklılıkları usûl ve ferşü'l-hurûf'la ilgili olup iki kısımdan oluşmaktadır. Usûl kaidelerinden ileri gelen kırâat farklılıkları ayetlerin anlamları üzerinde herhangi bir değişikliğe sebep olmamaktadır. Ferşî farklılıklar ise iki şekildedir; Bir kısım ferşî farklılıklar ayetin anlamına etki etmekte, bir kısmı ise etki etmemektedir.

Usûl farklılıkları ve manaya etki etmeyen ferşî farklılıklar Kur'an'ın nazil olduğu topluluğa bir kolaylık sağladığı gibi, onların kendi lehçelerinde okuyabilmelerine de sebep olmaktadır. Ayrıca bu farklılıklar kırâat zenginliğine de sebep olmaktadır. Manaya etki eden kırâat farklılıkları ise bazen ayetlerin birbirine yakın manada, bazen daha kapsamlı bir manada, bazen de farklı manada anlaşılmasına sebep olmaktadır. Fakat bu tarz kırâat farklılıkları hiçbir zaman tezada/zıtlığa yol açmamakta, bilakis çeşitliliğe sebep olmaktadır.

Çalışmamız esnasında Mü'minûn Sûresinde manaya etki eden kırâat sayısı 14, etki etmeyen 9 ayette, Nûr sûresinde manaya etki eden kırâat sayısı 13, etki etmeyen ise 11 ayette tesbit edilmiştir. Tesbit ettiğimiz bu sonuçlar dikkate alındığında, 118 âyet olan Mü'minûn ve 64 âyet olan Nûr sûrelerindeki ayetlerin çoğunda anlama etki eden kırâat farklılığı söz konusu değildir. Her iki sûreden de birer örnek vererek kırâat farklılıklarının mana üzerinde ne gibi etkisi olduğunu göstermek istiyorum.

Mü'minûn sûresi 21. ayette geçen نُسْقِيكُمْ kelimesi Nâfi, İbn Âmir, Ebû Bekir ve Ya'kûb tarafından نَسْقِيكُمْ şeklinde, diğerleri tarafından ise نُسْقِيكُمْ şeklinde okunmuştur. Sadece Ebû Câ'fer bu kelimeyi نَسْقِيكُمْ şeklinde okumuştur. Böylece bu kelime üç ayrı şekilde okunmuştur. نَسْقِيكُمْ okunduğu zaman; *“Onların karınlarındakilerden (sütlerinden) size içme imkanı yarattık”* anlamına, نُسْقِيكُمْ okunduğunda ise; *“Onların karınlarındakilerden (sütlerinden) size içirdik”* anlamına gelmektedir. نَسْقِيكُمْ okunduğunda ise ayetin anlamı; *“O davarlar karınlarındakilerden (sütlerinden) size içirirler”* şeklinde olmaktadır.

Eğer ayetin sadece ilk iki okunuş tarzı ile okunduğunu düşünürsek birbirine yakın manalar ifade ettiği, fakat Ebû Câfer'in okuduğu tarzda ise ayetin anlamının farklı şekil aldığı görülmektedir.

Nûr sûresi 34. ayette geçen مُبَيَّنَاتٍ kelimesi Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb tarafından مُبَيَّنَاتٍ şeklinde, diğerleri tarafından ise yukarıda olduğu gibi “ya” harfi kesreli olarak okunmuştur.

Kelime مُبَيَّنَاتٍ şeklinde okunduğu zaman ayetin anlamı; *“Size açıklanmış ayetler indirdik”* şeklinde, مُبَيَّنَاتٍ şeklinde okunduğu zaman ise; *“Size (helal ve haramı) açıklayan ayetler indirdik”* manasına gelmektedir.

Burada da gördüğümüz gibi ayetler bazen hükümleri açıklayıcı olmakta, bazen de kendileri başka ayetler tarafından açıklanmaktadır. İşte bu ayette de, kesreli okunduğunda kastedilen açıklayıcı ayetler, fethalı okunduğunda ise kastedilen açıklanan ayetler olmakta ve burada daha kapsamlı bir mana ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ABLAY, Rıfat, *Meryem Suresinin Kıraatlar Yönünden İncelenmesi*, (Yüksek lisans tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2015.

AHMED b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (v. 241/855), *el-Müsned*, I-XXXXV, (thk: Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid vb.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

AKDEMİR, Mustafa Atilla, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

ALGÜL, Hüseyin, "Mistah b. Üsâse", *DİA*, XXX, 188, İstanbul, 2005.

ALJASEM, Bahaeddin, *Nur Suresi Bağlamında Ahkam Ayetlerinin Tefsirinde Fıkhi Mezheplerin Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2015.

ALTIKULAÇ, Tayyar, "Dûrî", *DİA*, X, 5-6, İstanbul, 1994.

-----, "Halef b. Hişâm", *DİA*, XV, 237-238, İstanbul, 1997.

AŞIKKUTLU, Mehmet Rüştü (v. 1980), *Aşere Kaideleri Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleği*, (Basılmamış ders notları).

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.

AYDIN, Mehmet Âkif, "Liân", *DİA*, XXVII, 172-173, Ankara, 2003.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed el-Huseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ (v. 516/1122), *Me'âlimü't-Tenzîl*, I-IV, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Marife, 1413/1992.

BEYDÂVÎ, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed (v. 685/1286), *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, I-II, İstanbul: Dersaadet, t.y.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî (v. 458/1066), *Şu'abü'l-Îmân*, I-XIV, 1. b., (thk: Muhtar Ahmet en-Nedvî, Abdü'l-Âli Abdü'l-Hamîd Hâmid), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.

BİKÂÎ, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî (v. 885/1480), *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Suver*, I-XXII, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1404/1984.

BİRİŞİK, Abdülhamit, "Kıraat", *DİA*, XXV, 426-433, Ankara, 2002.

-----, *Kıraat ilmi ve Tarihi*, 1. b., Bursa: Emin Yayınları, 2004.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm (v. 256/870), *el-Câmi'u's-Şaḥîh*, İstanbul 1315.

BURSEVÎ, İsmâîl Hakkı (v. 1137/1724), *Rûhu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, I-X, İstanbul: Sâhibu Mektebe Asar, h. 1389.

CEREMÎ, İbrahim Muhammed, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'an*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1422/2001.

CEVDET, Ahmet Paşa, Ali Muhammed ed-DEBBÂ, *Kur'an Tarihi ve Kur'an Okumanın Edepleri*, (çev. Ali Osman Yüksel), İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1989.

ÇETİN, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 1. b., İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.

-----, *Kıraatların Tefsire Etkisi: Kur'an'ın Farklı Yorumlanmasına Tesir Eden Kıraatlar*, 1. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

-----, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 3. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

-----, *Kur'an Okuma Esasları*, 44. b., Bursa: Emin Yayınları, 2018.

-----, Abdurrahman, Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, "Fâsıla", *DİA*, XII, 209-210, İstanbul, 1995.

ÇOLLAK, Fatih, "Revm", *DİA*, XXXV, 31-32, İstanbul, 2008.

DAĞ, Mehmet, “Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları: Şâz Kavramı Örneği”, *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, İstanbul: DİB Yayınları, 2012, ss. 85-112.

DÂNÎ, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân (v. 444/1053), *Cami’u’l-Beyân fî’l-Kirâati’s-Seb’i’l-Meşhûrati*, 1. b., Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005.

-----, *et-Teyssîr fî’l-Kirâati’s-seb’*, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2011.

DEMİR, Sait, *Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Mü’minûn Sûresinin Tefsiri*, (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2018.

DEMİRCİ, Muhsin, *Kur’ân Tarihi*, 10. b., İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

DİMYÂTÎ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî el-Bennâ (v. 1117/1705), *İthâfî Fuzalâi’l-Beşer fî’l-Kirâati’l-Erba’ate’ Aşer*, I-II, Tanta: Dâru’s-Sahabeti li’t-Turasi bi-Tanta, 2009.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş’as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/889), (thk: Muhammed Muhyiddîn Abdü’l-Hamîd), *es-Sünen*, Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, t.y.

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (v. 745/1344), *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, I-VIII, 1. b., (thk: Adil Ahmed, Ali Muavviz), Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1413/1993.

-----, *İrtişâfî’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, I-V, 1. b., (thk: Recep Osman), Kahire: Mektebetü Hânicî, 1418/1998.

EBÛ ŞÂME, Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî (v. 665/1267), *el-Mürşidü’l-Vecîz ilâ ‘Ulûm Tete’alleku bi’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, 1.b, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.

EBÛ UBEYDE, Ma’mer b. Müsennâ (v. 209/824), *Mecâzü’l-Kur’ân*, I-II, (thk: Fuat Sezgin), Kahire: Mekbebetü’l-Hâneci, h.1381.

EBÛ ZÜR’A, Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele (v. 403/1012?), *Hüccetü’l-Kirâât*, 5. b., (thk: Said el-Afġânî), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1418/1997.

EBÜSSUÛD, Muhammed b. Muhammed el-‘Amadî (v. 982/1574), *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm (Tefsiru Ebissuûd)*, I-IX, Beyrut: Dâru’l-Mushaf, t.y.

ED-DABBÂ’, Ali Muhammed, *el-İdâetü fi Beyâni Usûli’l-Kırâati*, 1. b., Kahire: el-Mektebü’l-Ezheriyye li’t-Turâs, 1420/1999.

ED-DÛSERÎ, İbrahim b. Said, *Muhtasarü’l-İbârâti li Mu’camî Mustalahâti’l-Kırâati*, 1. b., Riyad: Dâru’l-Hadâreti li’n-Neşri ve’t-Tavzî’, 1429/2008.

EFE, Mehmet, “Hadîd Süresindeki Kıraat Farlılıkları ve Manaya Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28/2 (Aralık 2019): ss. 415-435.

EFENDİOĞLU, Mehmet, “Râvi”, *DİA*, XXXIV, 472-474. İstanbul, 2007.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır (v. 1361/1942), *Hak Dini Kur’an Dili*, I-IX, İstanbul: Eser Kitabevi, t.y.

EMİROĞLU, Hasan Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl: Kur’an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*, I-XV, Konya: Kuzucular Ofset, 1984.

FAYDA, Mustafa, “İfk Hadisesi”, *DİA*, XXI, 507-509, İstanbul, 2000.

FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî (v. 207/822), *Meâni’l-Kur’ân*, I-III, 3. b., Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1983.

FIRAT, Yavuz, *Tecvîd ve Kıraat İlimleri Sözcüğü*, İstanbul: Çelik Yayınları, 2018.

GÜNLER, Serdar, *Mü’minûn Sûresi’nin Din Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, 2008.

HAFYÂN, Ahmed Mahmud Abdüssemi’, *Eşherü’l-Müstalahat fi Fenni’l-Edâi ve İlmi’l-Kırâât*, 1. b., Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001.

HÂKİM en-NÎSÂBÛRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed (v. 405/1014), *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, I-V, 2. b., Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422/2002.

HEMEDÂNÎ, Ebû Yûsuf Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebi'l-Îz b. Reşîd (v. 643/1245), *el-Ferîd fî İ'râbi'l-Ḳur'âni'l-Mecîd*, I-VI, 1. b., Medine: Mektebetü Dâru'z-Zamân, 1427/2006.

HEYET, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*, Bakü: Bakü İslam Üniversitesi Zakatala Şubesi Neşri, 2008.

İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed (v. 1394/1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, 1. b., Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Ğâlib (v. 546/1151), *el-Muḥarrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, I-VI, 1. b., (thk; Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

İBN EBÛ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (v. 327/938), *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, I-XIII, 3. b., (thk: Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke: Mekbetü Nezâr, h. 1419.

İBN ĞALBÛN, Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh el-Halebî el-Mısrî (v. 399/1009), *Kitâbu't Tezkira fî'l-Kırâati's-Semân*, I-II, 1. b., (thk: Eymen Rüşdi Suveyd), Mekke: Câmîatü Ümmülkurâ, 1412/1991.

İBN HÂLEVEYH, Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Ahmed (v. 370/980), *el-Hüccetü fî'l-Kırâati's-Seb'*, 3. b., Beyrut: Dâru's-Şürûk, 1399/1979.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer ed-Dımaşkî (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I-VIII, (thk: Sami b. Muhammed es-Selâme), Riyad: Dâru Taybe, 1418/1997.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (v. 273/887), es-Sünen, (thk: Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî), y.y., Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali El-Ensâri (v. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, I- XV, 1.b., Beyrut: Dâru Sâdir, 1410/1990.

İBN MÜCÂHİD, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî el-Bağdâdi (v. 324/936), *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâât*, (thk: Dr. Şevki Dayfî), Kahire: Dâru'l-Meârif, h. 1119.

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah (v. 543/1149), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-IV, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlû'd-Dîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (v. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, I-IX, 4. b., Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987/1407.

-----, *Fünûnü'l-Efnân fî 'Uyûni 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1408/1987.

İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed (v. 833/1429), *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

-----, *ed-Dürretü'l-Mudıyye fî'l-Kırâati's-Selâsi'l-Mütemmıme li'l-Aşerati*, 1.b., (thk: Muhammed Temin Mustafa) Cidde: Dâru'l-Hüdâ, 1414/1994.

-----, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

-----, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-'Aşr*, I-II, 2.b., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

KARAÇAM, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), 2002.

-----, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, İstanbul: İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), 1995.

KAYA, Fatma, *Nur Suresinin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, 2001.

KOMİSYON, Ahmed Müflih KUZÂT; Ahmed Hâlid ŞÜKRÎ, Muhammed Hâlid MANSÛR, *Mukaddimât fi Ulumi'l-Kırâât*, Amman: Dâru Ammâr, 2001.

KOMİSYON, Hayrettin KARAMAN, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kafi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, 5. b., Ankara: DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), 2014.

KOYUNCU, Recep, *Kıraat İlmi ve Takrîb Usûlü*, 1. b., İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Ensârî (v. 671/1272), *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, 3. b., Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l- 'Arabi li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1387/1967.

MAHALLÎ, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî (v. 864/1459), Celâleddin es-SÜYÛTÎ (v. 911/1505), *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 1. b., (thk: Fahrüddin Kubava), Beyrut: Mektebetü Lübnan, 2003.

MAŞALI, Mehmet Emin, "Kıraatların İntişarında Fıkhi Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VII, S. 7, (1998), ss. 467-470.

MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî (v. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I-XVII, İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2007.

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (v. 450/1058), *en-Nuket ve'l-'Uyûn:Tefsîru'l-Mâverdî*, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010.

MEKKÎ, b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî (v. 437/1046), *et-Tebîra fi'l-Kırâati's-Seb'*, 2. b., Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1402/1972.

-----, *Müşkilü'l-Râbi'l-Kur'an*, I-II, Dimeşk, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, t.y.

-----, *el-İbâne an-Meâni'l-Kırâât*, Kahire: Dâru Nahda, t.y.

MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa el-Merâğî (v. 1371/1952), *Tefsîru'l-Merâğî*, I-XXX, 1. b., Mısır: Şeriketü Mektebe, 1365/1946.

MUKÂTİL, b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî (v. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I-III, 1. b., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

MUTÇALI, Serdar, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-Hadîs: Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Küşeyrî, (v. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh*, Riyad: Dâru's-Selâm, 1999.

NEHHÂS, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî (v. 338/950), *Me'âni'l-Kur'ân*, I-VI, 1. b., (thk: Muhammed Alî es-Sâbûnî), Mekke: Câmiatü ÜmmülKurâ, 1410/1989.

NESÂÎ, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (v. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî el-Kub'râ*, I-X, 1. b., (thk: Hasan Abdül Munim Şelbi), Beyrut: Müessesetür-Risale, 1421/2001.

NESEFÎ, Ebü'l Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl*, y.y., Dâr'u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabi, t.y.

NEVEVÎ, Ebü Abdilmu'tî Muhammed b. Ömer b. Arabî, b. Alî el-Nevevî el-Câvî el-Bentenî (v. 1316/1898), *Merâhu Lebîd li-Keşfi Ma'ne'l-Kur'âni'l-Mecîd*, I-II, 1. b., (thk. Muhammed Emin ed-Dânevî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

OMAR, Ali Hameed, *Nur Suresinde Eğitici Amaçlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2017.

PÂLÛVÎ, Hâmid b. Abdülfettâh (v. 1192/1778), *Zübdetü'l-İrfan fi Vücûhi'l-Kur'ân*, İstanbul: Asitane Yayınevi, t.y.

PÂNİPETÎ, Muhammed Senâullah el-Mazharî (v. 1225/1810), *et-Tefsîrü'l-Mazharî*, I-X, 1. b., Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 2004.

RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, (v. 606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, 1. b., y.y., el-Behiyyetü'l- Mısriyye, 1357/1938.

RÛMÎ, Muhammed Emin bin Abdillah (v. 1275/1856), *Umdetü'l-Hallân fî-izâhi Zübdeti'l-İrfân*, İstanbul: Asitane Yayınevi, h. 1287.

SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (v. 427/1036), *el-Keşf ve'l Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-VI, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, 4. b., Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, 1402/1981.

SA'DÎ, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh b. Nâsır (v. 1376/1956), *Tefsîrü'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân (Tefsîrü's-Sa'dî)*, 1. b., y.y., Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

SARAKUSTÎ, Ebû Tâhir İsmâil b. Halef b. Saîd (v. 455/1063), *el-Unvân fî'l-Kirâ'âti's-Seb'*, Beyrut: Âlemü'l-Kutub, h. 1405.

SARI, Mehmet Ali, “Âsım b. Behdele”, *DİA*, III, 475, İstanbul 1991.

SEHÂVÎ, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed, *Cemâlü'l-Kurrâ' ve Kemâlü'l-İkrâ'*, I-II, 1. b., (thk. Ali Hüseyin el-Bevâb), Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1408/1987.

SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed (v. 375/985), *Bahrü'l-Ulûm*, I-VI, İstanbul: Özgü Yayınları, 2008.

SEYYİD KUTUP, (v. 1387/1967), *fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-XVI, (çev. M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ. Hakkı Şengüler), Hikmet Yayınları No: 10, İstanbul, 1968.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed (v. 911/1505), *el-İtkân fî Ülumi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.

-----, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432,33/2011.

-----, *et-Tahbîr fi İlmi't-Tefsîr*, 1. b., Riyad: Dâru'l-Ulûm, 1402/1972.

-----, *Lübâbü'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, 1. b., Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1422/2002.

ŞİRBÎNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (v. 977/1570), *es-Sirâcu'l-Munîr fi'l-Îlâneti alâ Ma'rifeti Ba'di Meâni Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr*, I-IV, Kahire: Matbaatü Bûlâk, 1285/1868.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (v. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XXV, 2. b., (thk: Hamdi b. Abdül-Mecid), Riyad: Dâru'n-Neşr, 1415/1994.

TABERÎ, Ebü Ca'fer b. Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmülî (v. 310/923), *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, I-XXX, 3. b., Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1968/1377.

TANRIKULU, İbrahim, *Kur'an'ı Okuma Usul ve Esasları*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaçılık ve Ticaret İşletmesi, Dizi-Baskı, 1999.

TEMEL, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 4. b., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No:124, 2018.

TİRMİZÎ, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (v. 279/892), *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VI, (thk : Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut : Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1998.

UKBERÎ, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh (v. 616/1219), *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'an*, Riyad: Beytül-Efkâr, 1419/1998.

VÂHİDÎ, Ebü'l-Hasan Ali Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisabûrî (v. 468/1076), *Esbâb-ı Nüzûlü'l-Kur'an*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.

YAŞAROĞLU, M. Kamil, "Mü'minûn Sûresi", *DİA*, XXXI, 560-561, İstanbul, 2006.

-----, "Nûr Sûresi", *DİA*, XXXIII, 247-248, İstanbul, 2007.

ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, I-V, 1. b., Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ed-Dımaşkı (v. 748/1348), *Telhîsü'l-Müstedrek*, I-IV, (thk: Emîr el-Hasan en-Nu'mânî, Yusuf Abdurrahman Mer'aşlî), Beyrut: Dâru'l-Mârifetü, t.y.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer el-Havârizmî (v. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vîl*, I-VI, 1. b., (thk: Âdil Ahmet Abdü'l-Mevcûd ve Ali Muhammed Muavviz), Riyad: Mektebetü'l-İlmiyye, 1418/1997.

ZENGİN, Mehmet, *Edebî Üslûp Açısından Nûr Sûresi*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2019.

ZERKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm (v. 1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Kahire: Dâru't-Tevfikîyye li't-Türâs, 2011.

ZERKEŞÎ, Bedru'd-Dîn Muhammed İbn Abdullah (v. 794/1392), *el-Bürhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, (thk: Ebü'l-Fazl İbrahim), Kahire: Dâru't-Türâs, 2008.

ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa (v. 1436/2015), *Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîde ve 'Ş-Şerî'a ve'l-Menhec*, I-XXX, 2. b., Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Dımaşk h.1418.